

ОНОРЕ ДЪО БАЛЗАК СЕЛСКИЯТ ЛЕКАР

Част 0 от „Човешка комедия“

Превод от френски: Любов Драганова, 1985

chitanka.info

СЕЛСКИЯТ ЛЕКАР^[0]

На майка ми^[1]

За ранените сърца — усамотение и покой.

1. МЕСТНОСТТА И ЧОВЕКЪТ

В една прекрасна пролетна утрин на 1829 година някакъв мъж наоколо петдесет години яздеше по един планински път, водещ към неголямо селище близо до Гранд Шартръоз^[2]. Селището е център на гъсто населен кантон, разположен в дълга, тясна долина. Поток с каменисто, често пресъхнало корито, но тогава препълнено поради топенето на снеговете, напоява притиснатата между две планински вериги долина, над която от всички страни се извисяват острите зъбери на Савоя и Дофине^[3]. При все че гледките, които се разкриват между двете Мориенски вериги^[4], са нещо обичайно и познато, кантонът, през който минаваше непознатият пътник, предлага причудливи земни форми и светлинни ефекти, каквито напразно бихте търсили по други места. Долината неочаквано се разширява и разкрива пред погледа ту неравен зелен килим, свеж и приятен за окото през всички годишни времена поради постоянно оросяващите го планински потоци, ту скромната живописна постройка на някоя дъскорезница — виждат се запасите ѝ от дълги обелени борови стволоче и водата, отклонявана от потока по големите квадратни дървени улеи, през чиито тесни процепи тя се процежда и образува пелена от тънки струйки. Тук-там се забелязват колиби сред градини с цъфнали овошки, които навяват мисли за отрудената бедност на техните стопани. По-нататък се издигат къщи с червени покриви от кръгли, плоски като рибешки люспи керемиди, които пък говорят за благополучие, постигнато с дългогодишен труд. Над вратата на всяка къща виси кошница, в която съхнат различни сиренета. Навсякъде по плетове и оградите също като в Италия се увиват лози, заплетени в малки брястове, с чиито листа хранят добитъка. На места своенравната природа дотолкова е доближила хълмовете, че няма място нито за фабрики, нито за ниви, нито за колиби. Двете високи гранитни стени, разделени единствено от бучащия по праговете поток, са покрити с черни борове и буки, високи по сто стъпки^[5]. Всички тези стройни дървета с разнообразни корони и стволоче, тук-там странно прошарени от мъх, образуват

величествени колони, отделени от долната и горната част на пътя с неравен жив плет от къпини, калини, чемшир и шипкови храсти. Този ден силните аромати на храстите се смесваха с благоуханието на дивата планинска природа, с упоителния дъх на младите филизи на лиственицата, тополите и смолистите борове. Няколко облака се плъзгаха край канарите и ту забулваха, ту откриваха сивкавите върхове, безплътни като мъглите, които разкъсваха на пухкави парцали. Природата на този край се менеше всеки миг, изменяше се и небесният светлик. Планините променяха цветовете си, склоновете — нюансите, а долчинките — формата си: повтарящи се гледки, които благодарение на някой неочакван контраст — проблясващ между стволовете на дърветата слънчев лъч, тучна полянка или сипей, се превръщаха в очарователни картини сред безмълвието в сезона, когато всичко е младо, а слънцето възпламенява чистото, синьо небе. С една дума, това бе прекрасен край, това бе Франция!

Високият пътник бе облечен в синя дреха, изчеткана със същата грижа, с каквата, изглежда, се отнасяше всяка сутрин към гладкия косъм на коня, който яздеше изправен, сраснал се с него като стар кавалерийски офицер. Макар черната му вратовръзка, фините кожени ръкавици, пистолетите, издуващи кобурите на седлото, и здраво закрепеният на задницата на коня куфар да не издаваха, че е военен, то загорялото му, с белези от дребна шарка, но правилно и безгрижно лице, решителните му движения, увереният поглед, напетата стойка разкриваха полкови навици, от които един войник не може да се освободи никога, дори и след като се е върнал към цивилния живот. Всеки друг на негово място би се възхитил от красотите на планинската природа, особено приветлива там, където се слива с просторните полета на Франция; но офицерът, навярно обиколил земите, в които, понесена от вихъра на Наполеоновите войни, се озоваваше френската армия, се наслаждаваше на пейзажа и ни най-малко не изглеждаше учуден от честите хрумвания на природата. Удивлението е чувство, което Наполеон като че ли изкорени от душите на своите войници. Затова спокойствието, изписано на лицето, е сигурен признак, по който могат да бъдат разпознати войниците, воювали под краткотрайните, но безсмъртни орли^[6] на великия император.

Този мъж наистина бе от военните, които днес все по-рядко се срещат, пощадени от снарядите, ако и да са пребродили всички бойни полета, където е командувал Наполеон. Животът му не бе забележителен с нищо. Беше се сражавал като прост войник, изпълнявайки предано дълга си и денем и нощем, независимо дали е близо или далеч от главнокомандуващия, без нито веднъж да замахне със сабята си напразно и неспособен да удари по-силно, отколкото е необходимо. На ревера си носеше розетката на „Почетният легион“, защото след битката при Москва^[7] неговият полк единодушно го посочи като най-достоеен да получи ордена в този велик ден. Той беше от онези рядко срещани хора, външно сурови, а всъщност стеснителни, живеещи в мир със съвестта си, за които дори само мисълта да молят за каквото и да било бе унижителна. Затова и повишаването му в чин ставаше бавно според мудните правила на прослужените години. През 1802 година бе произведен младши лейтенант, а през 1829 година бе стигнал едва до ескадронен командир въпреки посивелите си мустаци; но животът му бе толкова неопетнен, че всеки военнорслужещ, бил той дори генерал, неволно се обръщаше към него винаги с уважение — безспорно предимство, което неговите началници, изглежда, не можеха да му простят. Но пък за сметка на това обикновените войници изпитваха донякъде чувството, което децата изпитват към добрата майка, защото той умееше да бъде с тях и снизходителен, и строг. Някога войник като тях, той добре познаваше скръбните радости и радостните скърби, простимите или наказуемите простъпки на войниците, които винаги наричаше *моите деца*, и им разрешаваше, когато бяха на поход, да си взимат продукти или фураж от богатите. А що се отнася до личния му живот, за него се пазеше пълно мълчание. Като почти всички военни от онова време той беше видял света само през пушека на топовете или в моментите на затишие, толкова редки през европейската война, водена от императора. Дали някога бе мислил за брак, или не? Въпросът оставаше без отговор. Макар да не се съмняваха в успехите на командира Жьонеста сред жените при местенията от град на град, от страна в страна, когато е присъствувал на празненствата, организирани от полковете или в тяхна чест, никой не можеше да каже нищо сигурно по този въпрос. Без да бъде лицемерно добродетелен, без да отказва да участва в гуляите, без да обижда военните нрави, той или мълчеше, или отвърщаше със смях,

когато го питаха за любовните му приключения. При думите: „А вие, командире?“, отправени му от някой офицер, след като са си пийнали, той отвърщаше: „Да прием, господа!“

Напомнящ Баяр^[8], но без неговата шумна слава, у господин Пиер-Жозеф Жьонеста нямаше нищо поетично, нито пък романтично, с една дума, той бе съвсем обикновена личност, която не блестеше с нищо особено. Обличаше се като заможен човек. Въпреки че единственото му богатство беше заплатата, а пенсията — единственото му бъдеще, подобно на изпечените търговци, чийто дългогодишен опит в бедите граничи с твърдоглавие, този ескадронен командир винаги имаше да получава заплатата си за две години и никога не изхарчваше месечните си възнаграждения. Хазартът не го влечеше и когато някой от компанията поискаше в негово присъствие да влезе нов играч или да се покачи залогът на екарте^[9], Жьонеста навеждаше глава и гледаше ботуша си. Не си позволяваше никакви разточителства, но и никога не се лишаваше от необходими за всекидневието неща. Неговите униформи издържаха по-дълго, отколкото на останалите полкови офицери, благодарение на непрестанните, станали механични грижи, каквито мизерните доходи обикновено налагат. Може би биха го упрекнали в скъперничество, ако не развързваше напълно безкористно, дружески и без колебание кесията си, за да послужи на някой лекомислен младеж, разорил се при игра на карти или от друго някое неблагоприятие. Изглежда, навремето самият той бе изгубил големи суми на комар, защото бе много тактичен, когато даваше назаем. Не смяташе, че има право да се меси в работите на своя длъжник и никога не му споменаваше за дълговете. Дете на армията, сам на света, за него армията бе отечеството, полкът — семейството. Затова и другарите му рядко се питаха за подбудите на тази добросъвестна пестеливост, приписваха я на съвсем естественото желание да си осигури спокойни старини. Когато предстоеше да му бъде присвоено званието подполковник от кавалерията, можеше да се предположи, че целта му е да се оттегли някъде на село с пенсията и нашивките на полковник. След акция, когато младите офицери разговаряха за Жьонеста, те го причисляваха към хората, които в колежа са били отличници, а после цял живот си остават изпълнители, честни, без увлечения и стремежи, полезни и блудкави като белия хляб; но сериозните хора го преценяваха по съвсем друг начин.

Нерядко някой поглед или многозначителен израз, каквито са често словата на саможивеца, разкриваха у този човек душевни бури. При внимателно вглеждане ведрото му чело издаваше силен характер, способен да потисне страстите, да ги погребне дълбоко в душата — способност, скъпо заплатена и придобита от всекидневните опасности и неочакваните нещастия на войната. Новопостъпил в полка син на пер^[10] на Франция се бе изразил един ден за Жьонеста, че би могъл да бъде най-съвестният свещеник или най-честният бакалин. „Добавете: и най-лошият ласкател сред маркизите!“ — обадил се Жьонеста, измервайки с поглед младия фукльо, който си мислел, че командирът му не го чува. Всички се разсмели, тъй като бащата на младия лейтенант бил ласкател на всички режими, лесноприспособим човек, свикнал да изплува при всички революции, и синът приличал на бащата. Във френската армия се срещаха личности като Жьонеста, величествени в битката, превръщащи се в обикновени хора след сражението, безразлични към славата и пренебрегващи опасностите. Може би такива характери се срещат много по-често, отколкото нашите собствени слабости ни позволяват да предполагаме. Но въпреки това другарите на Жьонеста се лъжеха, смятайки го за идеален. Мнителен, склонен лесно да избухва, докачлив в спор, той често искаше да се наложи дори когато не бе прав, и беше изтъкан от национални предразсъдъци. От войнишкия живот бе запазил слабостта си към хубавото вино. Когато си тръгваше от някое пиршество в парадната си униформа, изглеждаше сериозен, вгълбен, но с никого не искаше да сподели мислите си. Наистина Жьонеста добре познаваше нравите на висшето общество и законите на учтивостта, които за него бяха като заповед, изпълнявана с войнишка изрядност. Беше природно интелигентен, здравомислещ, добре запознат с военната тактика, маневрирането, теорията на фехтуването на кон и особеностите на ветеринарното изкуство, но образованието му бе невероятно занемарено. Знаеше смътно, че Цезар е бил консул или римски император, Александър — грък или македонец: би се съгласил с която националност или качество му посочите, без да спори. Затова в разговорите на историческа или научна тема ставаше сериозен и участвуваше само с одобрителни кимвания, като вгълбен човек, достигнал до откровенията на пиронизма^[11]. Когато в бюлетина до Великата армия^[12], господарка на Виена, писан на 13 май 1809 година

в Шонбрун^[13], Наполеон съобщава, че също като Медея, австрийските принцове със собствените си ръце удушиха своите деца^[14], Жьонеста, който наскоро бе произведен капитан, за да не подрони авторитета на чина си, не попита коя е тази Медея. Довери се на гениалността на Наполеон, убеден, че императорът говори на Великата армия и на австрийския двор само официални неща; той си помисли, че Медея е някоя ерцхерцогиня със съмнително поведение. Но все пак, тъй като мисълта можеше да се отнася до военното изкуство, той бе неспокоен за значението на тази Медея от бюлетина до деня, в който госпожица Рокур^[15] възкреси на сцената Медея^[16]. След като прочете афиша, капитанът не пропусна още същата вечер да отиде в Театр Франсе^[17], за да види прочутата актриса в ролята на митологичната героиня, за която се осведоми от съседите си. Така или иначе, един мъж, обикновен войник, който е имал волята и енергията да се научи да чете, да пише и да смята, добре съзнаваше, че щом е капитан, трябва да се образова. И оттогава той жадно четеше романи и нови книги, от които получи половинчати знания, обаче добре се възползуваше от тях. В своята признателност към учителите си Жьонеста дори стигна дотам да поеме защитата на Пиго-Льобрьон^[18], като заявяваше, че намира книгите му за поучителни и често — за задълбочени.

И така, този офицер, който благодарение на придобитата си предпазливост не предприемаше никакво безполезно начинание, бе тръгнал от Гренобъл и се движеше по посока на Гранд Шартрьоз, след като предния ден бе получил от своя командир, полковника, осемдневен отпуск. Жьонеста нямаше намерение да изминава голямо разстояние без почивка, но заблуждаван всеки път от неверните обяснения на селяните, които разпитваше, реши за всеки случай да не продължава, без да е сложил нещо в уста. Въпреки че вероятността да завари някоя селянка в дома ѝ, когато полските работи са в разгара си, бе малка, той все пак спря пред няколко колиби, които образуваха нещо като неправилно квадратно площадче, отворено за всеки минувач. Земята пред тази семейна територия бе добре утъпкана и преметена, но на места прорязана от вади за оборски тор. Покрай напуканите стени бе избуяла висока трева, растяха трендафил и бръшлян. В началото на този селски кръстопът имаше мизерен храст френско грозде, върху който бяха проснати да съхнат парцаливи дрехи.

Първият обитател, когото Жьонеста срещна, бе едно прасе, което се въргальше в сламата и при шума от стъпките на коня изгрухтя, вдигна глава и изплаши голямата черна котка. Неочаквано се появи млада селянка с голям вързоп билки на главата, следвана на разстояние от четирима дрипави, но наперени малчугани, шумни, с дръзки очи, красиви, загорели, истински дяволчета, които приличаха на ангелчета. Слънцето сияеше и сякаш пречистваше всичко — въздуха, колибите, вадите с тор и раздърпаната детска групичка.

Военният попита дали може да получи чаша мляко. Вместо отговор селянката нададе дрезгав вик. Ненадейно на прага на една от колибите се появи стара жена. Младата селянка влезе в обора, но преди това посочи на Жьонеста старицата. Той тръгна към нея, като държеше здраво коня и внимаваше да не нарани децата, които вече се мотаеха в краката му. Повтори молбата си, която жената категорично отказа да удовлетвори. Не искала, казваше, да обере каймака от гърнетата с мляко, от което трябвало да се прави масло. Офицерът отвърна, че добре ще заплати щетите, завърза коня си за гредата на една врата и влезе в колибата. Четирите деца изглеждаха на една и съща възраст и това странно обстоятелство удиви командира. Имаше още едно дете — пето, което почти бе увиснало на фустата на старата жена — слабичко, бледо, болнаво, то навярно изискваше най-големи грижи. Явно бе любимецът, най-малката рожба.

Жьонеста седна до висока студена камина, на която бе закачена Богородица от рисуван гипс, държаща в ръцете си младенеца. Възвишен символ! Голата земя служеше за под на къщата. С течение на времето грижливо утъпканата пръст бе станала неравна и макар да бе чиста, приличаше на пъпчива портокалова кора, гледана през лупа. Над огнището бяха закачени дървена обувка, пълна със сол, тиган и котле. Дъното на стаята бе изцяло запълнено от легло с колони, украсено в горната част с поръбена по края хоризонтална завеска. Освен това имаше трикраки столчета, направени от пръчки, забити в обикновена букова дъска, ракла за хляб, голям дървен черпак за вода, кофа и гърнета за млякото, върху раклата — чекрък, няколко цедилки за сирене, опушени стени, проядена от червеи врата с висок праг и прозирки между дъските; това бяха мебелите и украсата на този беден дом.

А ето на каква драма стана свидетел офицерът, който се забавляваше да удря по пода с нагайката си, без да подозира какво щеше да се разиграе пред очите му. Когато старата жена, следвана от келявия изтърсак, излезе от стаята, за да отиде до избата с мляко, четирите деца, след като проучиха най-подробно военния, почнаха да гонят прасето. Животното, с което те обикновено играеха, бе застанало на прага; дечурлигата се спуснаха към него така настървено и започнаха да го шляпат тъй яко, че то бе принудено бързо да избяга. След като неприятелят бе прогонен, децата се нахвърлиха върху една врата и под техния натиск езичето на износената ключалка поддаде. После се втурнаха в нещо като килер и командирът, който се забавляваше от тази сцена, ги видя как ръфат сушени сливи. В този момент влезе старата жена с лице като пергамент, облечена в мръсни дрипи, понесла гърненце мляко за госта. „Ах, негодници!“ — извика тя. После сграбчи всяко дете за ръката и го вкара обратно в стаята, без да му отнеме сливите, като грижливо затвори вратата на склада на изобилието. „Тук стойте, миличките ми, бъдете послушни. Ако не си отварям очите, тези проклетници ще изядат всичките сливи!“ — обърна се тя към Жьонеста.

После жената седна на трикрако столче, примъкна най-малкото между краката си и започна да го реши, миейки главата му с женска сръчност и майчинска грижовност. Четиримата малки крадци — едните седнали, другите прави, облегнати на леглото или раклата, сополиви и мръсни, ала здрави, мълчаливо гризяха своите сливи и гледаха чужденеца лукаво и присмехулно.

— Тези деца ваши ли са? — попита военният старата жена.

— О, не, господине, това са деца от сиропиталището. Дават ми три франка месечно и либра^[19] сапун за всяко дете.

— Но, стрино, те сигурно ви струват двойно повече.

— Да, господине, така ни казва и господин Бьонаси; но щом други вземат деца за същата цена, значи, трябва и аз като другите. И пак не дават деца на всеки, който поиска! Бая зор е, докато ги получиш. Дори даром да им даваме млякото, то и без това нищо не ни струва. Пък и, господине, три франка не са малко. Това прави петнайсет франка, които ти идват наготово, без да смятам петте либри сапун. А знаете ли колко трябва да се блъскаш, за да изкараш десет су^[20] на ден в нашите кантони!

— А имате ли земя? — попита командирът.

— Не, господине. Имах, когато мъжът ми беше жив. Но след смъртта му толкова се намъчих, че се принудих да я продам.

— Ами тогава как успявате да приключите годината без дългове, като единственото ви занимание е да храните, перете и гледате децата за две су на ден? — запита Жьонеста.

— Ех, скъпи ми господине, на Свети Силвестър^[21] съвсем не сме без дългове — отвърна старата жена, като продължаваше да реши малкия. — Какво да се прави, Бог не се гневи. Имам две крави. Освен това по жътва паберкуваме^[22], зимата събираме дърва, а вечер предем. Ох, дано само не се случва като миналогодишната зима. За брашното дължа седемдесет и пет франка на воденичаря. Слава богу, че е воденичарят на господин Бьонаси. А господин Бьонаси, това се казва истински приятел на бедните! Никога не е поискал дължимото му се от никого, няма от нас да започне я. Пък и нашата крава роди, което ще ни помогне поне малко да се издължим.

Четири сирачета, които познаваха човешката грижовност единствено от обичта на тази стара селянка, вече бяха изяли сливите. Те се възползуваха от вниманието, с което майка им гледаше офицера, докато разказваше, и се събраха в стегната редица, за да натиснат вратата и резето, което ги делеше от вкусната купчина сливи, да отскочи. Тръгнаха не както френските войници вървят в атака, а мълчаливи като немците, подтиквани от непресторена и животинска лакомия.

— Ах, дяволи недни, няма ли да престанете най-сетне?

Старата жена стана, хвана най-силния от четиримата, леко го плесна по задника и го изхвърли навън. Той не заплака, а другите останаха като заковани.

— Доста грижи ви създават.

— О, не, господине, просто надушват сливите, миличките ми. Ако ги оставя за малко сами, ще им се подуят коремите.

— Обичате ли ги?

При този въпрос старицата вдигна глава, погледна войника леко насмешливо и отвърна:

— Дали ги обичам! Вече съм върнала три — добави тя и въздъхна, — гледам ги само до шестгодишна възраст.

— А свое дете нямате ли?

— Почина.

— На колко сте години? — попита Жьонеста, за да заличи въздействието на предишния си въпрос.

— На тридесет и осем, господине. Догодина на Свети Йоан ще станат две години, откак почина мъжът ми.

Тя приключи с обличането на болнамото дете, което сякаш й благодари с посърнал, нежен поглед.

„Какъв живот на саможертва и труд!“ — помисли си конникът.

Под този покрив, достоен за яслата, в която се е родил Исус Христос, весело и скромно се изпълняваха най-тежките задължения на майчинството. Какви благородни души, предадени на пълно забвение! Какво богатство и каква бедност! Войниците най-добре от всички могат да оценят какво величие се крие в добротата, обути в дървени обуца, и в Евангелието в дрипи. На други места човек може да види Библията подвързана с бродирани моаре, атлаз или сатен, с изпъстрен с плетеници и рисунки текст; обаче тук, в тази къща, витаеше духът на свещеното слово. Просто беше невъзможно човек да не повярва в Божията намеса, като виждаше тази жена, станала майка така, както Исус Христос стана човек, и която паберкуваше, страдаше, задължняваше заради някакви изоставени деца, объркваше сметките си и не искаше да си признае, че с това майчинство се разорява. Наблюдавайки тази жена, човек неволно можеше да допусне, че съществува негласно разбирателство между добрите люде на земята и висшите сили там горе; затова командирът Жьонеста я погледна и поклати глава.

— Господин Бьонаси добър лекар ли е? — попита той след малко.

— Не знам, драги ми господине, но лекува болните даром.

— По всичко изглежда — каза на себе си военният, — че този мъж действително е човек.

— О, да, господине, и то добър човек! Затова тук всеки го споменава в молитвите си и сутрин, и вечер!

— Майко, това е за вас. — Жьонеста й подаде няколко монети.

— А ето и за децата — и добави едно екю^[23]. Има ли още много път до дома на господин Бьонаси? — попита той, яхнал коня.

— О, не, скъпи господине, най-много една левга^[24].

Командирът тръгна, убеден, че има поне още две левги. Но скоро зад редките дървета забеляза първите къщи, а после и покривите на селището, скупчени около островърха камбанария от плочи, закрепени по ъглите на постройката с тенекиени пластинки, които блестяха на слънцето. Този оригинален покрив е доказателство за близостта на Савоя, където често се среща. На това място долината се разширява. Няколко къщи, кокетно накацали в малката равнина или покрай водопада, оживяват този добре обработван край, укрепен от всички страни с планини и сякаш без видим излаз. Малко по-далеч от селището, издигнато посред южния планински склон, на една улица с брястове Жьонеста спря коня пред група деца и ги попита за къщата на господин Бьонаси. Децата първо се спогледаха, а после започнаха да оглеждат пришълеца така, както децата гледат всяко ново нещо: колкото деца — толкова различни физиономии, изразяващи почуда, толкова различни чувства и мисли. После най-дръзкото и най-засмяно хлапе от групата, с живи очи и изцапани боси крака, повтори, както правят децата: „Къщата на господин Бьонаси ли? — И добави: — Ще ви заведа.“ Хлапето тръгна пред коня отчасти за да си придаде важност, придружавайки непознатия, но и от типичната за децата услужливост или пък подтиквано от неудържимата вътрешна необходимост от движение, която на тази възраст направлява духа и тялото. Офицерът премина по цялата главна камениста и криволичеща улица, от двете страни на която се издигаха къщи, строени според приумиците на техните собственици. На едно място наскреде улицата се вдаваше пекарна, на друго я препречваше островърх дом, а пресичащото я планинско поточе бе оставило тук-там локви. Жьонеста забеляза няколко покрива от почернели дъсчици, много повече бяха сламените, имаше няколко къщи, покрити с керемиди, а седем или осем с етернитови плочи — навярно това бяха къщите на свещеника, на мировия съдия и на местните буржоа. Във всичко се чувствуваше безгрижие, сякаш отвъд селото не съществуваше друга земя и то като че ли никъде не свършваше и с нищо не бе свързано. Жителите му образуваха едно останало настрана от социалното развитие семейство, което само бирникът и незабележими нишки приобщаваха към останалия свят. След няколко крачки Жьонеста видя по билото на склона над селото широка улица. Навярно имаше старо и ново селище. И наистина, на едно място, откъдето се разкриваше простор за погледа,

офицерът забави хода на коня и можа хубаво да разгледа солидните постройки, чиито нови покриви освежаваха старото село. От тези нови къщи покрай улица с млади дървета Жьонеста дочу песните, които пеят работниците, когато се трудят, шумовете от работилниците, стърженето на големи пили, тракането на чукове, грохота на различни производства. Той забеляза тънкия дим, който се виеше от комините на къщите, и по-гъстия пушек от огнищата на коларя, на ключаря, на ковача. А в края на селото, накъдето го водеше момчето, Жьонеста видя разпръснати ферми, добре обработени ниви, отлично поддържани насаждения, сякаш бе кътче от Бри^[25], сгушено в голяма чупка на местността, чието съществуване между селището и планините, с които завършва този край, не би могъл на пръв поглед да предположи.

Скоро детето спря.

— Ето вратата на *неговата* къща — каза то.

Офицерът слезе от коня и наниза юздата на ръката си. После, смятайки, че всяко усилие изисква възнаграждение, извади няколко гроша от джоба на жилетката си и ги подаде на детето, което ги взе учудено, ококори очи, без да благодари, и остана да наблюдава какво ще прави военният.

„По тези места цивилизацията не е много напреднала, трудът е на почит и просията все още не е проникнала“ — помисли си Жьонеста.

По-скоро от любопитство, отколкото от някакъв действителен интерес, водачът на военния се облегна върху ограждащата двора на къщата стена, висока до лакътя, в която от двете страни на порталните колони бе вградена почерняла дървена решетка.

Вратата, някога боядисана в сиво, в долната си част бе от плътно дърво, а в горната завършваше с жълти пречки, издялкани на края като върхове на копия. Краищата на украсяващите я олющени пречки описваха полумесец над всяко крило на вратата, която, като се затвори, образува огромна борова шишарка. Тази порта, разядена от червеите, с петна от мъх, е почти напълно разрушена от въздействието на слънцето и дъждовете. Увенчани от няколко саморасли алое и пълзящи растения, подпорните греди на вратата скриваха стеблата на две засадени в двора акации без бодли, чиито пищни зелени корони приличаха на пухчета за пудрене. Състоянието на портата издаваше нехайство у собственика, което не се понрави на офицера. Той смръщи

вежди като човек, принуден да се прости с някаква илюзия. Свикнали сме да съдим за другите по себе си и ако охотно им прощаваме собствените си недостатъци, то строго ги осъждаме, ако не притежават нашите достойнства. И наистина, командирът си представяше господин Бьонаси грижлив или методичен човек, а вратата на неговия дом издаваше пълно безразличие към собствеността. Затова военен, влюбен в домашния порядък, какъвто бе Жьонеста, при вида на портала веднага щеше да направи заключение за живота и характера на неизвестния собственик. И въпреки предпазливостта си той направи именно това. Вратата беше откряхната — поредното нехайство!

След като стопаните проявяваха такова простодушно доверие, офицерът, без да се стеснява, влезе в двора, върза коня за пречките на оградата и докато стягаше юздата, от конюшната се чу цвилене — конят и ездачът неволно извърнаха глави. Вратата се отвори и оттам надникна стар прислужник. Носеше червена вълнена шапчица, типична за този край и досущ прилична на фригийската шапка, с която изобразяват Свободата. Тъй като в конюшната имаше място за няколко коня, прислужникът попита Жьонеста дали идва при господин Бьонаси и му предложи да се погрижи за коня, любувайки се умилено на красивото животно. Командирът тръгна след коня си, за да види как ще бъде настанен. Конюшната беше чиста, имаше слама в изобилие и двата коня на Бьонаси изглеждаха щастливи, по което винаги можете да разпознаете коня на свещеника сред други коне. Една прислужничка беше излязла на площадката пред вратата на къщата и като че ли очакваше непознатият официално да я запита за господаря ѝ, но конярят вече бе съобщил на военния, че господин Бьонаси е излязъл.

— Нашият господар отиде на воденицата — каза му той. — Ако искате да го намерите там, трябва просто да вървите по пътеката, която стига до ливадата, а воденицата е накрая.

Жьонеста предпочете да разгледа околността, вместо да чака неопределено време завръщането на Бьонаси, и тръгна по пътя за воденицата. Когато премина неравната линия, която селището очертаваше по планинския склон, той видя ливадата, воденицата и един от най-красивите пейзажи в живота си.

Планините препречват пътя на реката и тя образува езерце, над което стъпаловидно се извисяват планинските върхове, а различните оттенъци на светлината или пък слънчевите и тъмните петна по

техните хребети, обрасли с черни борове, подсказват, че зад тях се гущат немалко долини. Воденицата, построена неотдавна край водопада на малкото езерце, излъчва очарованието на самотната къща, спотайваща се сред водите, между короните на няколко водолюбиви дървета. От другата страна на реката, в подножието на склон, леко почервенял от лъчите на залязващото слънце, Жьонеста съгледа двадесетина изоставени колиби без врати и прозорци; по техните разпадащи се покриви зееха големи дупки, но околните земи представляваха отлично обработени и засадени ниви. Някогашните дворове на колибите бяха превърнати в ливади, напоявани от изрядно разположени системи, също както в Лимузен^[26]. Офицерът несъзнателно спря и се загледа в развалините на селото.

Защо хората обикновено наблюдават разрушенията, дори останките на мизерните постройки с дълбоко вълнение? Навярно защото за тях те олицетворяват нещастieto, чиято глъбина всеки чувства различно. Гробищата ни навяват мисли за смъртта, а изоставените села ни карат да се замислим за житейските несгоди; смъртта е предвидимо нещастие, а житейските несгоди са безкрайни. А не се ли крие именно в безкрайността тайната на дълбоката печал?

Офицерът стигна до каменистата пътека, която водеше към воденицата, но все още не бе успял да си обясни защо селото е било изоставено. Той попита едно воденичарче, седнало пред вратата върху чували с пшеница, къде е Бьонаси.

— Господин Бьонаси отиде там — отвърна воденичарчето и посочи една от порутените колиби.

— Това село е изгоряло, така ли? — попита военният.

— Не, господине.

— А защо е в такова окаяно състояние? — продължи Жьонеста.

— О, защо ли? — отвърна воденичарчето, вдигна рамене и тръгна да се прибира. — Господин Бьонаси ще ви каже.

Офицерът мина по нещо като мост, направен от големи камъни, между които течеше потокът, и скоро стигна до посочената къща. Сламеният покрив на колибата си стоеше, целият в мъх, но без дупки, а ключалките изглеждаха здрави. Жьонеста влезе и видя, че в огнището гори огън; край него до един болен, седнал на стол, бе коленичила стара жена, а прав, с лице към огъня, стоеше мъж. Този дом се състоеше от една-единствена стая, осветявана от малък

прозорец с опънато на него платно. За под служеше утъпкана пръст. Цялата мебелировка се състоеше от стол, маса и одър. Никога преди това офицерът не беше виждал толкова примитивен и гол дом, дори и в Русия, където колибите на мъжиците приличат на бърлоги. Тук нищо не напомняше за обикновените неща от живота, дори нямаше никакъв съд или прибор, необходим за приготвянето и на най-проста храна. Сякаш бе кучешка колибка, но без паничка. Ако не бяха одърът, закачената на пирон шаячна дреха и дървените обувки със слама по тях — единственото облекло на болния, — колибата би изглеждала също така пуста, както и останалите. Коленичилата доста стара селянка се мъчеше да задържи краката на болния във ведро, пълно с кафява вода. Като долови необичайния за ушите, привикнали към монотонните стъпки на селяните, шум от шпори, мъжът се обърна към Жьонеста с изненада, споделена и от старицата.

— Излишно е да питам дали вие сте господин Бьонаси. Аз съм прищълец и нямам търпение да се срещна с вас, затова бъдете така любезен, господине, да ме извините, че дойдох да ви търся на вашето бойно поле, вместо да ви чакам в дома ви. Не ми обръщайте внимание, вършете си работата. Когато приключите, ще ви кажа за какво съм дошъл.

Жьонеста приседна на крайчеца на масата и млъкна. Огънят осветяваше колибата по-силно, отколкото слънцето, чиито лъчи, пречупени от планинските върхове, очевидно никога не достигаха до този кът от долината. На светлината на яркия огън, поддържан от няколко смолисти елови клонки, военният се взря със скрит интерес в лицето на мъжа, което искаше добре да огледа, да го изследва и опознае. Господин Бьонаси, лекарят на кантона, изслуша Жьонеста безстрастно, с кръстосани пред гърдите ръце, отвърна на поздрава му и отново се обърна към болния, без да знае, че е обект на много сериозно изучаване от страна на военния.

Бьонаси беше среден на ръст, но с широки рамене и гърди. Свободен зелен редингот, закопчан до врата, попречи на офицера да забележи характерните за личността или нейното поведение подробности. Но от друга страна, сянката и неподвижността на лекаря даваха възможност да изпъкне лицето, добре осветено от отблясъците на огъня. Този човек имаше лице на сатир: същото леко изпъкнало, но цялото в малко или повече изразителни издатини чело; същият чип нос

със закачлива трапчинка на върха; същите изпъкнали скули. Устата му бе зигзагообразна, устните — месести и червени. Брадичката му рязко стърчеше нагоре. Кафявите, живи очи с блестящо, седефено бяло изразяваха укротени страсти. Посивелите, някога черни коси, дълбоките бръчки на лицето и побелелите вежди, топчестият нос, покрит със сини жилки, жълтеникавият, тук-там с червени петна тен, всичко издаваше петдесетгодишната възраст на този човек и неговата трудна професия. Офицерът можеше само да се догажда за обема на главата, покрит с каскет; но дори и скрита под тази шапка, тя му се стори от главите, които хората наричат дебели.

Привикнал от общуванията си с енергични люде, каквито Наполеон търсеше, да отличава хората, призвани за велики дела, Жьонеста съзираше някаква тайна в загадъчния живот на този човек и наблюдавайки лицето му, си помисли: „По каква ли случайност е останал селски лекар?“ След което внимателно разгледа физиономията на доктора, която въпреки приликата си с всички човешки лица издаваше вътрешно съществуване в разрез с грубата външност на Бьонаси, офицерът също като лекаря насочи вниманието си към болния, чийто вид напълно промени хода на мислите му.

При все че като дългогодишен кавалерист се бе нагледал на какви ли не неща, той се изненада и ужаси, когато видя човешко лице, което никога не е било озарявано от мисъл; бледа физиономия с изписано на нея наивно, мълчаливо страдание, както на лицето на дете, което все още не може да говори, а вече няма сили да вика: това бе животинското лице на умиращ стар кретен. Кретенът бе единственият човешки вид, който офицерът все още не бе срещал. Кой ли при вида на дебелината нагънатата кожа на челото, на окръглените като на варена риба очи, на немощната, безчувствена глава, покрит с редки, хилави косици, не би изпитал също като Жьонеста неволно отвращение към това създание, което не притежаваше нито красотата на животното, нито преимуществата на човека, което никога не е имало разум и инстинкт и никога не е чувало, нито говорило някакъв език. Трудно е да изпиташ съжаление към това нещастно същество, защото за него приключваше нещо, което не можеше да се нарече живот. Въпреки това обаче старата жена го наблюдаваше с трогателно безпокойство и прокарваше ръце по онези части на краката му, до които не достигаше горещата вода, с толкова обич, сякаш бе неин

съпруг. Самият Бьонаси, след като наблюдава известно време това мъртво лице и тези угаснали очи, внимателно взе ръката на кретена и му премери пулса.

— Горещата баня не действа — поклати глава лекарят, — да го сложим отново в леглото.

Той сам вдигна тялото, пренесе го на одъра, където навярно бе лежало, внимателно го положи, опъвайки почти изстиналите крака, оправи ръцете и главата така грижливо, както би постъпила майка със своето дете.

— Нищо не помага, ще умре — добави Бьонаси, застанал прав до леглото.

Старицата, с ръце на кръста, погледна умиращия и от очите ѝ капнаха сълзи. Дори Жьонеста стоеше безмълвен и не можеше да си обясни защо смъртта на едно тъй безлично същество му правеше толкова силно впечатление. Неволно и той споделяше безграничната жалост, която тези нещастни създания внушават на хората в лишените от слънце долини, където природата ги е захвърлила. Не произтича ли това чувство, превърнало се в религиозно суеверие у семействата, където има кретени, от най-висшата християнска добродетел — милосърдието, и от най-благотворната за обществото вяра, от мисълта за бъдещото възнаграждение — единствената, която ни помага да приемем негодите на този свят? Надеждата, че ще заслужат вечното блаженство, помага на близките на тези нещастни същества и на онези, които ги заобикалят, постоянно да полагат изключителна майчинска, закрилническа грижа към бездушното същество, което отначало не я разбира, а по-късно я забравя. Изумителна вяра! Тя поставя сляпото милосърдие редом със сляпата злочестина. Там, където има кретени, населението вярва, че присъствието на такова същество носи щастие на семейството. Тази вяра облекчава живота на кретена, който в града би бил подчинен на строгите правила на мнимата филантропия и на дисциплината в някой приют. В долината над Изер^[27], където често се срещат, кретените живеят на открито заедно със стадата, които са научени да пазят. Така поне са свободни и уважавани, както би трябвало да се отнасяме към нещастieto.

На равни промеждутъци проехтя далечният звън на селската камбана, която известяваше правоверните за смъртта на техния ближен. Отеквайки в пространството, тази религиозна мисъл

достигаше отслабена до колибата и още повече увеличаваше тъгата. По пътя се чува многобройните стъпки на мълчалива тълпа. После църковните песни отведнъж екнаха, събуждайки в душите неясни мисли, които вълнуват и най-невярващите и ги принуждават да се поддадат на затрогващата хармония на човешките гласове. Църквата идваше да подкрепи това същество, което не я познаваше. По пътя се показва свещеникът, пред него вървеше дете от черковния хор и носеше кръста, а зад него — клисарят със светената вода и още петдесетина жени, старци, деца, дошли да присъединят молитвите си към тези на църквата. Лекарят и военният се спогледаха мълчаливо и се отдръпнаха в един ъгъл, освобождавайки място за хората, които коленичиха в колибата и извън нея. Докато продължаваше утешителната церемония на предсмъртното причастие, отслужвана за това същество, което никога не бе грешило, но с което християнският свят се сбогуваше, повечето от тези недодялани хора се разчувствуваха искрено. Сълзи се стичаха по загубелите, набраздени от слънцето и загорели от работа на открито страни. Това чувство на доброволно сродяване бе съвсем непосредствено. Нямаше човек в общината, който да не жалеше това бедно създание, който да не бе му дал дневната дажба хляб. Та нали то бе срещнало баща у всяко дете, майка у най-безгрижното момиченце?

— Умря — промълви свещеникът.

Тази дума предизвика всеобща, неподправена скръб. Запалиха свещите. Няколко души пожелаха да прекарат нощта край тялото. Бьонеси и военният излязоха. На вратата няколко селяни спряха лекаря, за да му кажат:

— Ех, господин кмете, щом вие не го спасихте, значи, Господ сигурно е искал да си го прибере.

— Направих всичко, което можах, деца мои — отвърна докторът.

— Не можете да си представите, господине — обърна се той към Жьонеста, когато се бяха отдалечили от изоставеното село, чийто последен обитател бе издъхнал, — каква истинска утеха крият за мен думите на тези селяни. Преди десет години едва не бях разкъсан в това село, сега пустеещо, но тогава обитавано от тридесет семейства.

Изразът на лицето и жестът на Жьонеста изразиха такава почуда, че лекарят му разказа историята, за която загатна с първите си думи.

— Господине, когато дойдох да се заселя тук, в тази част на кантона заварих двадесетина кретени — започна лекарят и се обърна да покаже на офицера полуразрушените къщи. — Разположението на махалата в дол без въздушни течения, край поток, чиито води идват от разтопяването на снеговете, и лишена по този начин от благодатта на слънцето, което огрява само върховете на планината, всичко благоприятствува разпространението на тази ужасна болест. Законите не забраняват съпружеството на тези нещастници, закриляни тук от някакво суеверие, чието влияние ми бе непознато и в началото го осъждах, но на което после се възхитих. И така, кретенизмът се е разпространил от това място чак до долината. Нямаше ли да им окажа голяма услуга, ако успеех да спра тази физическа и духовна зараза? Въпреки крайната наложителност на това начинание то можеше да струва живота на онзи, който го предприемаше. И тук, както и в останалите социални сфери, за да направя добро, трябваше да засегна не някакви интереси, а нещо по-опасно — религиозни вярвания, превърнали се в суеверия — най-трудноизкоренимите мисли на хората. Но от нищо не се уплаших. Първо ходатайствувах за мястото на кмет на кантона и го получих, после, след като имах устното одобрение на префекта, през нощта наех за пари хора, които пренесоха тези нещастни създания далеч към Егбел^[28] в Савоя, където има много кретени и там щяха добре да се грижат за тях. Веднага след като се разчу за този мой хуманен акт, цялото население ме намрази. Свещеникът проповядваше срещу мен от амвона. Въпреки усилията ми да обясня на най-мъдрите от селището колко важно беше да се махнат кретените, въпреки безплатното лечение за обитателите на този край веднъж от една гора стреляха по мен. Отидох при епископа на Гренобъл и го помолих да смени свещеника, негово преосвещенство бе така добър и ми разреши сам да избира свещеник, който да подкрепи моето дело. Имах късмет да срещна един от онези хора, сякаш пратени от небето. Продължих начинанието си. След като подработих духовете, една нощ пренесох още шестима кретени. При този втори опит вече ме защитиха няколко души, които ми бяха задължени, и членовете на общинския съвет, за които знаех, че са стиснати, а аз им доказах колко скъпо струва издръжката на тези бедни създания и колко изгодно би било за селището земите, които те притежават без актове за собственост, да станат общински, каквито липсваха на селото. Така на

моя страна застанаха богатите, но бедните, старите жени, децата и няколко опърничави селяни продължаваха да бъдат враждебно настроени към мен. За нещастие не успях да преселя всички кретени. Кретенът, когото видяхте, не се бе прибрал у дома си, не бе хванат и на другия ден остана единствен в селото, обитавано само от няколко семейства, чиито членове бяха почти слабоумни, но все още не бяха стигнали до пълен кретенизъм. Искях да довърша начинанието и един ден пристигнах в селото официално, за да извади този нещастник от дома му. Моето намерение веднага стигна до жителите и приятелите на кретена ме изпревариха. Когато стигнах до колибата му, там се бяха събрали жени, деца, старци, които ме посрещнаха с ругатни и градушка от камъни. Сред тази врява може би щях да загина от опиянението, обхванало тълпата, възбудена от виковете и общия изблик на чувства, но ме спаси кретенът! Клетото създание се показа от колибата си, издаде гърлен звук и мигом се превърна във вожд на тези фанатици. При неговото появяване виковете секнаха. Тогава ми хрумна мисълта да предложи сделка и благодарение на настъпилата тишина успях да я изложа. Навярно при подобни обстоятелства моите съюзници не биха се осмелили да ме подкрепят, помощта им щеше да бъде определено пасивна, тъй като тези суеверни хора щяха да бдят най-енергично за запазването на последния си идол и аз разбрах, че ще бъде невъзможно да им го отнема. Затова обещах да оставя на спокойствие кретена в дома му, при условие че никой няма да се приближава до него, че семействата от това село ще преминат оттатък реката и ще се установят в селището, на другия бряг, в нови къщи, които аз се наемам да построя, като добавя и земи, които по-късно общината трябваше да ми изплати. Въпреки това, драги ми господине, бяха необходими шест месеца, за да пречупя съпротивата срещу изпълнението на сделката, колкото и тя да бе изгодна за семействата от това село. Привързаността на селяните към техните съборетини е необяснима. Колкото и да е нехигиенична колибата му, селянинът се привързва към нея много повече, отколкото банкерът към разкошния си дом. Защо? Не знам. Може би колкото чувствата са по-редки, толкова са по-силни? Може би човек, който по-малко живее чрез мисълта, живее повече чрез вещите? И колкото по-малко притежава, толкова повече ги обича. Може би селянинът е като затворника?... Той изобщо не разхищава душевните си сили, съсредоточава ги върху една-

единствена мисъл и тогава чувствата му достигат апогея си. Простете тези разсъждения на човек, който рядко споделя мислите си. Всъщност, господине, недейте да смятате, че съм си губил времето с празни разсъждения. Тук трябва да се залага изключително на практичността и действието. За жалост, колкото по-малко мисъл има у тези бедни хора, толкова по-трудно е да ги накараш да прозрат истинските си интереси. Затова аз се заех с всички подробности около начинанието. Всеки от тях ми казваше едно и също нещо и в думите им имаше толкова здрав смисъл, че нищо не можех да възразя: „Ех, господине, та вашите къщи още не са построени!“ — „Добре — отвърщах аз, — обещавайте ми обаче, че щом бъдат готови, веднага ще се преместите в тях.“ За щастие, господине, успях да прокарам решение, че нашето селище е собственик на цялата планина, в подножието на която се намира изоставеното сега село. Цената на горите, разположени по склоновете, бе достатъчна да се изплатят парцелите и къщите, които бях обещал да построя. Когато първото вироглаво семейство бе настанено в нова къща, останалите бързо го последваха. Благоденствието, което настъпи след тази промяна, бе почувствувано твърде осезателно, за да не бъде оценено дори и от онези, които най-суеверно държаха на своето село без слънце, все едно без душа. Успешният завършек на тази история, придобиването на общинско имущество, чиято собственост Държавният съвет потвърди, издигнаха авторитета ми сред обитателите на кантона.

Но, господине, колко много грижи бяха необходими! — възкликна лекарят, спирайки, и вдигна ръката си, а после я отпусна с красноречив жест. — Само аз знам разстоянието от селището до префектурата, откъдето нищо не излиза, и от префектурата до Държавния съвет, където нищо не влиза. Но, мир на земните власти, в крайна сметка те се огънаха пред моите досадни настоявания, а това е вече много. Ако знаете какво добро върши понякога един безгрижно сложен подпис!... Господине, две години след като се опитах да направя толкова дребни, но значими неща и ги осъществих, всички бедни семейства от общината притежаваха по две крави и ги изпращаха на паша в планината, където, без да дочакам разрешението от Държавния съвет, бях прокопал напречни напоителни канали, подобни на тези в Швейцария, Оверн^[29] и Лимузен. За голяма изненада на селяните там станаха прекрасни ливади и те получаваха

много повече мляко благодарение на по-добрата паша. Резултатите от тази придобивка бяха огромни. Всеки селянин започна да подражава на моите напоителни системи. Ливадите, добитъкът, цялата селскостопанска продукция многократно се увеличиха. Вече можех спокойно да започна да облагородявам запуснатите земи на селището и да цивилизовам техните обитатели, тънещи в невежество. Да-а, господине, ние, самотните хора, сме твърде приказливи; зададат ли ни въпрос, никога не се знае къде ще свърши отговорът. Когато пристигнах в тази долина, населението наброяваше седемстотин души; сега са две хиляди. След случая с последния оцелял кретен всички вече се отнасят с уважение към мен. Постоянно проявявах към съселяните си едновременно добрина и твърдост и се превърнах в оракул на кантона. Направих всичко възможно, за да заслужи тяхното доверие, без да моля за това, нито пък да изглежда, че го желая. Чисто и просто се стараех да вдъхна уважение към собствената си особа благодарение на упорството, с което изпълнявах всичките си обещания, дори и най-лековатите. След като дадох дума, че ще се погрижа за съществото, което умря пред очите ви, бдях над него по-самоотвержено и от предишните му покровители. Беше хранено и гледано като осиновено дете на общината. По-късно селяните разбраха каква услуга им бях направил въпреки тяхното нежелание. И все пак още са запазили остатъци от предишното си суеверие; далеч съм от мисълта да ги упреквам за това — та нали често използвах техния култ към кретена, за да накарам по-просветените да помагат на нещастните.

— Ето че пристигнахме — прекъсна своя разказ Бьонаси, когато зърна покрива на дома си.

Лекарят съвсем не очакваше от своя слушател ни най-малка похвала и благодарност, разказвайки този епизод от административния си живот; той по-скоро се бе поддал на наивната необходимост да сподели вълненията си, както често се случва с хора, оттеглили се от цивилизования свят.

— Господине — обърна се към него офицерът, — позволих си волността да вкарам коня си във вашата конюшня, но вие навярно ще бъдете така добър да ме извините, когато научите целта на моето пътуване.

— А, да, и каква е тя? — сепна се Бьонаси, отърсвайки се от някаква угриженост и припомняйки си, че неговият спътник не е тукашен.

Със своя открит и сърдечен характер докторът бе посрещнал Жьонеста като стар познайник.

— Господине — отвърна военният, — чух за почти чудотворното изцеление на господин Гравие от Гренобъл, който е живял у вас. Идвам с надеждата да получа същите грижи, без обаче да имам същото право на благоразположение от ваша страна. Може би ще го заслужа! Дълги години съм в армията и вече ме мъчат стари рани. Навярно ще са ви необходими поне осем дни, за да прецените състоянието ми, тъй като болките се обаждат само от време на време и...

— В такъв случай, господине — прекъсна го Бьонаси, — стаята на господин Гравие е винаги готова, елате...

Влязоха в къщата, а лекарят така енергично бутна вратата, че Жьонеста си го обясни с удоволствието от появата на наемател.

— Жакот! — извика Бьонаси. — Господинът ще вечеря с нас.

— Но, господине — продължи военният, — не би ли било добре да се разберем за цената...

— За каква цена? — попита лекарят.

— За някаква такса. Не можете да храните мен и моя кон без...

— Ако сте богат — отвърна Бьонаси, — ще си платите; в противен случай нищо не искам.

— Нищо — възрази Жьонеста, — това ми се вижда твърде скъпо! Но богат или беден, задоволяват ли ви десет франка дневно, без да включвам грижите ви като лекар?

— Нищо не ми е по-неприятно от това да ми се плаща каквато и да била сума за удоволствието да бъда гостоприемен — продължи лекарят, смръщвайки вежди. — Що се отнася до моите лекарски грижи, ще ги получите само ако ми допаднете. Богатите не могат да купят времето ми, то принадлежи на хората от тази долина. Не ламтя за слава и богатство, не искам от моите болни нито хвалебствия, нито признателност. Парите, които ще ми дадете, ще отидат при аптекарите от Гренобъл, за да платя лекарствата за бедните от кантона.

Който и друг да бе чул тези изречени рязко, но без горчивина думи, би си казал също като Жьонеста: „Какъв човек!“

— Господине — заяви военният с привичното си упорство, — ще ви давам десет франка на ден, а вие правете с тях каквото искате. Сега, когато уредихме това, ще се разбираме по-добре — добави той и със затрогваща сърдечност стисна ръката на лекаря. — Въпреки моите десет франка ще видите, че не съм стиснат.

След този спор, при който у Бьонаси не прозря ни най-малко желание да изглежда щедър или пък филантроп, мнимият болен влезе в дома на лекаря, където всичко бе в унисон със занемарената врата и с небрежното облекло на неговия собственик. И най-незначителните вещи издаваха пълна небрежност към всичко, което не бе от първа необходимост. Бьонаси преведе Жьонеста през кухнята — най-краткият път до трапезарията. Опушената като на хан кухня беше пълна с всякакви готварски принадлежности в достатъчно количество — този разкош бе дело на Жакот, бившата прислужничка на свещеника, която казваше *ние* и управляваше като пълновластна господарка домакинството на лекаря. Върху камината бе поставена добре излъскана грейка за легло — навярно Жакот обичаше зиме да си ляга в затоплено легло, а очевидно сгриваше и постелята на своя господар, който по думите ѝ за нищо не се сещал. Но Бьонаси я беше взел в дома си заради нещо, което за друг би било нетърпим недостатък. Жакот искаше да се разпорежда в къщата, а лекарят търсеше именно жена, която да господствува в дома му. Жакот купуваше, продаваше, шиеше, променяше, разместваше, подреждаше и разваляше всичко както ѝ хрумнеше; господарят никога не бе ѝ направил никаква забележка. Затова Жакот безнаказано властвуваше в двора и конюшната, над коняря, в кухнята и къщата, над градината и господаря. По нейно нареждане се сменяше спалното бельо, переше се и се попълваха хранителните запаси. Тя преценяваше кой и кога може да влезе в къщата, тя насрочваше клането на прасетата, тя порицаваше градинаря, определяше обедното и вечерното меню, сновеше от мазето на тавана, от тавана в мазето, почистваше всичко както тя си знаеше и нищо не можеше да ѝ се опре. Бьонаси държеше само на две неща: да вечеря в шест часа и да се изразходва определена сума месечно. Жена, на която всичко се подчинява, винаги пее; затова и Жакот се смееше, чуруликаше по стълбите, винаги си тананикаше, когато не пееше, и пееше, когато не си тананикаше. По природа спретната, тя поддържаше дома чист. Ако вкусът ѝ бил друг, то господин Бьонаси

щял да бъде много нещастен, казваше тя, защото бедният човечец до такава степен не обръщаше на нищо внимание, че можеше вместо яребици да му дадеш да яде зеле; ако не била тя, то той цяла седмица щял да ходи с една и съща риза. Но Жакот бе неуморима, непрестанно подреждаше изпаното и изгладено бельо, същинска чистница, благоговееща пред изрядната, ослепителната, уютната чистота. Враг на прахта, тя постоянно тупаше, миеше, избелваше. Сърцето я болеше при вида на външната врата. От десет години насам на първо число всеки месец успяваше да измъкне от господаря си обещанието да постегне вратата, да пребоядиса стените на къщата, всичко да бъде *приятливо*, но господинът все още не бе удържал думата си. Затова, когато се оплакваше от пълното нехайство на Бьонаси, тя почти никога не забравяше да добави и дежурното изречение, с което завършваше всички възхвали на своя господар: „Не може да се каже, че е глупав, защото направо чудеса върши в нашия край, но все пак понякога изглупява, ама така изглупява, че трябва всяко нещо да му слагаш в ръката като на дете!“

Жакот обичаше дома като свой. Всъщност след като бе живяла в него двадесет и две години, може би имаше право да се заблуждава? Когато Бьонаси пристигнал в този край и видял, че къщата се продава поради смъртта на свещеника, той купил всичко: стените и земята, мебелите, съдовете, виното, кокошките, стария стенен часовник с фигури, коня и прислужничката.

Жакот имаше вид на типична готвачка, гърдеста, така увита и пристегната в неизменния корсаж от кафява басма на червени точки, че очакваш всеки момент платът да се скъса при най-малкото движение. На главата си носеше кръгло плисирано боне, под което бледото ѝ лице с двойна брадичка изглеждаше още по-бяло, отколкото бе всъщност. Ниска, подвижна, с пъргави закръглени ръце, Жакот говореше високо и безспир. Ако за момент млъкнеше и повдигнеше като триъгълник края на престилката си, то този жест предвещаваше обвинителна тирада, отправена към господаря или коняря. От всички готвачки в кралството несъмнено Жакот бе най-щастлива. За да бъде пълно щастието ѝ, доколкото това е възможно тук на земята, селището непрекъснато ласкаеше суетата ѝ, като я приемаше за авторитет — нещо средно между кмета и полския пазач.

В кухнята господарят не намери никого.

— Къде, по дяволите, са отишли всички? — възкликна лекарят. — Извинете ме — обърна се той към Жьонеста, — че ви въвеждам през кухнята. Парадният вход е откъм градината, но понеже нямам навика да посрещам гости... Жакот!

При почти заповедническото произнасяне на това име от вътрешността на къщата се отзова женски глас. След малко Жакот мина в настъпление, като на свой ред извика Бьонаси, който веднага отиде в трапезарията.

— Ах, ето ви най-сетне, господине! — скара се тя. — Все такива ги вършите. Винаги каните хора за вечеря, без да ме предупредите, и смятате, че като сте извикали: „Жакот!“, всичко е наред. Да не би да искате да посрещнете този господин в кухнята? Не трябваше ли да отворим салона, да запалим камината? Никол вече е там и ще направи каквото трябва. Сега поразходете малко госта си из градината; ще му бъде интересно, ако обича красивите неща; покажете му габрака на бившия ми господар, през това време ще успея да приготвя вечерята, да сложа масата и да затопля салона.

— Да, но, Жакот, този господин ще остане у нас. Така че не забравяй да огледаш и стаята на господин Гравие, спалното бельо, изобщо всичко, да...

— Сега пък да не започнете да се месите за чаршафите? — прекъсна го Жакот. — Щом ще спи тук, аз си знам работата. Та вие от десет месеца изобщо не сте влизали в стаята на господин Гравие. Няма нищо за гледане, чиста е като зеницата на окото ми. Значи, този господин ще остане у нас? — попита с по-благ тон.

— Да.

— За дълго ли?

— Ами не зная. Но какво значение има това за теб?

— А-а, така значи! Какво значение имало за мен! Ама че работа!

А продуктите и всичко друго, а...

Без да довърши словесния поток, с който при друг случай би заляла господаря си, за да го обвини в липса на доверие, тя го последва в кухнята. Като разбра, че става дума за квартирант, Жакот се показа нетърпелива да види Жьонеста, пред когото направи раболепен поклон, а в същото време внимателно го оглеждаше от главата до петите. Лицето на военния изразяваше тъга и размисъл, които изостряха чертите му; струваше му се, че диалогът между

прислужничката и господаря разкрива безличието на доктора, а това принуждаваше Жьонеста да се откаже неохотно от високото мнение, което си бе създал, възхищавайки се на упорството на лекаря да спаси този малък край от бедите на кретенизма.

— Този човек хич не ми харесва — сподели Жакот.

— Господине, ако не сте уморен — обърна се докторът към мнимия болен, — ще се поразходим из градината преди вечеря.

— С удоволствие — отвърна командирът.

Те прекосиха трапезарията и излязоха в градината през нещо подобно на вестибюл, който разделяше трапезарията от салона. От това помещение с голяма остъклена врата се излизаше на голямото каменно стълбище — украса на фасадата откъм градината. Алеи с чемшири по края се пресичаха накръст и разделяха на четири големи еднакви квадрата градината, която завършваше с гъст габрак — гордостта и радостта на предишния собственик. Военният седна на проядена от червеи пейка, без да забележи нито асмите, нито плодните дръвчета, заобиколени от решетести оградки, нито зеленчуците, за които Жакот по навик се грижеше усърдно още от времето на лакомия духовник, чието дело бе тази безценна градина — твърде безразлична на Бьонаси.

Изоставяйки баналния разговор, който бе повел, офицерът попита лекаря:

— Господине, как сте успели за десет години да увеличите три пъти населението на тази долина, в която сте заварили седемстотин души, а днес, както казвате, са над две хиляди?

— Вие сте първият човек, който ми задава този въпрос — отвърна лекарят. — Целта ми беше този къс земя да процъфтява, но в запълненото ми всекидневие не остана време да се замисля как. В общи линии и аз като просещ монах направих *от нищо нещо*. Дори господин Гравие, един от нашите благодетели, на когото успях да услужа, като го излекувах, не помисли за теорията, докато тичаше заедно с мен по планините, за да видим резултата от практиката.

Настъпи кратко мълчание, при което Бьонаси се замисли, без да забелязва пронизващия поглед, с който неговият гост се опитваше да надникне в душата му.

— Питате как стана това? — продължи Бьонаси. — Ами съвсем естествено и съгласно обществения закон за привличането между

потребностите, които сами си създаваме, и начините за тяхното задоволяване. Това е обяснението. Народи, които нямат потребности, са бедни. Когато се установих в това село, то наброяваше сто и тридесет семейства, а долината — около двеста домакинства. Местната власт, в тон с всеобщата нищета, се състоеше от кмет, който не знаеше да пише, и помощник-кмет — чифликчия, чийто дом беше далеч от общината; имаше още мирови съдия, беден човечец, който живееше само от заплатата си и насила караше своя секретар — друг нещастник, който едва схващаше същността на служебните си задължения — да държи при себе си актовете за гражданското състояние. Свещеникът бе починал на седемдесетгодишна възраст и неговото място бе заел викарият, човек без образование. Това бяха мъдреците на района и те го ръководеха. Сред прекрасната тукашна природа жителите тънеха в кал и се препитаваха с картофи и млечни продукти: сиренетата, които повечето от тези хора носеха в малки кошници да продават на пазара в Гренобъл или околността, бяха единствената стока, от която можеха да изкарат малко парици. Най-богатите или работливите сееха елда за нуждите на местното население, понякога ечемик или овес, но не и пшеница. Единственият индустриалец беше кметът, който притежаваше дъскорезница и купуваше на безценица отсечените дървета, за да прави от тях дървен материал. Поради липса на пътища през лятото той пренасяше стволите един по един, с големи усилия конете му ги влачеха чрез верига, закрепена на оглавника им и завършваща с желязна кука, която се забиваше в дървото. За да може човек да отиде до Гренобъл на кон или пеш, трябваше да използва широка пътека по билото на планината, тъй като долината бе непроходима. Вместо хубавия път до първото село, по който навярно сте дошли, идвайки към кантона, навремето имаше тресавище. До този затътен край не бе достигнало нито едно политическо събитие, нито една революция, тук хората живееха извън социалния кипнеж. Единствено Наполеон е оставил по тези места името си и се е превърнал в кумир благодарение на двама или трима завърнали се в родните си домове стари войници, които вечер разказват по седенките на тези прости хорица за невероятните приключения на императора и на неговата войска. Всъщност завръщането на войниците е необяснимо явление. Преди моето идване младите момчета, които отивали в армията, не се завръщали. Сам по

себе си този факт е красноречиво доказателство за бедността на този край, така че не е нужно да ви я описвам. Ето, при такива условия аз се заех с кантона, от който зависят няколко добре развити общини отвъд планините, където хората живеят щастливо и почти богато. Да не ви говоря за колибите, истински конюшни, в които се тъпчеха заедно животни и хора. Минах през този край на връщане от Гранд Шартрьоз. Тъй като не намерих хан, бях принуден да преспя у викария, който временно живееше в тази къща, тогава обявена за продан. От дума на дума добих повърхностна представа за жалкото състояние на областта, чиито прекрасен климат, плодородна земя и природни дарове ме бяха очаровали. По онова време, господине, разочарован от всичко, аз исках да заживея живот, различен от предишното ми мъчително съществуване. Тогава ми хрумна мисъл, каквато обикновено Господ ни праща, за да можем по-лесно да приемем нещастията си. Реших да преобразя този край така, както наставникът — детето. Не ми бъдете признателен за благотворителността; за мен тя бе изгодна, защото изпитвах нужда от занимание за разтуха. И така, реших да посветя остатъка от дните си на трудноосъществимо начинание. Промените, които трябваше да се извършат в този природно богат, но напълно занемарен от хората кантон, можеха да запълнят цял един човешки живот; те ме изкушаваха и поради препятствията, които трябваше да преодолеем за тяхното осъществяване. След като се уверих, че ще получа евтино къщата на свещеника и много неплодни и пустеещи земи, с жар се отдадох на призванието си на селски хирург — последният занаят, който някой би се сетил да осигури в своя край. Исках да стана приятел на бедните, без да очаквам от тях и най-малката награда. О, не се поддадох на никакви илюзии нито по отношение на нрава на селяните, нито на спънките, които възникват, когато човек се опитва да облагороди хората или нещата. Съвсем не идеализирах тези хора, приех ги такива, каквито са — нито много добри, нито много лоши, бедняци, на които постоянният труд не позволява да се отдават на чувства, но понякога могат болезнено да преживяват. А най-важното разбрах, че мога да им въздействам само чрез изгодата и незабавното благополучие. Всички селяни са рожби на свети Тома Неверни и винаги искат делата да подкрепят думите.

— Навярно ще се смеете на моето начало — продължи след кратко мълчание лекарят. — Започнах трудното дело с производство на

кошници. Бедните хора купуваха в Гренобъл цедилките за сиренето и изобщо кошничарските изделия, необходими за мизерната им търговия. Дадох на един буден младеж идеята да вземе под аренда близо до потока голям участък земя, който всяка година наносите естествено напояват и наторяват и където ракилата би трябвало добре да вирее. След като пресметнах количеството кошничарски изделия, употребявани в кантона, отидох в Гренобъл да потърся някой млад и сръчен, но безпаричен работник. Когато открих такъв човек, лесно го убедих да се пресели тук, като му обещах, че ще му услужа със сумата, необходима за закупуване на ракилата за неговото производство, докато моят плантатор на ракита започне да го снабдява. Убедих го да продава своите кошници по-евтино от тези в Гренобъл, като ги изработва по-добре. Той ме разбра. Ракилата и кошничарството представляват сделка, чиито резултати могат да се видят едва четири години по-късно. Вие навярно знаете, че ракилата става добра за рязане след три години. През първата година запасите от ракита носеха печалба на моя кошничар. Скоро се ожени за жена от Сен Лоран дю Пон, която имаше малко парици. Тогава си построи дом, просторен, с хубаво местоположение и разпределение на стаите съобразно моите съвети. Каква победа, господине! Бях успял да създам първата промишленост в селището, бях довел производител и няколко работници. Вие навярно бихте окачествили радостта ми като детинщина!... През първите дни след като моят кошничар се нанесе, винаги колчем минавах покрай неговата работилница, сърцето ми учестено забиваше. А когато в новата къща със зелени капаци на прозорците, пред чиято врата имаше пейка, асма и наръчи ракита, видях спретнатата, хубаво облечена жена, кърмеща едро бяло-розово бебе сред весели работници, които пееха и сръчно плетяха кошници, ръководени от някога бедния и мършав, сега излъчващ щастие съпруг, трябва да ви призная, господине, че не можех да устоя на желанието за малко и аз да стана кошничар. Влизах в дюкянчето, за да разбера как вървят работите, седях и изпитвах доволство, което не мога да ви опиша. Наслаждавах се на радостта на тези хора и на моята собствена. Домът на човека, който пръв без колебание повярва в мен, олицетворяваше цялата ми надежда. Не бе ли това, господине, бъдещето на този край, което вече носех в себе си така, както жената на кошничаря първата си рожба?...

За много неща трябваше да действувам безпощадно, противопоставих се на много закостенели представи. Срецнах яростна съпротива, подклаждана от невежия кмет, чието място бях заел, а влиянието му се стопяваше пред моето. Тогава реших да го направя свой помощник и съучастник в добродетелното начинание. Да, господине, именно най-твърдата от всички глави се опитах първа да просветля. Въздействувах на този човек, подклаждайки честолюбието му и наблягайки на облагите. В продължение на шест месеца вечеряхме заедно и наполовина го посветих в плановете си за подобрения. Мнозина биха видели в това необходимо приятелство най-досадните страни в моето начинание; но нали този човек щеше да ми служи като инструмент, и то най-ценният от всички? Горко на онзи, който презира своята секира или безгрижно я захвърля. А и щом искам да облагородявам земята, бих бил твърде непоследователен, ако се откажех от мисълта да облагородя един човек! Най-бързият начин за забогатяване на общината бе построяването на път. Ако успеехме да издействуваме от общинския съвет разрешение да свържем селището с главния път за Гренобъл, то моят помощник щеше пръв да се възползува от него, тъй като, вместо да влачи по такъв скъпо струващ начин дърветата през пътеки и урви, той би могъл при хубав общински път лесно да ги превозва, да развърти голяма търговия с дървен материал и вече да печели не жалките шестстотин франка годишно, а големи суми, които постепенно ще го направят богат. Най-сетне помощникът ми се убеди и стана мой пламенен привърженик. Цяла една зима бившият кмет се чукаше със своите приятели в кръчмата и успя да докаже на нашите управници, че един хубав коларски път е извор на богатство за областта и дава възможност на всеки да търгува с Гренобъл. Когато общинският съвет гласува построяването на път, издействувах от префекта сума от благотворителните фондове на окръга, за да платим превоза, който общината не можеше да осигури, тъй като не разполагаше с каруци. И накрая, за да приключим по-бързо това голямо дело и невежите по-скоро да почувствуват резултатите, тъй като те непрекъснато мърмореха срещу мен, че съм искал да възстановя ангарията, през първата година на управлението ми всяка неделя извеждах доброволно или насила населението — жените, децата и дори старците, на билото на планината, където собственоръчно бях очертал върху превъзходен терен пътя, който води

от нашето село до широкия път за Гренобъл. За наше щастие строителен материал се намираше в изобилие около трасето. Това продължително начинание изискваше от мен много търпение. Ту едните, без да познават законите, отказваха тази повинност на открито, ту пък другите, които нямаха хляб и действително не можеха да губят нито един работен ден. Така че се наложи на бедните да раздаваме пшеница, а другите пък да успокоявам с приятелски слова. Все пак, когато привършихме две трети от пътя, който е около две тукашни левги, жителите вече бяха убедени в неговите предимства до такава степен, че последната трета бе завършена с изненадващ за мен плам. Подсигурих бъдещето на общината, като посадих двойна редица тополи от всяка страна на пътя. Днес тези дървета вече са цяло богатство и нашият път, който винаги е сух поради разположението си и така добре е направен, че поддръжката му ни струва годишно едва двеста франка, изглежда като царски друм. Ще ви го покажа, тъй като не сте могли да го видите: за да дойдете до селото, вие навярно сте тръгнали по красивия долен път, който пък жителите сами решиха да построят преди три години, за да имат връзка със заселниците в долината. Така, господине, преди три години здравият обществен разум на селото, някога напълно лишено от знания, възприе идеи, които пет години по-рано някой пътник навярно отчаяно би се опитвал да му втълпи.

Но да продължим нататък. Предприятието на кошничаря беше плодоносен пример за нещастното население. Ако пътят трябваше да се превърне в непосредствено условие за бъдещото благоденствие на селото, то сега бе необходимо да подтикна към създаване на основните занаяти, за да бъдат подхранвани първите два кълна на благоденствието. Едновременно с помощта, която оказвах на селянина да отглежда раката и на кошничаря, със строежа на пътя незабележимо продължавах делото си. Имах два коня, а търговецът на дървен материал, моят помощник, имаше три и можеше да ги подковава само в Гренобъл. Затова убедих ковач, който разбираше малко и от ветеринарна медицина, да се засели в селото, като му обещах, че ще има много работа. Същия ден срещнах един загрижен за съдбата си стар войник, на когото цялото състояние бяха стоте франка пенсия. Той знаеше да пише и да чете. Назначих го за секретар в кметството. По щастливо стечение на обстоятелствата му намерих и съпруга и

неговите мечти за щастие се сбъднаха. Но, господине, за тези две нови семейства, за семейството на кошничаря и за двадесет и двете домакинства, които напуснаха селото на кретените, бяха необходими къщи. Още дванадесет домакинства, чиито глави на семейство бяха работници, производители и консуматори, се установиха в нашето село: зидари, строители, майстори, препокривачи, дърводелци, ключари, стъклари, на които за дълго време осигурихме работа. Не беше ли правилно, след като са построили къщи за другите, да построят и за себе си? Та нали водеха и работна ръка? През втората година на моето управление в общината бяха издигнати седемдесет къщи. Едно производство води след себе си друго. Многолюдното селище наложи и нови потребности, непознати дотогава на тези нещастници. Нуждата раждаше производство, производството — търговия, търговията — печалба, печалбата — благополучие, а благополучието — полезни идеи. Различните работници поискаха да купуват готов хляб и ние се сдобихме с хлебар. Но елдата вече не можеше да бъде храна на население, изтръгнато от покваряващото бездействие, станало истински дейно: заварих го да се храни с черна пшеница, а сега исках да го приуча първо към ръжта или към смес от пшеница и ръж, а по-късно и у най-бедните да видя късче бял хляб. За мен интелектуалният напредък бе изцяло свързан с по-високите здравни изисквания. Във всеки край месарят е доказателство както за по-голяма култура, така и за богатство. Който работи — яде, а който яде — мисли. Предвиждайки деня, когато отглеждането на пшеница ще стане необходимост, внимателно проучих качеството на почвите. Бях убеден, че ще мога да спомогна за процъфтяване на земеделието и за удвояване на населението, щом то започне да се труди. Моментът за това бе назрял.

Господин Гравие от Гренобъл притежаваше в общината земи, от които не получаваше никакви доходи, но те можеха да бъдат превърнати в житни ниви. Както знаете, той е началник на отдел в префектурата. От една страна, поради привързаността си към родния край, а от друга, отстъпвайки пред моите натрапчиви досаждания, той на няколко пъти вече доброволно се бе съгласил с моите искания. Успях да го убедя, че неволно е работил за себе си. След няколкодневни настойчиви молби, преговори, обсъждане на сметки, след като заложих собственото си състояние като гаранция срещу

евентуалните рискове на начинанието, от което ограничената му жена се опитваше да го ужаси, той се съгласи да построи тук четири ферми по сто арпана^[30] и обеща да отпусне необходимите суми за разораване на земята, за закупуване на зърно за посев, на земеделски сечива, на добитък и за построяването на пътища, улесняващи експлоатацията на земите. Аз пък построих две ферми, първо, за да не пустеят моите земи и най-вече, за да дам личен пример за полезните методи на модерното земеделие. За шест седмици в селището се установиха още триста жители. Шестте ферми, в които трябваше да се настанят семейства, огромните пространства за разораване изискваха работна ръка. От всички страни заприиждаха колари, копачи, калфи, надничари. Пътят за Гренобъл беше задръстен от каруци, от пътници и в двете посоки. Цялата област се оживи. Движението на парите породило у всички желанието да печелят, апатията бе изчезнала, селото се бе пробудило. Още две думи, и приключвам историята на господин Гравие, един от благодетелите на този кантон. Въпреки напълно естественото недоверие на провинциалния гражданин, на чиновника, уповавайки се на моите обещания, той вложи повече от четиридесет хиляди франка, без да знае дали ще си ги възвърне. Днес всяка от неговите ферми е наета за хиляда франка, а фермерите му така добре организираха работата, че сега всеки от тях притежава поне сто арпана земя, триста овце, двадесет крави, десет вола, пет коня и наема повече от двадесет души работници. Но да се върна към онова, което преди ви разказвах.

На четвъртата година фермите бяха завършени. Реколтата от пшеница се стори на селяните пословично богата, както би трябвало да се очаква при девствена почва. Колко пъти през годината треперих за съдбата на делото си! Дъждът или сушата можеха да провалят начинанието ми и да подкопаят доверието, което вече внушавах. Отглеждането на пшеница пък наложи построяването на воденицата, която видяхте и която ми носи около петстотин франка годишно. Затова селяните казват на своя език, че *ми върви*, и вярват в мен така, както в своите светини. Тези нови строежи, фермите, воденицата, насажденията, пътищата създадоха работа за всички занаятчии, които бях привлякъл. Въпреки че нашите постройки наистина добре представят похарчените шестдесет хиляди франка, тези пари ни бяха възвърнати многократно от доходите, създавани от потребителите.

Усилията ми продължаваха да насърчават зараждащата се промишленост. По мой съвет в селото се засели градинар-пипиниер и аз подканих най-бедните да отглеждат плодни дръвчета, за да могат един ден да поемат монопола върху продажбата на плодове в Гренобъл. „Вие носите да продавате в града сиренета — казвах им аз, — защо да не носите и птици, яйца, зеленчуци, дивеч, сено, слама и т.н.“ Всеки мой съвет бе източник на печалба за онзи, който го послуша. И така се създадоха множество работилнички, чието развитие, отначало бавно, от ден на ден се ускоряваше. Сега всеки понеделник от селото тръгват за Гренобъл повече от шестдесет каруци, пълни с нашите разнообразни продукти. Тук се отглежда повече елда за изхранване на птиците, отколкото преди — за хората. Тъй като търговията с дървен материал значително се разрасна, тя бе разделена на няколко бранша. Още през четвъртата година на нашата промишлена ера в селото се появиха търговци на дърва за горене, на греди, на дъски, на дървесна кора, после дойдоха въглищарите. Освен това в селото бяха построени четири нови дъскорезници за дъски и греди. Като се понаучи да търгува, бившият кмет почувствува нужда да се научи да чете и пише. Той съпостави цените на дървения материал в различните селища и забеляза такива разлики в полза на своето предприятие, че успя, обикаляйки от място на място, да си създаде нова клиентела и днес снабдява с дървен материал една трета от департамента. А превозните ни средства се увеличиха толкова рязко, че в селото вече работят трима колари, двама сарачи и всеки от тях има поне по трима чираци. Освен това потребяваме толкова много желязо, че в селото ни се засели ковач — майстор на сечива, и е много доволен. Желанието за печалба амбицира моите производители и ги подтикна да разпрострат търговията си от селото върху целия кантон, от кантона в департамента, за да увеличат печалбите, увеличавайки продажбите. Вече само с една дума им посочвах новите пазари, а техният здрав разум свършваше останалото. Четири години бяха достатъчни, за да се промени обликът на селището. Навремето, когато минах оттук, не чух никакъв вик, а в началото на петата година навсякъде кипеше трудово оживление. Веселите песни, шумът от работилниците и острите или приглушени удари на инструментите кънтяха приятно в ушите ми. Виждах как населението дейно се трудеше, събрано в ново село, чисто, хигиенично, с много зеленина.

Всеки жител съзнаваше своето благоденствие и лицата изразяваха задоволство, което човек изпитва от полезно запълнен живот.

— Според мен тези пет години представляват първата ера от разцвета на нашето село — продължи след малко лекарят. — През това време бях успял да разора всички земи, всичко покълна — и в главите на хората, и на полето. Увеличаващото се движение на населението и занаятите вече не можеше да бъде спряно. Подготвяше се втора ера. Скоро хората поискаха да се обличат по-хубаво. При нас се засели пасмантерист, а заедно с него обуцар, шивач и шапкар. Това начало на по-люксов живот привлече месар и бакалин; после дойде акушерка, която ми ставаше все по-необходима, тъй като губех много време за израждания. Разораните терени родиха отлична реколта. Освен това по-високото качество на нашите земеделски произведения се поддържаше и от повечето естествени и животински торове, резултат от увеличени брой на населението. Сега моето дело можеше да се разгърне докрай. След като оздравихме домовете и постепенно накарахме хората да се хранят и обличат по-добре, вече исках и домашните животни да почувствуват наченките на цивилизацията. От грижите за животните зависи красотата на породите и на отделните видове, а оттам и качеството на получаваните продукти. Именно поради това започнах да убеждавам селяните да подобрят санитарните условия в оборите. Чрез сравнението между изгодата от добре настанено и тимарено животно и слабата продуктивност на лошо гледаното чувствително промених отглеждането на добитъка в общината: вече нито едно животно не боледуваше. Кравите и воловете бяха тимарени като в Швейцария и Оверн. Кошарите, конюшните, краварниците, мандрите, плевните бяха построени отново по образец на моите и тези на господин Гравие, които са просторни, добре проветриви — с една дума, здравословни. Нашите фермери бяха моите апостоли, те бързо убеждаваха недоверчивите, като с непосредствени резултати им доказваха колко добри са предписанията ми. Що се отнася до безпаричните, аз им давах назаем, като облагодетелствувах предимно бедните работливи хора: те служеха за пример. Вслушвайки се в съветите ми, селяните бързо продадоха болните, хилави или негодни животни и ги замениха с добри породи. По този начин след известно време нашите продукти спечелиха на пазара борбата с продуктите от другите общини. Създадохме отлични стада, а в

резултат и хубави кожи. Този напредък беше изключително важен. И ето защо в селската икономика нищо не е без значение. Преди нашите дървесни кори се продаваха на много ниски цени, а кожата ни нямаше особена стойност; но след като ги подобрехме, реката ни даде възможност да построим работилница за щавене, надойдоха кожари и тяхната търговия бързо се разрасна. Докато преди виното беше непознато в селото, пиеше се само тънко джиброво вино, сега то стана естествена необходимост и се появиха кръчми. По-късно най-старата от тях се разшири, стана хан и започна да осигурява магарета за пътниците, които вече минаваха по нашия път, за да отидат до Гранд Шартрьоз. От две години насам търговията ни значително се разшири и сега има работа за двама ханджии. В началото на втората ера от нашия разцвет почива мировият съдия. За наш късмет неговият наследник, бивш нотариус от Гренобъл, се бе разорил при неуспешна сделка, но все още имаше пари да бъде богат на село. Господин Гравие го убеди да се засели при нас. Построи си красива къща, подпомогна усилията ми, присъединявайки своите. Построи ферма, разчисти земи, обрасли с диви полски растения. Днес притежава три хижи в планината. Има многобройно семейство. Той освободи бившия секретар и бившия пристав и ги замени с много по-образовани и най-вече много по-работливи хора. Тези две нови домакинства построиха спиртоварна, преработваща картофи, и даракчийница за вълна, две твърде полезни предприятия, които мъжете ръководят, като едновременно изпълняват и служебните си задължения. След като вече осигурих приходи на общината, без да срещна съпротива, ги използвах за построяването на ново кметство, в което уредих безплатно училище и отредих жилище за първоначален учител. За тази важна длъжност избрах един нещастен, отхвърлен от целия департамент свещеник, който намери при нас убежище за старините си. Учителката е благородна жена, разорена и объркана, на която осигурих средства; неотдавна тя организира пансион за момичета, където богатите фермери от околността започват да изпращат дъщерите си. Господине, дотук имах право да ви разказвам историята на това земно кътче от свое име, но идва момент, когато господин Жанвие, новият свещеник, истински Фенелон^[31], но ограничил се само в рамките на една енория, започна да участва в обновяването наравно с мен: той съумя да придаде на нравите в селото другарски,

мирен дух, който сякаш сплоти населението в едно семейство. И господин Дюфо, мировият съдия, макар че дойде по-късно, също заслужава признателността на жителите. Ще ви обрисувам накратко нашето положение с цифри, които са по-изразителни от описанията ми: сега общината разполага с двеста арпана гори и сто и шестдесет арпана ливади. Без да издребняваме до сантимите, общината осигурява допълнително на свещеника сто екю, двеста франка на полския пазач, също толкова на учителя и учителката. Общината разполага и с петстотин франка за поддръжка на пътищата, също толкова за ремонт на кметството, на дома на свещеника, на църквата и за някои други разходи. След петнадесет години общинските гори за сечене ще носят сто хиляди франка и общината ще може да плаща данъците си, без това да струва на жителите нито грош. Така ще станем една от най-богатите общини във Франция. Но, господине, навярно ви отегчавам — обърна се Бьонаси към Жьонеста, като забеляза, че гостът му имаше толкова замислен вид, сякаш не го слушаше.

— О, съвсем не — отвърна командирът.

— Господине — подхвана лекарят, — търговията, промишлеността и нашето потребление бяха с местно значение. Напредъкът ни можеше да спре до едно определено равнище. Наистина издействувах да се построи поща, магазин за тютюн и цигари, за барут и за карти^[32]; след едно приятно прекарване в нашето селце и благодарение също на новото ни общество убедих бирника да напусне общината, в която предпочиташе да живее дотогава, и да се пресели в центъра на кантона; когато се явяваха благоприятни условия и необходимост от ново производство, веднага го организирах. Заселих предприемчиви домакинства и хора, у всички възпитах чувство за собственост. По този начин колкото повече пари печелеше населението, толкова повече земи се разораваха и обработваха; малките стопанства, дребните собственици завладяваха и постепенно разораха и парцели по планинския склон. Нещастниците, които заварих тук да мъкнат пеш до Гренобъл малко сирене, сега отиваха дотам с каруца, носеха за продан плодове, яйца, пилета, пуйки. Неусетно всички се бяха замогнали. Най-зле беше онзи, който имаше само градина, зеленчуци, плодове, както и ранни плодове и зеленчуци. И накрая друг признак за благоденствие бе, че вече никой не печеше сам хляба си, за да не губи време, а децата започнаха да пасат стадата.

Но, господине, трябваше непрестанно да подклаждам това промишлено огнище, като не спирам да го подхранвам с нови неща. Селището още не притежаваше преработвателна промишленост, която да може да поддържа търговската продукция и да доведе до сключването на големи сделки, до изграждането на складове, на пазар. Не е достатъчно дадена област да не губи нищо от паричната маса, която притежава и която съставлява капиталът ѝ; вие изобщо не бихте увеличили нейното благосъстояние, ако благодарение на взаимоотношението производство-потребление само прекарате ловко или не толкова ловко тази сума през възможно най-голям брой ръце. Не това е проблемът. Ако един край има висока производителност, а стоките, които произвежда, и потреблението са в равновесие, то за да се създадат условия за нови печалби и за увеличаване на общественото богатство, е необходимо да се търгува с други селища, за да има постоянно активно салдо. Тази мисъл винаги е карала държавите без териториална база като Тир^[33], Картаген, Венеция, Холандия и Англия да държат монопола над транспорта. Искях да измисля нещо подобно за нашата малка сфера на действие, за да стигнем до третата търговска ера. Този напредък, едва забележим за минувача, тъй като нашият кантонален център прилича на всички останали във Франция, бе учудващ единствено за мен. Жителите, струпали се постепенно в селището, участваха в това развитие и не можеха да преценят цялостния резултат. На седмата година срещнах двама чужденци, истински благодетели на селището, което може би ще превърнат в град. Единият е тиролец, изумително сръчен, който прави такива обувки за селяните и боти за елегантния свят в Гренобъл, каквито никой обуцар дори в Париж не би могъл да изработи. Беден пътуващ музикант, един от онези изобретателни германци, които се трудят и сами произвеждат оръдието на своя труд, създават и музиката, и инструмента. Той отседна в селото ни на връщане от Италия, която бе прекосил, пеейки и работейки. Попита дали някой няма нужда от обувки; изпратиха го при мен. Поръчах му два чифта ботуши, чийто калъп направи сам. Изненадан от сръчността на този чужденец, аз го поразпитах и установих, че е точен и ясен в отговорите си. Маниерите, лицето му, всичко потвърди доброто мнение, което вече си бях създал за него. Предложих му да се засели при нас и обещах да облагодетелствувам неговото производство с каквото мога, и наистина

му предоставих значителна парична сума. Той се съгласи. А пък аз си имах нещо наум. Кожите, които произвеждахме, вече бяха станали по-качествени и известно време можехме да ги използваме само за нас, като произвеждаме обувки на умерени цени. Искях да повтора историята с кошниците, но в по-голям мащаб. Случайността ми предоставяше изключително сръчен и трудолюбив човек, когото трябваше да наема, за да се създаде в селището доходна и стабилна търговия. Обувките са стока, която ще се потребява винаги, това е производство, на което клиентът бързо оценява и най-незначителните предимства. Имах късмет, господине, че не сбърках с този човек. Днес разполагаме с пет кожарски работилници; те оползотворяват всички кожи, произвеждани в департамента, понякога дори закупуват кожи чак в Прованс^[34], а всяка от тях притежава и дъбилия. Но представете си, господине, тези работилници вече не успяват да набавят необходимата кожа на тиролеца, който има четиридесет работници... Другият човек, чиято история е не по-малко любопитна, но която може би ще ви се стори отегчителна, е обикновен селянин, намерил начин да произвежда по-евтино от всички останали шапките с големи периферии, които се носят по нашия край. Той ги изнася във всички съседни департаменти, чак до Швейцария и Савоя. Тези две производства, които са непресъхващ извор на благоденствие, ако кантонът успее да поддържа доброто качество на стоките и техните ниски цени, ми подсказаха идеята всяка година да организирам тук три панаира. Префектът, изненадан от промишления напредък на кантона, ми помогна да издействуваме кралско разпореждане за правото да ги организираме. Миналата година се състояха и трите панаира. Те вече са известни чак в Савоя като панаирите на обувките и шапките. Научавайки за тези промени, главният писар на един нотариус в Гренобъл, беден млад човек, но начетен и много работлив, който е сгоден за госпожица Гравие, отишъл в Париж да ходатайствува за откриване на нотариална кантора. Молбата му бе удовлетворена. Тъй като неговият пост не му струваше нищо, той можа да си построи къща точно срещу дома на мировия съдия, на площада на новото село. Сега вече има пазар един път седмично, сключват се твърде големи сделки за животни и пшеница. Догодина навярно ще дойде аптекар, после часовникар, търговец на мебели и книжар, с една дума, представителите на необходимия житейски разкош. Може би в крайна

сметка ще заприличаме на малък град и ще имаме истински градски къщи. Образованието толкова се повиши, че не срещнах никаква съпротива в общинския съвет, когато предложих да постегнем и украсим църквата, да построим дом за свещеника, да очертаем хубава панаирна площ и да посадим дървета, да определим строителните линии, за да можем по-късно да имаме хубави, просторни и прави улици. Благодарение на всичко това, господине, сега имаме хиляда и деветстотин домакинства вместо сто тридесет и седем, три хиляди глави рогат добитък вместо осемстотин и вместо седемстотин души население — две хиляди в новото селище, а общо три хиляди, като прибавим и населението от долината. В общината има дванадесет богаташки къщи, сто заможни семейства и двеста преуспяващи. Останалите работят. Всички знаят да четат и пишат. Имам седемнадесет абонамента за различни вестници. Все още ще срещнете бедни хора в кантона, дори според мен са твърде много, но никой не проси, има работа за всички. Сега изтощавам два коня дневно, за да обиколя болните си; вече мога по всяко време да се разхождам спокойно в радиус от пет левги и ако някой стреля в мен, десет минути по-късно ще бъде мъртъв. Мълчаливата обич на жителите е всичко, което лично аз спечелих от тези промени, като изключвам удоволствието хората, които срещам, весело да ме поздравяват: „Добър ден, господин Бьонаси!“ Вие разбирате, че състоянието, което неволно спечелих от образцовите стопанства, е за мен средство, а не резултат.

— Ех, ако в общините всеки последва вашия пример, господине, Франция би била велика и би могла да се надсмива над Европа! — възкликна Жьонеста въодушевено.

— Но вече ви държа половин час в градината — каза Бьонаси, — тъмно е, хайде да сядаме на масата.

Откъм градината фасадата на къщата има по пет прозореца на всеки етаж. Състои се от приземие и първи етаж; покривът ѝ е от керемиди с издадени мансардни прозорчета. Боядисаните в зелено капаци на прозорците изпъкват върху сивите стени, по които единственото украшение е лозата, виеща се като фриз между двата етажа. Долу покрай стената едва креят няколко храста бенгалска роза, полузалети от водата, която капе от покрива, тъй като няма водосточна тръба. Като се влезе от главния вход, стълбищната площадка образува вестибюл, а вдясно се намира салон с четири прозореца, два от които

гледат към двора, два — към градината. Подът на този салон, който за починалия свещеник е бил предмет на немалко икономии и на много надежди, е с паркет, стените в долния край са облицовани с дърво, а нагоре са украсени със стенни килими от миналия век. Големите широки кресла, тапицирани с китайска копринена дамаска, старите позлатени свещници на камината и завесите с големи пискюли подказваха, че свещеникът е живял охолно. Бьонаси беше допълнил тази стилна обстановка с две дървени масички с резбовани гирлянди по края, поставени една срещу друга в нишите между прозорците, и със стенен часовник, изработен от черупка на костенурка, инкрустирана с мед, който красеше камината. Лекарят рядко влизаше в тази стая, от която лъхаше влага — типично за постоянно затворените помещения. В салона като че ли още се долавяше присъствието на покойния свещеник и дори специфичният мирис на неговия тютюн сякаш идваше от ъгъла при камината, където обичал да седи. Две дълбоки кресла бяха симетрично разположени отстрани на огнището, в което не бе горял огън, откак тук бе пребивавал господин Гравие, когато искряха светлите пламъци на борината.

— Вечерите все още са студени — обади се Бьонаси — и огънят доставя удоволствие.

Жьонеста се бе замислил. Той започваше да си обяснява безгрижието на лекаря към обикновените житейски неща.

— Господине — обърна се той към Бьонаси, — вие сте човек с истинско гражданско съзнание и се учудвам, че след като сте направили толкова много за този край, не сте се опитали да осведомите правителството.

Лекарят се засмя, но тихичко и някак тъжно.

— Какво, да напиша изложение за начините да бъде цивилизована Франция, така ли? Преди вас и господин Гравие ми бе казал същото, господине. За жалост правителството не може да бъде поучавано, а от всички правителства е най-трудно да бъде просветено онова, което си въобразява, че сее знания. Вероятно това, което ние направихме за този кантон, всички кметове във Франция би трябвало да направят за своите кантони, общинският началник — за своя град, околийският управител — за околията, префектът — за департамента, министърът — за Франция, всеки в сферата, в която действа. Там, където убедих да се построи път от две левги, в своя район на действие

някой ще довърши път, друг — канал; ето например аз поощрих производството на шапки за селяните, а министърът би могъл да освободи Франция от чуждестранното промишлено иго, като насърчи работата на няколко часовникарски ателиета, като подпомогне усъвършенствуването на нашите железарски и стоманени изделия, на нашите инструменти или високите ни пещи, като развие производството на коприна или отглеждането на синилниче^[35]. В търговията поощряване не означава протекционизъм. Стремещт на истинската държавна политика трябва да бъде да освободи страната от всякаква чуждестранна зависимост, без да прибегва до срамните митнически ограничения и разните забрани. Спасител на промишлеността е единствено самата промишленост, на нея ѝ е жизнено необходима конкуренцията. Ако е покровителствувана, изпада в летаргия; тя умира както от монополизирването, така и от протекционистките такси. Страната, която превърне останалите държави в свои длъжници, е тази, която ще ратува за свободна търговия, тя ще притежава необходимата противодействена мощ, за да поддържа цените на своите стоки по-ниски от тези на конкурентите. Франция може по-успешно от Англия да достигне тази цел, защото притежава достатъчно обширна територия, за да определя такива цени на земеделските продукти, които да запазват заплатите в промишлеността: към това трябва да се стреми френското правителство, защото там е живеецът на съвременната икономика. Драги ми господине, подобно изследване не бе целта на моя живот. Задачата, която късно си поставих, възникна случайно. Пък и подобен род неща са твърде обикновени, за да ги превръща човек в наука, те не блестят с нищо, нито пък имат някаква теоретична стойност — бедата е, че те чисто и просто са полезни. Освен това работата в тази насока не напредва бързо. За да постигне някакъв успех, човек трябва всяка сутрин да се събужда с едно и също необикновено и на пръв поглед леко постижимо мъжество — рядко възнаграждаваното мъжество на преподавателя, който постоянно повтаря едни и същи истини. Ние почтително се прекланяме пред човек като вас, който е пролил кръвта си на бойното поле, но напълно пренебрегваме човека, който бавно изхабява живота си да повтаря едни и същи думи на деца на една и съща възраст. Доброто, извършвано тихомълком, в сянка, не блазни никого. Ние напълно сме лишени от гражданската добродетел,

с която в миналото великите люде са служели на отечеството, заставайки в последната редица, когато не са ръководели. Болестта на нашето време е манията за величие. Светците са повече от нишите за статуите им. И ето защо. При монархията изгубихме *достойнството*, с религията на нашите бащи — *християнската добродетел*, а с безплодните си опити да управляваме — *патриотизма*. Вместо да вдъхновяват масите, тези принципи вече съществуват само частично, тъй като идеите никога не умират напълно. За да поддържаме духа на обществото, сега единственото ни помощно средство е *егоизмът*. Индивидите вярват само в себе си. Бъдещето принадлежи на обществено активната личност; вече не виждаме по-далеч от това. Великият човек, който ще ни спаси от пропастта, към която стремително вървим, навярно ще си послужи с индивидуализма, за да възроди нацията; но засега, очаквайки прераждането, живеем във века на материалните интереси и на рационалното. Тази последна дума е в устата на всеки. Нас ни преценяват не според достойнствата, а според това колко тежко в обществото. Способният човек от народа е удостоен само с бегъл поглед. Това мислене вече е присъщо и на правителството. Министърът изпраща някакво медалче на моряка, който с риск на живота си спасява давещи се, но връчва кръста на Почетния легион на депутата, който му продава изборния си глас. Тежко на така устроена държава. Народите, както и индивидите, дължат енергията си единствено на възвишените чувства. А чувствата на един народ са неговите вярвания. Вместо вярвания ние си имаме лични интереси. Как искате често да срещате хора с гражданска смелост, когато всеки мисли само за себе си и вярва само на себе си, а главното условие за тази смелост е саможертвата? И гражданската, и войнската смелост се основават на един и същи принцип. Вие сте призвани да отдадете живота си изведнъж, а нашият си отива бавно, капка по капка. И в двата случая се водят еднакви битки, но под различна форма. Не е достатъчно да си порядъчен човек, за да цивилизоваш едно земно кътче; трябва и да си образован. А образованието, честността, патриотизмът не значат нищо без непреклонната воля, с която човек трябва да се откаже от всякаква лична изгода и да се отдаде на някоя общественополезна идея. Вярно е, че във Франция живеят немалко образовани хора, не един патриот в община; но съм убеден, че не във всеки кантон има човек, който наред

с тези драгоценни качества притежава постоянството и упоритостта на ковача, който неуморно обработва желязото. Човекът, който руши, и човекът, който гради, са две проявления на волята: единият подготвя, а другият довършва делото. Първият изглежда като гений на злото, а вторият като гений на доброто; единият се кичи със слава, а другият потъва в забрава. Злото шуми около себе си, пробужда жалките душици, изпълва ги с възхита, а доброто дълго време е безмълвно. И естествено човешкото самолюбие бързо избира по-бляскавата роля. Затова мирното начинание, извършено без користен умисъл, винаги ще бъде случайно, докато образованието не промени нравите във Франция. Но когато нравите се променят, когато всички ние станем издигнати граждани, няма ли въпреки безметежността и удобствата на живота да се превърнем в най-скучния, най-скучаещия народ, най-прозаичния, най-нещастния на тази земя? Не съм аз този, който може да отговори на подобни възлови въпроси, не аз ръководя тази държава. Освен изброените съображения има и други проблеми, които възпрепятствуват властта да си изгради ясни принципи. По отношение на напредъка и културата нищо не е абсолютно. Идеите, които подхождат за даден край, се оказват пагубни за друг — това се отнася както за умовете, така и за географските условия. Ние имаме толкова много лоши управници, защото управлението, както и добрият вкус изискват много чисто и много възвишено чувство. Дарбата се влияе от определена душевна нагласа, а не от науката. Никой не може да оценява нито действията, нито мислите на един управник; неговите истински съдници са далеч от него, а резултатите — още по-далеч. Затова всеки напълно безопасно може да се смята за управник. Във Франция умът очарова и внушава дълбоко уважение към хората с хрумвания, но идеите са твърде недостатъчни там, където всъщност е необходима воля. Освен това управлението не означава да се налагат на масите идеи или повече или по-малко справедливи методи, а да се даде на лошите или добрите хрумвания на масите правилна насока, която да ги приобщи в служба на общото благо. Ако предразсъдъците и привичките в даден край го изведат на лош път, то жителите сами се отказват от грешките си. Та нали всяка грешка в селското стопанство, в политиката или в бита води до загуби, които стечение на времето се поправят, щом заговори личната изгода? За мой голям късмет, когато дойдох тук, заварих тази община останала извън общественото

развитие. По моите съвети земята бе правилно обработена; в земеделието не преминахме през обичайните заблуждения, а и земята е плодородна: така че ми бе лесно да въведа обработката на земята с пет сеитбообращения, да направя изкуствени ливади и да започна саденето на картофи. Моята агрономическа система не се сблъска с нито един предразсъдък. Селяните вече не си служеха с лоши палешници за ралата както в някои области на Франция, а мотиката бе достатъчна за малкото оран, която се извършваше. Коларят беше заинтересован да хвали плуговете ми на колела, за да може да продава коларските си изделия. В негово лице имах съмишленик. Но и тук както навсякъде винаги съм се стремял интересите и на едните, и на другите да съвпадат. Освен това тръгнах от производства, които пряко интересуваха тези бедни хора, към производства, които увеличаваха тяхното благосъстояние. Нищо не съм привнесъл отвън, само подпомагах износа на стоки, който трябваше да обогати населението, защото печалбите от него бяха непосредствени. Хората бяха мои апостоли с делата си, без дори да подозират това. И друго съображение! Нашата община е само на пет левги от Гренобъл, а близо до големия град винаги се намират пазари за стоките. Не всички общини са разположени в такава близост с големи градове. Или: всяко подобно начинание трябва да се съобразява със своеобразието на района, с неговото разположение, природни ресурси, трябва да се изследват теренът, хората и условията, а не примерно да се садят лозя в Нормандия. И така, нищо не е по-променливо от властта, тя има малко общовалидни принципи. Законът е еднакъв за всички, но нравите, почвите, умовете не са, така че управлението е изкуството да прилагаш законите, без да накърняваш интересите на хората и съобразявайки се с местните условия. От другата страна на планината, в подножието на която е разположено нашето изоставено село, е невъзможно да се оре с плугове на колела, тъй като почвите са плитки. И ако кметът на тази община реши да ни подражава, той би разорил подопечните си. Затова го посъветвах да засадят лозя и миналата година този малък край получи отлична реколта. Сега разменя своето вино срещу нашата пшеница. Освен това имах известно влияние над хората, които наставлявах, и бяхме постоянно във връзка. Лекувах селяните от болестите, които лесно се лекуваха, тъй като всъщност винаги главното бе да възвърна силите посредством питателна храна.

Дали от пестеливост или от недоимък, но селяните се хранят толкова лошо, че болестите им са резултат само на нищетата; иначе в общи линии те са здрави. Когато окончателно реших да се посветя на това самопожертвувателно, уединено съществуване, дълго се колебах дали да стана свещеник, лекар или мирови съдия. Драги господине, неслучайно народът събира в една поговорка трите черни мантии — на свещеника, на блюстителя на закона, на лекаря: единият лекува раните на душата, другият — на кесията, а третият — на тялото. Те представляват трите основни предпоставки за съществуването на обществото: съвестта, имота, здравето. Някога първият, после и вторият са олицетворявали Държавата. Нашите предци са смятали, може би с право, че свещеникът, който направлява мислите, трябва да олицетворява цялата власт: в онези времена той е бил крал, върховен жрец и съдия. Но тогава всичко се е свеждало само до вярата и съвестта. Днес е съвсем различно, но да приемем обществото такова, каквото е. Е, добре! Смятам, че напредъкът на цивилизацията и благоденствието на масите зависят от тези трима души, те представляват триизмерната власт, която непосредствено въздейства на народа чрез Фактите, Изгодата и Принципите, трите главни последици от въздействието на Събитията, Собствеността и Идеите върху една нация. Времето минава и води до промени, собствеността намалява или се увеличава — всичко трябва да се регулира в зависимост от тези изменения: така се раждат принципите на реда. За да цивилизоваш, за да създадеш производства, трябва да изясниш на масите къде личните интереси съвпадат с националните, олицетворявани от Фактите, Изгодата и Принципите. Затова ми се струва, че тези три професии, пряко свързани с човека, сега са най-силните лостове на цивилизацията; само те могат непрестанно да осигуряват на един благодетелен човек най-ефикасните средства за подобряване съдбата на бедните класи, с които тези професии имат всекидневен досег. Но селянинът по-охотно слуша лекаря, който му предписва лекарства, за да спаси тялото му, отколкото свещеника, който разсъждава за спасението на душата му: единият може да му говори за земята, която обработва, другият е принуден да му говори за небето, от което за жалост днес селянинът твърде малко се интересува. Казвам „за жалост“, защото догмата за отвъдния свят е не само утеха, но и инструмент, с който може да се управлява. Не е ли религията

единствената сила, която утвърждава обществените закони? Ние едва неотдавна възстановихме култа към Бога. При отсъствие на религия правителството бе принудено да измисли ТЕРОРА, за да стане възможно прилагането на законите; но това беше човешки терор и той отмина. Та, господине, когато селянинът е прикован болен на одъра или вече е на оздравяване, той е принуден да слуша смислените разсъждения и добре ги разбира, щом са му изложени ясно. Ето, тази мисъл ме накара да стана лекар. Пресмятах заедно със селяните, но за тях; давах им само съвети, в чийто резултат бях уверен, за да ги накарам да признаят правилността на моите разбирания. Никога не трябва да грешите пред народа. Непогрешимостта извиси Наполеон, тя щеше да го превърне в бог, ако светът не бе научил за поражението му при Ватерло. Мохамед създаде религия, след като превзе една трета от земния шар, и то защото спести на света гледката на своята смърт. И за кмета, и за завоевателя важат едни и същи принципи: Нацията и Общината са едно и също стадо. Навсякъде човешката маса е една и съща. Освен това бях неумолим към онези, на които давах пари назаем. Ако не бях твърд, всички щяха да ми се присмиват. И селяните, и благородниците в крайна сметка престават да уважават човека, когото мамят. Нима не е проява на слабост да се оставяш да те изиграват? Само силата управлява. Никога не съм вземал и един грош за лекуване освен от тези, които са явно богати; но не съм премълчавал цената на усилията си. Не пестя лекарствата, освен ако болният тъне в нищета. Селяните не ми плащат, но те много добре знаят какво ми дължат; понякога успокояват съвестта си, като носят за конете ми овес или пшеница, когато не е скъпа. Но дори воденичарят да ми предложи само змиорки като цена за моите грижи, пак ще му кажа, че е твърде щедър за такава дребна услуга. Моята любезност е доходна: зимата ще мога да получа от него няколко чувала брашно за бедните. Знаете ли, господине, тези хора имат сърце, когато не го нараняваш. Днес вече си мисля, че те са по-добри, отколкото смятах преди.

— Доста сте се измъчили — каза му Жьонеста.

— Аз ли? Съвсем не — отвърна Бьонаси. — Не ми е коствало повече усилия да казвам полезни неща, отколкото би ми струвало да говоря празни приказки. Минавайки покрай домовете им, разговаряйки с тях, шегувайки се, аз им говорех за самите тях. Отначало не ме слушаха, трябваше да се преборя с натрупаната у тях ненавист: аз бях

гражданин, а за тях всеки гражданин е враг. Тази битка ме забавляваше. Дали вършиш добро или зло, усилията са едни и същи, а разликата е само в чистата или гузна съвест. Истината е, че ако безделниците пожелаят да живеят почтено, биха могли да бъдат милионери, вместо да ги бесят.

— Господине — извика Жакот, влизайки при тях, — вечерята изстива.

— Господине — обърна се Жьонеста към лекаря и го хвана за ръката, — само една забележка имам по това, което чух. Не съм чел нищо за войните на Мохамед и не мога да преценя военните му способности; но ако бяхте видели как императорът действуваше по време на кампанията във Франция, лесно можехте да го сбъркате с бог. А беше победен при Ватерло, защото бе нещо повече от човек, прекалено тежеше на тази земя и земята се вдигна срещу него, това е. Всъщност напълно споделям мнението ви за останалото и, дявол да го вземе, жената, от която сте се пръкнали, не си е губила времето!

— Хайде — подкани Бьонаси, усмихвайки се, — да сядаме на масата.

Цялата трапезария бе облицована с дърво и боядисана в сиво. Мебелировката се състоеше от няколко плетени стола, бюфет, скринове, печка и прословутия стенен часовник на покойния свещеник, а на прозорците висяха бели завеси. Масата, застлана с бяла покривка, не говореше за разкошен бит. Съдовете бяха от печена бяла глина. Супата, приготвена по вкуса на свещеника, бе с най-питателния бульон, който някога готвачка е варила на тих огън. Едва лекарят и неговият гост бяха изяли супите си, и в кухнята нахълта човек, който въпреки протестите на Жакот се втурна в трапезарията.

— Е, драги, какво се е случило? — попита лекарят.

— Ами... такова, господине. Нашата господарка, госпожа Виньо, пребледня като платно, стана толкова бяла, че всички се уплашихме.

— Е, няма как, ще трябва да прекъсна вечерята си — откликна спокойно лекарят.

Бьонаси стана. Въпреки настояванията на домакина Жьонеста захвърли салфетката си и се закле по войнишки, че няма да остане на масата без стопанина, и се върна в салона да се топли край камината, размишлявайки за нещастията, които неизбежно съпътствуват земната орис на хората от всички съсловия.

Бьонаси се върна бързо и двамата бъдещи приятели отново седнаха на масата.

— Преди малко идва Табуро, за да разговаря с вас — каза Жакот на господаря си, като поднесе затоплените ястия.

— Кой е болен у тях? — попита лекарят.

— Никой, господине, иска да се съветва с вас по лична работа и пак ще дойде.

— Добре. Този Табуро — обърна се Бьонаси към Жьонеста — за мен е цял философски трактат. Внимателно го огледайте, когато дойде, сигурен съм, че ще ви бъде забавен. Беше надничар, честен човек, пестелив, ядеше малко и работеше много. Веднага щом спечели няколко екю, умът му взе да сече; той последва движението напред, в което успях да увлека този беден кантон, и се стремеше да се възползува от него, за да забогатее. За осем години натрупа много пари, много за мащабите на кантона. Навярно сега притежава около четиридесет хиляди франка^[36]. Обзалагам се хиляда срещу едно, че няма да познаете по какъв начин успя да спечели такава сума. Той е лихвар, закоравял лихвар, и е измислил толкова хитра комбинация, основана на изгодата за всички жители на кантона, че напразно бих си губил времето, ако започна да ги разубеждавам в облагите, които те смятат, че извличат от търговията си с Табуро. Когато този дявол видя, че всеки обработва земята, отиде някъде наблизко в околността да закупи зърно, за да даде на бедните необходимите им семена за посев. И тук както навсякъде селяните, че дори и някои фермери нямаха достатъчно пари, за да платят зърното за посев. На едни Табуро даваше назаем чувал ечемик, за който те му връщаха след вършитбата чувал ръж; на други — сетие^[37] пшеница срещу чувал брашно. Сега вече този хубостник разпростря своя странен начин на търговия в целия департамент. Ако нещо не му попречи, може би ще спечели милион. И така, скъпи ми господине, надничарят Табуро, добро момче, услужливо, разбрано, помагаше на всеки, който го помолеше. Но пропорционално на печалбите си господин Табуро заобича съдебните процеси, стана свадлив, високомерен. Колкото повече богатееше, толкова по-порочен ставаше. Щом селянинът премине от простичкото си трудово всекидневие към охолен живот или влезе във владение на поземлена собственост, той става нетърпим. Съществува една полудобродетелна, полупорочна, полуобразована и полуневежа класа,

която винаги ще създава неприятности на правителствата. Вие донякъде ще откриете духа на тази класа у Табууро, привидно прост човек, дори невежа, но без съмнение мъдър, когато става дума за личните му интереси.

Шум от тежки стъпки предупреди за пристигането на заемотателя на зърно.

— Влезте, Табууро! — извика Бьонаси.

Предупреден от лекаря, офицерът внимателно огледа селянина. Табууро бе слаб, полуприведен мъж с изпъкнало, силно набръчкано чело. Това изпито лице бе сякаш пробито от две малки сиви очички, изпъстрени с черни точки. Лихварят имаше тънки стиснати устни, а острата му извита брадичка като че ли се стремеше да достигне смешно изгърбения нос. Изпъкналите му скули, набраздени звездообразно, издаваха скитническия живот и лукавството на мошеника. Косите му вече сивееха. Беше облечен в синьо, доста чисто сако, квадратните му джобове подскачаха върху бедрата, а отпред то се отваряше и показваше бяла жилетка на цветчета. Той остана прав, опирайки се на тояга с дебел край. Въпреки че Жакот го пъдеше, едно малко къдраво кученце последва търговеца на зърно и легна в краката му.

— Какво се е случило? — попита Бьонаси.

Табууро изгледа недоверчиво непознатия, който седеше на масата заедно с лекаря, и отговори:

— Не става дума за заболяване, господин кмете, но вие умеете еднакво добре да лекувате болките на кесията и на тялото. Дошъл съм да се посъветвам с вас за едно малко затруднение между мен и един човек от Сен Лоран.

— Защо не отидеш при мировия съдия или при неговия секретар?

— А, не, ваша милост е по-ловък и ще бъда по-спокоен за моята работа, ако имам одобрението ви.

— Скъпи Табууро, на драго сърце давам безплатни лекарски съвети на бедните, но не мога да разглеждам даром делата на такъв богат човек като теб. Знанието се заплаща скъпо.

Табууро взе да мачка шапката си.

— Ако искаш моето мнение, а то ще ти спести бая пара, която щеше да бъдеш принуден да броиш на правосъдието в Гренобъл, ще

изпратиш една торба овес на бедната госпожа Мартен, онази, дето отглежда сама децата от приюта.

— Боже, господине, на драго сърце ще го сторя, щом това ви се вижда необходимо. Мога ли да разкажа случая, без да отегча господина? — добави той, като посочи Жьонеста. — И така, господине — започна той след утвърдителното кимване на лекаря, — един човек от Сен Лоран преди два месеца дойде при мен и ми каза: „Табуро, можете ли да ми продадете сто тридесет и седем сетие ечемик?“ — „Защо не — отвърнах му, — такъв ми е занаятът. Трябват ли ви веднага?“ — „Не, ще ми трябват за сеитбата напролет“ — отвърща ми той. „Добре!“ И така, споразумяхме се за цената и след като си изпихме виното, се разбрахме, че ще ми ги плати по цената на ечемика на последния пазар в Гренобъл, а аз ще му ги доставя през март, то се знае без фирата. Но, драги ми господине, цената на ечемика расте ли, расте и ето че моят ечемик се надига и надига, като кипващо мляко. И тъй като бях на зор за пари, продадох ечемика. Това бе съвсем естествено, нали, господине?

— Не — отвърна Бьонаси, — твоят ечемик вече не ти е принадлежал и ти просто си го съхранявал. Ами ако цената на ечемика беше спаднала, нямаше ли все пак да принудиш купувача да го купи на договорената цена?

— Но, господине, той може би изобщо нямаше да ми плати. На война като на война! Търговецът трябва да печели, когато има такава възможност. В края на краищата една стока е ваша, когато сте я платили, нали така, господин офицер? Личи си, че господинът е служил в армията.

— Табуро — заговори сериозно Бьонаси, — някой ден ще си изпатиш. Рано или късно Бог наказва лошите постъпки. Как е възможно един толкова способен, образован човек като теб, който търгува почтено, да дава на кантона примери за недобросъвестност? Ако водиш подобни дела, как ще искаш после бедните хора да бъдат честни и да не те мамят? Тогава твоите калфи ще крадат част от работното време, което ти дължат, и всички в общината ще се покварят. Ти си виновен. Твоят ечемик е трябвало да бъде доставен на купувача. Ако човекът от Сен Лоран си го беше взел, нямаше да можеш да си го върнеш обратно, нали? Значи, ти си разполагал с нещо,

което вече не ти е принадлежало, тъй като ечемикът е бил обърнат в пари според вашата уговорка. Но разказвай нататък.

Жьонеста погледна многозначително лекаря, за да му обърне внимание върху неподвижността на Табуро. По време на мъмренето ни едно мускулче по лицето на лихваря не трепна; челото му не бе се зачервило, а погледът му си остана спокоен.

— Значи, господине, дължен съм да доставя ечемика на цената, на която се продаваше през зимата. Но аз мисля, че изобщо не му дължа този ечемик.

— Слушай, Табуро, бързо доставяй ечемика, или не разчитай повече на ничие уважение. Дори и да печелиш подобни дела, за хората ще бъдеш човек без съвест, без достойнство, без чест...

— Хайде, не се бойте, кажете ми, че съм мошеник, измамник, крадец. В деловите отношения тези неща се казват, господин кмете, и никой не се обижда. Нали знаете, в търговията — всеки за себе си.

— Не разбирам защо умишлено постъпваш така, че да заслужиш подобно отношение?

— Но, господине, ако законът е на моя страна...

— Но законът няма да бъде на твоя страна.

— Напълно ли сте сигурен в това, господине, ама съвсем, съвсем сигурен? Защото, нали виждате, работата е сериозна.

— Разбира се, че съм сигурен. Ако не вечерях, щях да ти прочета Наказателния кодекс. Но ако има процес, ти ще го загубиш и повече никога няма да стъпиш в моя дом — не желая да посрещам хора, които не уважавам. Ясно ли ти е? Ще загубиш делото.

— А, съвсем не, господине, няма да го загубя — заяви Табуро. — Разбирате ли, господин кмете, всъщност човекът от Сен Лоран ми дължи ечемика; аз го купих от него, а той отказва да ми го достави. Искях, нали така, да съм съвсем сигурен, че ще спечеля делото, преди да отида при съдебния пристав и да вляза в разноски.

Жьонеста и лекарят се спогледаха, прикривайки изненадата си от остроумната комбинация, която този човек бе измислил, за да разбере истината за съдебния случай.

— Е, драги Табуро, твоят партньор е недобросъвестен и не трябва да сключваш сделки с подобни хора.

— Да, господине, ама тези хора разбират от търговия.

— Сбогом, Табуро.

— Ваш покорен слуга, господин кмете, моите почитания, господа.

— Как ви се струва? — заговори Бьонаси, след като лихварят си отиде. — Не смятате ли, че в Париж този човек може бързо да стане милионер?

След като се навечеряха, лекарят и неговият гост се настаниха в салона, където разговаряха за война и политика до края на вечерта, докато стана време за лягане. По време на този разговор Жьонеста изрази яростната си омраза към англичаните.

— Господине — попита Бьонаси, — мога ли да узная кого имам честта да приема в дома си?

— Казвам се Пиер Блюто — отвърна Жьонеста — и служа като капитан в Гренобълския гарнизон.

— Добре, господине. Желаете ли да следвате режима на господин Гравие? Сутрин, веднага след закуска, той обичаше да ме придружава в обиколките ми из общината. Не съм сигурен дали ще ви харесат твърде прозаичните ми занимания. В крайна сметка вие не сте нито собственик, нито кмет на селото и в кантона няма да видите нещо невиджано на други места — всички колиби си приличат. Но просто ще глътнете чист въздух и разходката ви ще има някаква цел.

— Нищо не би ми доставило по-голямо удоволствие от това предложение, а аз самият не смеех да ви го направя, да не би да ви досаждам.

Командирът Жьонеста, когото ще продължим да наричаме така въпреки умишлено избрания от самия него псевдоним, бе изпроводен от домакина си до стаята на първия етаж над салона.

— Да, виждам, че Жакот е напалила огън — одобри лекарят. — Ако нещо ви липсва, над леглото ви е шнурът на звънеца.

— Не мисля, че може да ми липсва каквото и да било! — възкликна Жьонеста. — Има дори събувалка. Човек трябва да бъде стар пехотинец, за да знае стойността на тази принадлежност! На война, господине, има моменти, в които си готов да изгориш къща, само и само да намериш събувалка... След продължителен поход и особено след акция има случаи, когато подутият крак въпреки всички усилия не помръдва в мокрия ботуш; затова неведнъж ми се е случвало да си лягам с ботушите. Когато си сам, бедата все пак се търпи.

Командирът хитро намигна, за да придаде на последните си думи нужния подтекст. После заразглежда изненадан удобната, чиста и почти богаташки подредена стая.

— Какъв разкош! — възкликна Жьонеста. — А при вас навярно е прекрасно обзаведено?

— Елате да видите — покани го лекарят, — аз съм ви съсед, разделя ни само стълбището.

Жьонеста с почуда се озова в гола стая; единственото украшение по стените беше старата, на места избеляла жълтеникава хартия на кафяви розетки. Леглото бе желязно, грубо лакирано, подобно на затворническо, над него на дървена греда бе окачена завеса от сиво хасе, която се разделяше на две. Пред леглото бе постлано тясно изнищено килимче. До възглавницата имаше нощно шкафче на четири крака, което се отваряше и затваряше с шум, наподобяващ тракане на кастанети. Три стола, две плетени кресла, шкаф от орехово дърво, върху който бяха поставени леген и старинна кана за вода с оловен обков на капака, допълваха мебелировката. Камината беше студена и всички необходими принадлежности за бръснене бяха сложени направо върху боядисания ѝ каменен корниз, пред старо огледало, окачено на връвчица. Плочките на пода бяха добре изметени, но захабени, напукани и издълбани на много места. На двата прозореца висяха пердета от сиво хасе със зелени ресни по края. Всичко, дори кръглата маса, върху която бяха разпръснати няколко листа, мастилница и пера за писане, всичко в обикновената обстановка, на която изрядната чистота, поддържана от Жакот, придаваше известно благородство, подсказваше, че обитателят на тази стая води почти монашески начин на живот, равнодушен към вещите и изпълнен с духовни изживявания. През отворената врата офицерът видя кабинет, в който лекарят очевидно рядко влизаше. Кабинетът беше в същото състояние като спалнята. Няколко прашни книги се валяха върху прашни полици, а лавиците бяха заети от шишета с етикети — признак, че тук фармацията заема повече място от науката.

— Сигурно ще ме попитате защо има такава разлика между вашата стая и моята, нали? — заговори Бьонаси. — Вижте, винаги съм се срамувал заради хора, които, настанявайки гостите си, им дават такива огледала, в които човек изглежда по-нисък или по-висок, отколкото е всъщност, болен или получил удар. Не сме ли длъжни да

направим временното жилище на приятелите си колкото е възможно по-приятно? За мен гостоприемството е едновременно добродетел, щастие и разкош; но под каквото и ъгъл да погледнете гостоприемството, дори в случаите на корисни подбуди, не смятате ли, че домакинът трябва да бъде безкрайно радушен и ласкав към своя гост или към своя приятел? Затова във вашата стая са хубавите мебели, дебелият килим, драпериите, стенният часовник, свещниците и нощната лампа. За вас са свещта, грижите на Жакот, която навярно ви е донесла нови пантофи, мляко и своята грейка. Надявам се, че никъде няма да ви се случи да седите така удобно и приятно, както в мекото кресло, което покойният свещеник е открил и донесъл отнякъде; вярно е, че за да намериш образците на доброто, красивото и удобното във всяко нещо, трябва да се обръщаш към Църквата. Надявам се, че във вашата стая всичко ще ви се понрави. Ще намерите хубави бръснари, отличен сапун, изобщо дреболиите, които създават домашния уют. Но, драги господин Блюто, все пак мнението ми за гостоприемството не обяснява напълно разликата между нашите стаи. Вие навярно прекрасно ще разберете защо моята стая е гола, а в кабинета ми цари безпорядък, когато утре станете свидетел на непрекъснатата върволица от хора. Първо, не водят живот на домашар, винаги съм навън. Ако съм си къщи, по всяко време идват селяни да говорят с мен; на тях принадлежат и тялото ми, и духът ми, и стаята ми. При това положение мога ли да се грижа за етикета или да се притеснявам от неизбежните щети, които неволно ще ми причинят тези хорица? Луксът е само за богатските къщи, дворците, будоарите и стаите за приятели. Освен това аз се прибирам тук само за да спя — за какво ми са на мен скъпите парцали? Не можете да си представите колко безразлично ми е всичко тук на земята!

Двамата приятелски си пожелаха лека нощ, стиснаха си сърдечно ръцете и се прибраха да си легнат. Преди да заспи, офицерът се замисли за този човек, който с всеки изминал час се издигаше все повече в очите му.

[0] Романът „Селският лекар“ е публикуван за първи път през септември 1833 г. През 1834 г. излиза второ издание, други две са публикувани през 1836 г., а четвъртото вижда бял свят през 1839 г. Още през 1835 г. Балзак е обявил намерението си да включи този

роман в цикъла „Сцени от селския живот“, но това става едва през 1846 г., когато влиза в XIII том на „Човешка комедия“. Разказът на Гогла на няколко пъти е бил публикуван самостоятелно под заглавие „История на императора, разказана в плевнята от един стар войник“. ↑

[1] *На майка ми* — чувствата на Балзак към майка му са сложни и противоречиви — от омраза до искрена нежност. Посвещението, което датира от 1836 г., навярно е продиктувано от чувство на признателност към госпожа Дьо Балзак, която няколко години не само се е занимавала с домакинството на сина си, но му е била и нещо като литературна секретарка. ↑

[2] *Гранд Шартрьоз* — планински масив във френските Предалпи. ↑

[3] *Савоя и Дофине* — области в Югоизточна Франция, до границата с Италия. В административното деление на страната те са департаменти. ↑

[4] *Мориен* — местност в Савойските Алпи, дълга долина между две планински вериги. Цялата Савоя е била присъединена към Франция през 1860 година. ↑

[5] *Стъпка* — стара френска мярка за дължина, равна на 33 сантиметра. ↑

[6] *Орли* — има се предвид гербът върху Наполеоновите военни знамена — метонимично знамената на Наполеоновата армия. ↑

[7] *Битката при Москва* — така французите наричат Бородинската битка през 1812 г., когато Наполеон побеждава руската армия при Москва, опожарява града, но трябва бързо да отстъпи пред лютата зима и преследващите го руски войски. ↑

[8] *Баяр, Пиер Терай дьо* (1476–1524) — френски военачалник, прославил се с храбростта си във войните в Италия в края на XV и началото на XVI век. Наричали го „безстрашния и безукорен рицар“. ↑

[9] *Екарте* — игра на карти, обикновено за двама. ↑

[10] *Пер* — член на Горната камара на френския парламент през периода 1814–1848 година. ↑

[11] *Пиронизъм* — учение на древногръцкия философ Пирон (около 365–275 г. пр.н.е.) за относителността на човешките възприятия и възгледи. В името на тази относителност той проповядва въздържане от всякакви съждения, за да не се греши и по този начин да се постигне душевен покой. ↑

[12] *Великата армия* — така са били наричани войските, които Наполеон е командувал от 1805 до 1814 година. ↑

[13] *Шонбрун* — виенски замък от XVIII век, където на 14 октомври 1809 г. е подписан мирният договор между Франция и Австрия. ↑

[14] ... *също както Медея своите деца* — има се предвид позорното бягство на Виенския двор, когато прощаването му с жителите на Виена се изразило в убийства и погроми. ↑

[15] *Госпожица Рокур* — театрален псевдоним на Франсоаз Мари-Антоанет Сосрот (1756–1815). Имала е голям успех като актриса. Наполеон ѝ наредил да обиколи с трупата си Европа. ↑

[16] „*Медея*“ — тук става дума за трагедията на големия френски драматург Пиер Корней (1606–1684). ↑

[17] *Театр Франсе* — сега Комеди Франсез. Основан през 1680 г. от Луи XIV. ↑

[18] *Пиго-Льобрьон, Гийом Шарл Антоан* (1753–1835) — френски писател, автор на комедии и на еротични романи, забранени през периода на Империята (1804–1814). ↑

[19] *Либра* — стара мярка за тежина, която във Франция е била равна на 489,5 грама. ↑

[20] *Су* — стара френска монета, равна на 1/12 от франка. ↑

[21] *Свети Силвестър* — празник у католиците, празнува се на 31 декември. ↑

[22] *паберкуваме* — *паберкувам* (диал.): бера, събирам пабер; баберкувам.

Баберка, паберка, бабер, пабер (диал.) — 1. Недорасъл царевичен кочан с редки зърна; 2. Недозрял дребен, некачествен, изостанал след редовната беритба плод. — Б. NomaD. ↑

[23] *Екю* — стара френска сребърна монета от времето на Луи XIV, равна на 3 франка. ↑

[24] *Левга* — стара мярка за разстояние с различна стойност в различните страни — обикновено от 4,445 до 4,556 километра. ↑

[25] *Бри* — местност на изток от Париж, между реките Марна и Сена, плодородна, богата и гъсто населена. ↑

[26] *Лимузен* — област в северозападната част на Централния планински масив, който се намира на юг от Париж. Известен е с развито говедовъдство. ↑

[27] *Изер* — река в Северните Алпи, извираща близо до границата с Италия. ↑

[28] *Егбел* — административен център на кантон в Савоя. Сега курортно селище. ↑

[29] *Оверн* — френска област в Централния планински масив. Основен поминък е животновъдството. ↑

[30] *Арпан* — стара френска мярка за повърхнина, варираща според местностите от 3,5 до 5 декара. ↑

[31] *Фенелон, Франсоа дьо Салиняк дьо ла Мот* (1651–1715) — френски прелат и писател. Известен с политическите, естетическите и религиозните си произведения и трактати като „Приключенията на Телемах“, „Изследване върху съвестта на един крал“, „Максими на светците“ и други. Човек със строг морал и безкористен, той се ползувал с всеобщо уважение. ↑

[32] ... *издействувах да се построи поща... карти* — търговията с тези стоки е била държавен монопол и затова е било необходимо разрешение от властите, за да се практикува от частни лица. ↑

[33] *Тир* — град в Ливан, южно от Бейрут. Старо финикийско пристанище, чиито управници в IX в. пр.н.е. организирали по Средиземноморското крайбрежие множество търговски агенции. ↑

[34] *Прованс* — бивша провинция в Южна Франция със столица Екс-ан-Прованс. Географски включва областта на Авиньон и Ница. ↑

[35] *Синилниче* — растение, от което се е приготвяла синя боя. ↑

[36] *Четиридесет хиляди франка* — равняват се най-малко на 200 000 нови франка. ↑

[37] *Сетие* — стара френска мярка за вместимост, варираща в различните области и в зависимост от премерваната стока. Средно е била равна на около 0,466 литра. ↑

2. ПРЕЗ ПОЛЯ И ХЪЛМОВЕ

Кавалерийските навици още в ранни зори отведоха Жьонеста в конюшнията и той остана доволен от тоалета, който Никол бе направил на коня му.

— Вече сте станали, командир Блюто? — извика Бьонаси и се запъти към госта си. — Наистина сте военен, навсякъде чувате тръбата за утринна проверка, дори и на село!

— Как се чувствувате? — запита Жьонеста, подавайки му приятелски ръка.

— Както винаги не съвсем добре — отвърна полутъжно-полушеговито Бьонаси.

— Господинът спа ли добре? — обърна се Жакот към Жьонеста.

— О, дявол да го вземе, хубавице, та вие бяхте приготвили легло като за млада булка.

Жакот, усмихвайки се, последва господаря си и военния.

След като седнаха на масата, тя каза на Никол:

— Все пак бива си го господин офицера.

— И аз така мисля, вече ми даде четиридесет су.

— Първо ще посетим двама покойници — каза Бьонаси на своя гост, когато излизаха от трапезарията. — Макар че лекарите не обичат да се озовават често лице в лице с предполагаемите си жертви, аз ще ви заведа в две къщи, където бихте могли да направите доста любопитни наблюдения върху човешката природа. Ще видите две сцени, които ще ви докажат колко много планинците се различават от жителите на равнината в изразяването на чувствата. Онези обитатели на нашия кантон, които са в планината, са запазили обичаи с малко дъвен оттенък, напомнящи донякъде библейски сцени. В нашите планини природата сякаш е теглила черта, от двете страни на която всичко е различно: над чертата е силата, под нея — ловкостта; горе са широките души, долу — непрестанното спогаждане с материалните интереси. Като се изключи долината в Анжу^[1], чиято северна страна е населена от кретени, а южната — от нормални хора, две групи

население, разделени само от един поток, но различни във всяко отношение: ръст, походка, черти на лицето, нрави, поминък, никъде другаде не съм срещал по-очебийна разлика, отколкото тук, при нас. Този факт би трябвало да принуди местните власти да предприемат големи локални проучвания във връзка с прилагането на законите към съответното население. Но да вървим, конете са готови!

Двамата ездачи бързо стигнаха до една къща в онази махала на селището, която гледаше към планините на Гранд Шартръоз. Пред вратата на чисто поддържания дом видяха ковчег, покрит с черен плат и поставен върху два стола, заобиколен от четири големи свещи, а върху трикрако столче бе сложен меден поднос със светена вода и клонка чемшир. Всеки минувач влизаше в двора, коленичеше пред тленните останки, казваше „Отче наш“ и поръсваше ковчегата с няколко капки светена вода. Над черния плат се извисяваха буйните зелени листа на жасмин, засаден покрай вратата, а върху горния ѝ праг се увиваше стъблото на вече разлистила се лоза. Едно момиче доизмиташе пред къщата, подчинявайки се на инстинктивната необходимост да се придаде тържественост, каквато налагат церемониите, дори най-тъжната от всички. Големият син на покойния, млад двадесет и две годишен селянин, стоеше неподвижно, облегал на рамката на вратата. Очите му бяха пълни със сълзи, които се стичаха по бузите, без да падат, а може би от време на време той скришом ги избърсваше. В момента, когато Бьонаси и Жьонеста влизаха в двора, след като завързаха конете си за една от тополите, растящи покрай ниския зид, над който бяха видели горната сцена, вдовицата излезе от обора, придружена от някаква жена с гърне мляко.

— Дръжте се, бедна ми Пелтие — говореше ѝ тя.

— Ех, драга съседке, много е тежко да се разделим, след като сме живели заедно двадесет и пет години! — отвърна вдовицата и очите ѝ се насълзиха. — Ще платите ли двете су? — добави тя след малка пауза и протегна ръка към съседката си.

— О, щях да забравя! — възкликна жената и ѝ подаде монета. — Хайде, успокойте се, съседке. А, ето и господин Бьонаси.

— Е, мила жено, по-добре ли сте? — попита лекарят.

— Господи, скъпи ми господине — каза тя, плачейки, — все някак трябва да я карам. Казвам си, че моят вече няма да страда. Толкова се намъчи! Но, господа, влизайте. Жак, дай столове на тези

господа. Хайде, размърдай се, дявол да те вземе! И сто години да стърчиш така, пак няма да съживиш баща си! А сега ще трябва да работиш за двама.

— Недейте, недейте, стрино, оставете сина си на мира, няма да седнем. Имате си момче, което ще се грижи за вас и може напълно да замести баща си.

— Жак, иди се облечи — извика вдовицата, — ще дойдат да го вдигат.

— Е, довиждане, майко — сбогува се Бьонаси.

— Господа, на вашите услуги.

— Нали виждате — продължи след малко лекарят, — тук на смъртта се гледа като на неизбежно нещастие, което не спира хода на живота в семейството, и те дори няма да носят траур. В селата никой не иска да прави такива разноси било поради бедност, било от пестеливост. На село траурът не съществува. Но забележете, господине, траурът не е нито обичай, нито закон: той е нещо повече, той е институция, свързана с всички закони, чието спазване зависи от един и същ принцип — моралът. Въпреки нашите усилия обаче нито аз, нито господин Жанвие успяхме да убедим селяните колко важна е показността за поддържане на обществения ред. Тези добри хора, отскоро освободени от старите си възгледи, още не могат да схванат новите отношения, които трябва да ги свързват с общите идеи; засега те са проумели само идеите за ред и физическо благополучие; покъсно, ако някой продължи делото ми, ще осъзнаят и принципите, които служат за запазване на обществените устои. Наистина не е достатъчно да бъдеш честен човек, трябва и да изглеждаш такъв. Обществото не живее единствено с нравствени идеи; за да съществува, то има нужда от действия, съзвучни с тези идеи. В повечето селски общини на около сто семейства, останали без главата на фамилията, само няколко души с изострена чувствителност ще запазят дълго време спомена за тази смърт. Другите ще я забравят напълно още същата година. Тази забрава не е ли дълбока обществена язва? Религията е душата на един народ, тя изразява неговите чувства и ги възвисява, подчинявайки ги на една цел. Но без открито почитан бог религия не съществува и следователно човешките закони нямат никаква сила. Ако съзнанието принадлежи единствено на Бога, то тялото попада под ударите на обществения закон. Следователно не е

ли начало на безбожие, щом се заличават признаците на една религиозна скръб, не се втълпява на децата, все още неспособни да разсъждават, и на всички, които се нуждаят от примери, необходимостта да се подчиняват на законите, както се покоряват на волята на провидението, което наказва и утешава, дава и отнема благата на земния живот? Признавам, че след като в началото гледах на всичко това с насмешка и недоверие, тук разбрах стойността на религиозните обреди, на семейните тържества, значението на обичаите и празниците в домашното огнище. Семейството винаги ще бъде основата на човешките общества. Именно в него първо започва действието на властта и закона, поне в семейството би трябвало да се научим на послушание. Като се имат предвид всички последици от тях, то трябва да кажем, че семейният дух и бащината власт са два все още твърде слабо разработени принципа в новата ни законодателна система. А всъщност семейството, общината, департаментът — това е цялата ни страна. Затова би трябвало законите да се основават на тези три основни величини. Според мен бракът, раждането на децата, смъртта на бащите трябва да бъдат много по-пищни церемонии. Силата на католицизма, това, благодарение на което така дълбоко се е вкоренил в нравите, е именно великолепието, с което обгражда тържествените житейски мигове, тази толкова трогателна и величава празничност, особено когато свещеникът е на висотата на задълженията си и съумява да съчетае своето свещенослужение с възвишеността на християнския дух. Някога гледах на католическата религия като на сбор от ловко използвани предразсъдъци и суеверия, с които едно просветено общество трябва да се саморазправи. Сега тук разбрах нейната политическа необходимост и морална полза; тук проумях нейната сила, ако щете дори поради значението на думата, която я назовава. Религия означава ВРЪЗКА^[2] и наистина култът или другояче казано, практикуваната религия е единствената сила, която може трайно да сплоти обществените слоеве. Най-последно тук аз вдъхнах балсама, с който религията успокоява житейските рани; и без да я оспорвам, почувствувах, че тя отлично хармонира с буйния нрав на южните народи.

Тръгнете по стръмния път — прекъсна разсъжденията си лекарят, — трябва да стигнем до платото. Оттам ще видим двете равнини и ще се възхитите на прекрасна гледка. Ще се изкачим на

около три хиляди стъпки над равнището на Средиземно море и ще се полюбуваме на Савоя и Дофине, планините на Лионе, както и на Рона^[3]. Ще се озовем в друга община, планинска, където в една от фермите на господин Гравие ще присъствувате на сцената, за която ви говорех — естественото великолепие, отговарящо на моите представи за големите събития в живота. В тази община траурът се носи с набожно благоговение. Бедните събират помощи, за да могат да си купят черни дрехи. При подобни обстоятелства никой не им отказва подкрепата си. Много често вдовицата говори през сълзи за своята загуба. Дори десет години след сполетялото я нещастие нейните чувства са така дълбоки, както на другия ден. В този край нравите са патриархални: властта на бащата е неограничена, а думата му е закон; той се храни сам, седнал в единия край на масата, жена му и децата го обслужват, всички се обръщат към него почтително, в негово присъствие всеки стои прав и гологлав. Възпитавани по този начин, мъжете имат съзнание за своето величие. Според мен именно подобни обичаи са в основата на порядъчното възпитание. Затова и хората тук обикновено са честни, пестеливи, работливи. Всеки баща има обичай по равно да дели своя имот между децата си, когато възрастта вече не му позволява да работи. Хранят го децата му. През миналия век един деветдесетгодишен старец, след като поделил имуществото си между четирите си деца, живеел по три месеца в годината при всяко от тях. Веднъж, когато си тръгвал от големия син, за да отиде при най-малкия, един от неговите приятели го попитал: „Е, как, доволен ли си?“ — „О, да — отвърнал старецът, — гледаха ме като свое дете!“ Тези думи се сториха толкова забележителни на един офицер на име Вовнар^[4], известен моралист, тогава на служба в Гренобълския гарнизон, че ги повторил в много парижки салони, където ги чул писателят Шамфор^[5]. А тук, при нас, се изричат къде по-забележителни думи, но липсват историци, достойни да ги чуят...

— Виждам съм моравските братя, лолардите^[6], в Бохемия и Унгария — обади се Жьонеста. — Те са християни, които много приличат на вашите планинци. Тези хорица понасят неслодите на войната с ангелско търпение.

— Господине — отвърна лекарят, — простиците нрави вероятно си приличат във всички страни. Истината има само една форма. Всъщност животът на село убива много идеи, но той отслабва

пороците и развива добродетелите. Колкото по-малко хора са събрани на едно място, толкова по-рядко има престъпления, закононарушения, коварни намерения. Чистият въздух в голяма степен допринася за непорочността на нравите.

Конете се изкачваха с равен ход по каменистия път и излязоха на платото, за което бе говорил Бьонаси. То е разположено около много висок, напълно оголен връх без признаци на каквато и да е растителност; върхът е сив, насечен, стръмен, недостъпен; плодородната земя, обградена от скали, се шири под този връх и го обикаля на неравни ивици, широки около стотина арпана. По обед през огромна пролука между канарите взорът стига чак до френската част на Мориенските планини, Дофине, скалите на Савоя, а в далечината — върховете на Лионе. Жьонеста съзерцаваше този облян от пролетното слънце пейзаж, когато до тях достигнаха жални викове.

— Да вървим — подкани го Бьонаси, — оплакването започна. То е част от погребалната церемония.

Едва тогава военният забеляза западно от върха къщите на голяма ферма, които образуваха съвсем правилен квадрат. Сводестият гранитен портал поражаваше с величието си, подсилвано и от старинния градеж, от вековните дървета и от поникналите по стените растения. Главната жилищна постройка е в дъното на двора, от двете ѝ страни са разположени плевните, кошарите, конюшните, оборите, сайвантите, а по средата в голяма яма гният естествените торове. Дворът, който в богатите и многолюдни ферми обикновено е оживен, сега бе тих и безлюден. Вратата към задния двор беше затворена, добитъкът и птиците — прибрани, така че гласовете им едва се чуваха. Оборите, конюшните, всичко беше грижливо затворено. Пътеката, която водеше до жилището, беше изметена. Безупречният ред в място, където обикновено цари безпорядък, мъртвилото и тишината тук, където иначе е толкова шумно, величественото спокойствие на планината, сянката, хвърляна от върха, всичко навяваше тъга.

Колкото и да бе свикнал със силните усещания, Жьонеста потръпна, когато видя двадесетина мъже и жени, които плачеха, наредени пред вратата на големия салон, и всички два пъти извикаха ужасяващо единогласно: „ГОСПОДАРЯТ Е МЪРТЪВ!“, докато военният и лекарят извървяха разстоянието от портала до жилището на

стопанина. След като този вик затихна, отвътре се чуха ридания и през прозорците до тях достигна женски глас.

— Не смея да се намесвам в тази скръб — промълви Жьонеста към Бьонаси.

— Винаги посещавам опечалените семейства, за да видя дали някому не е прилошало при тази голяма мъка, или да установя смъртта. Можете да ме придружите без угризения на съвестта, пък и зрелището е внушително, освен това ще бъде пълно с хора и дори няма да ви забележат.

Жьонеста последва лекаря и действително се оказа, че първата стая бе пълна с роднини. Двамата преминаха през това множество и застанаха близо до вратата на спалня, разположена до голям салон, който служеше за кухня и за трапезария — в него се събираше цялото семейство, би трябвало да кажем колонията, тъй като дължината на масата показваше, че обикновено тук седат не по-малко от четиридесет души. Пристигането на Бьонаси прекъсна излиянията на висока жена, облечена скромно, с разпуснати коси, която изразително стискаше ръката на покойника. Той беше облечен с най-хубавите си дрехи и лежеше вдървен на легло с вдигнат балдахин. Това спокойно лице, което излъчваше небесно блаженство, и особено белите коси създаваха драматичен ефект. От двете страни на леглото бяха застанали в строг ред децата и най-близките роднини на съпрузите: родът на съпругата от лявата, а родът на съпруга от дясната. Всички бяха коленичили и се молеха, повечето плачеха. Около леглото горяха големи свещи. Енорийският свещеник и останалите местни духовници стояха в средата на стаята около отворения ковчег. Мъчително бе да се гледа зеещият ковчег, който щеше да погълне завинаги главата на семейството.

— Ах, скъпи ми господарю — проплака вдовицата, посочвайки лекаря, — щом науката на най-добрия човек не можа да те спаси, значи, горе е било писано, че ще ме изпревариш в гроба! Да, ръката, която с толкова топлота стискаше моята, е вече студена! Загубих завинаги моя скъп другар, а нашият дом изгуби неопценимия си пастир, защото ти наистина бе наш пастир. Ех, всички, които сега плачат за теб заедно с мен, добре познаваха милостивото ти сърце и твоите достойнства, но само аз знаех колко благ беше и търпелив! Ах, съпруге мой, мъжо мой, трябва да се сбогувам с теб, с теб, нашата

опора, с теб, мой добри господарю! А ние, твоите деца, защото ти обичаше еднакво всекиго от нас, ние изгубихме баща си!

Вдовицата се хвърли върху тялото, прегърна го, обля го в сълзи, стопли го с целувки, тогава прислугата извика: „Господарят е мъртъв!“

— Да — продължи вдовицата, — той е мъртъв, нашият мил, любим човек, който ни даваше хляба, който сееше, жънеше за нас и бдеше над нашето щастие, като ни водеше в този живот с благите си напътствия; сега мога да кажа в негова хвала, че никога не ми е причинил и най-малкото огорчение, беше добър, силен, търпелив; и когато ние го измъчвахме, за да му върнем скъпоценното здраве, той, тази кротка овчица, ни казваше: „Оставете ме, деца, всичко е безполезно!“ със същия глас, с който няколко дни по-рано ни говореше: „Всичко е наред, мили мои!“ О, Велики Боже! Само за няколко дни радостта напусна този дом и животът ни помръкна, защото склопи очи най-добрият мъж, най-честният, най-почитаният, който нямаше равен в орането, който безстрашно денем и нощем обикаляше из планините и който, като се завръщаше, винаги се усмихваше на жена си и децата си. Ах, наистина всички го обичахме! Когато го нямаше, къщата ни опустяваше, хранехме се без желание. А сега, какво ще стане сега, когато сложат нашия ангел-хранител в земята и повече никога няма да го видим! Никога, приятели мои, никога, скъпи близки, никога, деца мои! Да, моите деца изгубиха добрия си баща, нашите роднини изгубиха добрия си родственик, моите приятели изгубиха добър приятел, а аз, аз изгубих всичко, както нашият дом изгуби своя господар!

Тя взе ръката на покойника, коленичи, за да може по-добре да допре лицето си до нея, и я целуна. Прислугата три пъти извика: „Господарят е мъртъв!“ В този момент големият син се приближи до майка си и й каза:

— Майко, идват хората от Сен Лоран, трябва да им предложим вино.

— Сине — отвърна тя тихо, сменяйки тържествения и плачевен тон, с който изразяваше чувствата си, — вземете ключовете, от днес нататък вие сте господарят; гледайте да ги посрещнете така, както правеше вашият баща; за тях всичко трябва да бъде постарому.

— Скъпи мой, достойни съпрузе, как искам още веднъж да ти се порадвам! — продължи тя. — Но за жалост ти вече не ме чувствуващ,

вече не мога да те сгрея! Всичко, което бих желала, е за сетен път да те утеша, като ти кажа, че докато съм жива, ти ще останеш в сърцето, на което доставяше радост, и аз ще бъда щастлива със спомена за дните на своето блаженство, твоят скъп образ ще остане да живее в тази стая. Да, твоето присъствие все така ще я изпълва, докато Господ ме повика при себе си. Чуй ме, мили! Кълна се да запазя постелята ти такава, каквато е сега. Никога не съм си лягала без теб, затова нека остане празна и студена. С твоята загуба аз всъщност губя това, което прави от жената жена: господар, съпруг, баща, приятел, другар, мъж, с една дума, всичко!

— Господарят е мъртъв! — извикаха прислужниците. При този вик, който бе подет от всички, вдовицата взе ножицата, която висеше на колана ѝ, отрязва си косите и ги сложи в ръката на своя съпруг. Стана съвсем тихо.

— Тази постъпка означава, че тя няма да се омъжи повторно — обясни Бьонаси на офицера. — Много от роднините чакаха решението ѝ.

— Вземи, господарю мой! — извика тя тъй прочувствено, че трогна всички. — Отнеси в гроба обета, който ти дадох. Така завинаги ще бъдем свързани, а аз ще остана сред твоите деца от любов към потомството, което подмладяваше сърцето ти. Дано можеш да ме чуеш, съпруже, ти, моето единствено богатство, и да разбереш, че дори мъртъв, ти ми даваш сили да живея, за да изпълнявам свещената ти воля и да почитам паметта ти!

Бьонаси стисна ръката на Жьонеста, за да го последва, и те излязоха. Първата зала беше пълна с хора, дошли от друга община, също планинска; всички стояха мълчаливо и вгълбено, мъката и траурът, които се носеха из къщата, вече им бяха подействували. Когато Бьонаси и командирът прекрачиха прага, чуха един новопристигнал да пита сина на покойника:

— Кога почина?

— Ох — извика големият син, около двадесет и пет годишен младеж, — не бях при него, когато е умираше! Той ме извикаше, а аз не бях вкъщи.

Риданията прекъснаха думите му, но после продължи:

— Предния ден той ми каза: „Момчето ми, ще отидеш в селото да платиш данъците, тъй като церемониите по моето погребение ще ви

попечат да си спомните за това и ще закъснеем с плащанията, което не ни се е случвало никога.“ Изглеждаше по-добре и аз отидох. През време на моето отсъствие той починал, без да съм се простил с него! В сетния си час не ме е видял край себе си както всеки друг ден!

— Господарят е мъртъв! — проехтя отново.

— За жалост той почина, без да ме е погледнал за последен път, без да видя последното му издихание. И трябваше ли да мисли за данъците в този час? По-добре да бяхме изгубили всичките си пари, отколкото да напускам дома! Може ли да се заплати последното му сбогом? Не. Боже мой! Жан, ако баща ти е болен, не го оставяй сам — после цял живот ще имаш угризения.

— Приятелю — обърна се към него Жьонеста, — виждал съм хиляди мъже да умират на бойното поле и смъртта не чакаше децата им да дойдат да се сбогуват; така че успокойте се, не сте единствен.

— Не, драги господине, такъв баща — отвърна момчето, избухвайки в плач, — такъв добър баща!

— Оплакването — започна да обяснява Бьонаси, насочвайки Жьонеста към помощните постройки на стопанството — ще продължи, докато сложат тялото в ковчега, и през цялото време словата на опечалената ще стават все по-скръбни и образни. Но за да има право да говори пред такова внушително множество, жената трябва да е водила безупречен живот. Ако вдовицата е извършила и най-малкия грях, то тя не би посмяла да изрече и една думичка; в противен случай ще трябва сама да съди себе си, да бъде и обвинител, и съдия. Не е ли възвишен този обичай да се съди и умрелият, и живият? Траурът ще бъде официално произнесен едва след осем дни в присъствието на целия род. През това време те ще останат при децата и вдовицата, за да им помогнат да уредят работите си и за да ги утешават. Това роднинско присъствие оказва голямо влияние върху духовете, то потиска долните страсти благодарение на взаимното уважение, което се ражда у хората, когато са заедно. В деня на траура се слага тържествена трапеза и след това роднините се сбогуват. На цялата церемония се отдава голямо значение и ако някой не изпълни задълженията, които му налага смъртта на главата на семейството, но на неговото оплакване няма да присъствува никой.

Стигнаха до обора и лекарят въведе офицера да му го покаже.

— Вижте, капитане, всички обори в общината бяха направени по този образец. Не е ли прекрасен?

Жьонеста се възхити на просторното помещение, в което кравите и воловете бяха настанени в два реда с глави към средата на обора, в който влизаха по достатъчно широка пътека покрай стените; през пролуките на дъсчените прегради се виждаха рогатите глави на животните и блестящите им очи. Така собственикът можеше всеки ден лесно да оглежда добитъка си. От сеновала фуражът падаше леко и без загуби направо в хранилките. Между двата реда ясли имаше голямо, чисто и проветриво павирано пространство.

— През зимата — продължи Бьонаси, разхождайки се с Жьонеста в средата на обора — вечер всички се събират тук да работят или да си почиват. Слагат се маси и по този начин хората се отопляват евтино. И кошарите са изградени на същия принцип. Не можете да си представите колко лесно животните свикват с порядъка; често съм им се възхищавал, когато се прибират от паша. Всяко знае на кой ред стои и пропуска пред себе си другото, което трябва да мине първо. Ето вижте: между животното и стената има достатъчно място, за да могат да го доят или чистят; освен това подът е под наклон, за да се изтичат по-лесно водите.

— От този обор може да се съди за всичко останало — обади се Жьонеста. — Не че искам да ви хваля, но резултатите ви са отлични!

— Бяха постигнати с много усилия — отвърна Бьонаси, — но пък вижте какви расови животни!

— Наистина, чудесни са, ненапрасно ми ги хвалехте — съгласи се Жьонеста.

— А сега — продължи лекарят, след като се качи на коня и премина през портала — ще прекосим новите ни *целини* и житните ниви, това малко кътче в общината, което нарекох нашата Бос^[7].

Близо час двамата конници яздиха през поля с жито, за чиято прекрасна реколта военният поздрави лекаря. После по билото на планината стигнаха до селището, като ту разговаряха, ту мълчаха, в зависимост от шума на конските копита.

— Вчера ви обещах — обърна се Бьонаси към Жьонеста, когато преминаха през тесен проход и излязоха в голямата равнина — да ви покажа един от двамата войници, завърнали се от армията след падането на Наполеон. Ако не се лъжа, ще го открием на няколко

крачки оттук да копае отново запълнения от наносите естествен резервоар, в който се събират планинските води. А за да би стане интересен този човек, трябва да ви разкажа за живота му. Казва се Гондрен — продължи лекарят, — по време на голямата мобилизация през 1792 година^[8] го взели в армията на осемнадесет години и го изпратили в артилерията. Участвувал като редник в походите в Италия под командуването на Наполеон, последвал го в Египет, върнал се от Изтока след подписването на мирния договор в Амиен^[9]. Сетне по време на Империята^[10] е прехвърлен в мостовата рота при императорската гвардия и служил в Германия. Накрая нещастникът се озовал в Русия.

— Значи, сме събрата по оръжие — обади се Жьонеста, — бил съм по същите места. Бяха нужни железни тела, за да устоят на прищевките на толкова различни климати. Честна дума, Бог е дал някакъв патент за оцеляване на онези, които все още се крепят на краката си, след като са обходили Италия, Египет, Германия, Португалия и Русия.

— Действително ще видите истински здравеняк — продължи Бьонаси. — Вие добре знаете какво е разгром, няма смисъл да ви обяснявам. Моят човек е един от мостоваците при Березина^[11], участвувал е в строителството на моста, по който е минала отстъпващата армия. И за да закрепил първите подпори, нагазил до кръста във водата. Генерал Ебле, командващ мостоваците, успял да намери само четиридесет и двама истински юначаги, както се изразява Гондрен, за да свършат тази работа. Дори самият генерал влязъл във водата, окуражавайки ги, успокоявайки ги и обещавайки на всеки по хиляда франка пенсия и ордена на Почетния легион. Голямо парче лед отнесло крака на първия, който влязъл в реката, а след това и самия него. Но най-добре можете да съдите за трудностите на начинанието по неговите резултати: от четиридесет и двамата мостоваци днес е жив само Гондрен^[12]. Тридесет и девет души загинали при преминаването на реката, а другите двама свършили мизерно в болниците на Полша. Този нещастен войник се завърнал от Вилна^[13] едва пред 1814 година, след идването на Бурбоните^[14]. Генерал Ебле, за когото Гондрен говори винаги със сълзи в очите, вече бил покойник. Оглушал, осакатял, мостовакът, който и без това не знаел да чете и пише, не

намерил подкрепа, нито закрилник. Когато пристигнал в Париж, просейки прехраната си, направил постъпки в канцелариите на Министерството на войната, за да получи не обещаните хиляда франка пенсия, нито кръста на Почетния легион, а най-обикновена пенсия, на която имал право след двадесет и две годишна служба и безброй походи; но не получил нито просрочената си заплата, нито пътните разноски, нито пенсията. След едногодишни напразни молби, когато протягал ръка на всички, които е спасил, мостовакът се завърнал тук, отчаян, но примирен със съдбата си. Този неизвестен герой копае канавки за десет су на тоаз^[15]. Свикнал да работи в блатисти местности, той се заема, както сам казва, с работа, с която никой работник не се захваща. Пресушава блатата, прокопавайки ровове в наводнените ливади, и може да спечели около три франка дневно. Глухотата му придава печален вид, по природа не е много разговорлив, но е с богата душевност. Ние сме добри приятели. Вечеря с мен в дните на битката при Аустерлиц, на рождения ден на императора, в деня на поражението при Ватерло, а по време на десерта му давам по един наполеон, за да може да си плати виното в края на всяко тримесечие. Чувството на уважение, което изпитвам към този човек, се споделя от цялата община, готова винаги да го храни. Но той работи от гордост. Във всяка къща, в която влиза, го почитат по мой пример и го канят на вечеря. Успях да го накарам да приеме монетата от двадесет франка само защото на нея е ликът на императора. Несправедливостта, извършена спрямо него, дълбоко го е огорчила, но той съжалява повече за кръста на Почетния легион, отколкото за пенсията. Само едно нещо го утешава. Когато генерал Ебле представил на императора оцелелите мостоваци, Наполеон прегърнал бедния Гондрен, който без тази прегръдка може би вече щеше да е мъртъв. Той живее единствено с този спомен и с надеждата, че Наполеон ще се върне. Нищо не може да го убеди, че не е жив; вярва, че е пленен от англичаните; мисля, че е готов да убие при най-безобиден повод и най-почтения олдърмен^[16], който пътува за собствено развлечение.

— Да вървим, по-бързо да вървим! — възкликна Жьонеста, отърсвайки се от съсредоточеността, с която слушаше лекаря. — Да побързаме, искам по-скоро да видя този човек!

Двамата ездаци подкараха конете си в силен тръс.

— Другият войник — подхвана отново Бьонаси — също е от онези железни хора, обиколили света с армията. Живял е като всички френски войници — куршуми, удари, победи; много е страдал, а винаги е носил само „чисти“ пагони. По характер е весел, фанатично обича Наполеон, който му е окачил кръста на Почетния легион на бойното поле при Валутина^[17]. Като истински дофинец, той се е погрижил всичко да му бъде наред. Затова има пенсия за прослужени години и месечно възнаграждение заради удостояването му с кръста. Бил е пехотинец, казва се Гогла, а през 1812 година е преминал в гвардията. Той е нещо като домашната прислужница на Гондрен. И двамата живеят при вдовицата на амбулантен търговец, на която връчват всичките си пари; женицата им дава подслон, храни ги, облича ги, грижи се за тях като за свои деца. Гогла е пощенски раздавач. В това си качество разпространява новините в кантона и навикът да ги разказва направи от него постоянен оратор по вечерните седенки, всепризнат сладкодумец; затова и Гондрен го смята за духовит, за *шмекер*. Когато Гогла говори за Наполеон, мостовакът като че ли отгатва думите само по движението на устните му. Ако тази вечер дойдат на седянката в една от моите плевни и ни се удаде да ги наблюдаваме, без те да ни виждат, ще присъствуваме на любопитно зрелище. Ето ни близо до изкопа, но не виждам моя приятел мостовака.

Лекарят и командирът внимателно се огледаха, но видяха само лопатата, мотиката, количката и военния сюртук на Гондрен край купчина черна кал; но по каменистите пътеки или по-точно затулените от храсталаци криволичещи вадички, по които се стичаха планинските води, нямаше и следа от самия човек.

— Трябва да е някъде наблизо. Ехоо! Гондрен! — извика Бьонаси.

Тогава Жьонеста забеляза между листата над едно свлачище дим от лула и го показва на лекаря, който повторно извика. След малко старият мостовак подаде глава, позна кмета и слезе по една пътечка.

— Е, стари приятелю — извика Бьонаси, като направи фуния с ръце пред устата си, — ето един твой събрат; бил е в Египет и пожела да се запознае с теб.

Гондрен рязко вдигна глава към Жьонеста и го изгледа с дълбок, изучаващ поглед, който старите войници са си изработили от опита си

бързо да преценяват опасностите. След като видя червената лента на командира, той мълчаливо поднесе опаката страна на ръката си към челото.

— Ако Малкия капрал^[18] бе жив — извика му офицерът, — щеше да получиш кръста и хубава пенсия, защото си спасил живота на всички, които носят пагони и са се озовали на отсрещния бряг на реката на 1 октомври 1812 година. Но, приятелю — добави командирът, като слезе от коня и в сърдечен порив стисна ръката на войника, — аз не съм министър на войната.

Като чу тези думи, старият мостовак старателно изтръска пепелта от лулата си, прибра я, изпъна се и каза, накланяйки глава:

— Аз просто изпълних дълга си, капитане, но другите не изпълниха своя към мен. Поискаха ми документи! Документи ли?... — отвърнах им аз. — Двадесет и девети бюлетин^[19] — това са моите документи.

— Трябва отново да направиш постъпки, приятелю. С ходатайства днес справедливостта не може да не възтържествува.

— Справедливостта! — възкликна старият мостовак с тон, от който лекарят и офицерът потръпнаха.

Замълчаха, а двамата конници гледаха тази отломка от железните войници, които Наполеон бе отбрал сред три поколения. Наистина Гондрен бе личен екземпляр от онази неразрушима грамада, която рухна, без да бъде сломена. Старецът бе висок едва пет стъпки, гръдният кош и раменете му бяха невероятно широки, изпитото му почерняло лице бе набраздено от бръчки, но все още мускулесто и със следи на войнственост. Видът му издаваше суровост: челото му бе като скален отломък, а редките му сиви коси падаха немощно, сякаш животът вече едва тлееше в уморената му глава; косматите му ръце и гърди, част от които се виждаше през разкопчаната груба риза, издаваха необикновената сила на мъжа. Освен това бе стъпил здраво на кривите си нозе като върху непоклатима основа.

— Справедливост! — повтори Гондрен. — За нас никога няма да има справедливост! Нямаме си адвокати, които да поискат полагащото ни се. А тъй като трябва да си пълним търбуха — тупна се той по корема, — нямаме време да чакаме. И понеже думите на хората, които прекарват живота си на топло в канцелариите, не могат да заменят

зеленчуците, аз се върнах тук да си взимам заплатата от общинските фондове — завърши той и удари с лопатата по калта.

— Драги приятелю, това не бива повече да продължава! — възмути се Жьонеста. — Дълга ти живота си и ще бъда неблагодарен, ако не ти помогна! Аз си спомням, че съм преминал по мостовете над Березина, познавам и други юначаги, чиято памет е все така свежа, и те ще ми помогнат отечеството да те възнагради, както заслужаваш.

— Те ще ви нарекат бонапартист! Не се набърквайте в тази работа, господин офицер. Всъщност аз вече се изтеглих в тила и си направих гнездо, както неизбухналото гюле — дупка. Просто не очаквах, че след като съм пътувал с камили през пустинята и съм пил вино край горяща Москва, ще умра под дърветата, които баща ми е посадил — завърши той и отново се залови за работа.

— Горкият старец — обърна се офицерът към лекаря. — На негово място и аз бих постъпи така, няма го вече нашия баща. Господине — продължи Жьонеста, — примирението на този човек ми причинява дълбока печал; той дори не се досеща колко ме интересува съдбата му и си мисли, че и аз съм един от онези оядени мошеници, безчувствени към нещастията на войника.

Офицерът неочаквано се върна назад, хвана мостовака за ръката и му извика в ухото: — Заклевам се в ордена, който нося и който някога означаваше достойнство, че ще направя всичко, което е в човешките възможности, да ти издействувам пенсия, дори и десет отказа да получа от министъра. Ще моля краля, дофина^[20] и цялата им сган!

Като чу тези думи, старият Гондрен трепна, погледна Жьонеста и го попита:

— Значи, сте били обикновен войник?

Командирът кимна. Тогава мостовакът избърса ръката си, стисна от все сърце десницата на Жьонеста и му каза:

— Генерале, когато там влязох във водата, вече бях пожертвувал живота си за армията, така че все пак съм спечелил, щом все още се държа на кокилите си. Да ви мажа честно, откакто онзи^[21] го магнаха, всичко ми е безразлично. В края на краищата — добави той весело, посочвайки земята — тук са ми отпуснали двадесет хиляди франка и аз си ги взимам на части, както казваше нашият човек!

— Е, приятелю мой — рече Жьонеста, развълнуван от великодушната прошка на войника, — тук поне ще имаш единственото нещо, което не можеш да ми забраниш да ти дам.

Командирът се удари по гърдите, където туптеше сърцето му, вгледа се в мостовака, качи се на коня си и продължи да язди редом с Бьонаси.

— Подобна административна безчовечност подклажда войната на бедните срещу богатите — обади се лекарят. — Хората, на които временно е поверена властта, никога не са се замисляли за неизбежните последици на несправедливостта, извършена спрямо човек от народа. Вярно е, че бедняк, който е принуден всекидневно да печели хляба си, не се бори дълго време. Но той говори и намира отклик у всички страдащи души. Едно-единствено беззаконие се умножава по броя на тези, които се чувствуват засегнати от него. И семето покълва. Но това все още не е нищо. Жестокосърдечието води до още по-голямо зло. Неправдите подклаждат у народа глуха омраза към висшестоящите. Буржоата става винаги враг на бедния, поставя го извън закона, мами го и го краде. При това положение за бедняка кражбата вече не е нито закононарушение, нито престъпление, а отмъщение. След като някой администратор, вместо да бъде справедлив към обикновените хора, се отнася лошо с тях и погазва правата им, как тогава да изискваме от гладувания нещастник да се примири с лишенията и да уважава чуждата собственост?... Изтръпвам при мисълта, че всъщност някой дребен чиновник, чиято работа е единствено да изтупва прахта от преписките, си е присвоил хилядата франка пенсия, обещана на Гондрен. А после хора, които изобщо не знаят какво е страдание, обвиняват народната мъст в крайности! Но в деня, когато правителството стане причина за повече лични нещастия, отколкото благополучия, то свалянето му вече ще бъде само въпрос на случаен повод; сваляйки го от власт, народът по свой начин си разчиства сметките. Държавникът би трябвало винаги да си представя бедните в краката на правосъдието, защото то е било създадено само за тях.

Като влязоха в селото, Бьонаси забеляза по пътя двама души и каза на офицера, който от известно време се движеше замислен:

— Видяхте мизерията на един примирен ветеран от армията, сега ще видите сиромашията на стар земеделец. Това е човек, който през

целия си живот е копал, орал, сял, събирал за другите.

Жьонеста видя окаян старец, който вървеше редом със стара жена. Мъжът вероятно страдаше от ишиас, придвижваше се мъчително, обут в груби дървени обуца. На рамо носеше дисаги, в единия им джоб се поклащаха няколко инструмента, чиито дръжки, почернели от продължителна употреба и от потта на ръцете, леко потракваха; в другия джоб държеше хляба, няколко глави лук и орехи. Краката му бяха изкривени. Превитият му от непосилен труд гръб го принуждаваше да ходи съвсем прегърбен и за да запазва равновесие, се подпираше на дълга тояга. Белите му като сняг коси се развяваха изпод вехта шапка, поръждавяла от дъждовете и ветровете, изкърпена тук-там с бял конец. По дрехите му от грубо платно имаше десетки разноцветни крѳпки. Той бе истинска човешка развалина с всичките ѳ отличителни белези, която трогваше с вида си. Жена му, малко поизправена от него, но също облечена в дрипи, на главата с неугледна шапчица, носеше на гръб тумбеста глинена делва, вързана с каиш през двете дрѳжки. Като чуха тропота на конете, те вдигнаха глави, познаха Бьонаси и се спряха. Двамата старци, единият скован от многогодишен труд и вярната му спътница, също съсипана, със заличени от брѳчките черти на лицето, с почерняла от слънцето и задебеляла от работата на открито кожа, бяха тъжна гледка. Дори и историята на техния живот да не бе изписана на лицата им, поведението им щеше да я подсказе. И двамата бяха работили през цялото време и през цялото време бяха страдали заедно, споделяли бяха много беди и малко радости; изглежда, бяха привикнали с лошия си късмет така, както затворникът свиква с килията си. И двамата бяха самото простодушие. Лицата им изразяваха някаква весела непринуденост. Ако човек внимателно ги разгледаше, започваше да му се струва, че техният еднообразен живот — участ на толкова много бедни същества, е за завиждане. Наистина по лицата им личаха следи от болките, но нямаше тъга.

— Е, драги ми бай Моро, все така ли държите непременно да работите?

— Да, господин Бьонаси. Мисля да разчистя още някой и друг пущинак, преди да пукна — весело отвърна старецът и черните му очи заблестяха.

— Жена ви вино ли носи? Като не искате да си починете, поне си пийвайте винце.

— Да си почивам ли? Каква скука. Когато съм на открито и разчиствам, слънцето и въздухът ме съживяват. А що се отнася до виното, господине, това наистина е вино и много добре знам, че благодарение на вас си го набавяме почти даром от кмета на Куртей. Както и да хитрувате, нас не можете измами.

— Е, майко, сбогом. Навярно днес отивате на пущинака при Шанферлю?

— Да, господине, започнахме работата снощи.

— Лека работа! — сбогува се Бьонаси. — Понякога, когато гледате планината, която почти изцяло сами разчистихте и прекопахте, сигурно ви става много драго.

— Боже, ами разбира се, господине! — отвърна старицата. — Това е наше дело! Заслужили сме си хляба.

— Виждате ли — обърна се лекарят към Жьонеста, когато си тръгнаха, — трудът, обработването на земята, ето това е евангелието на бедните. Този човек би се почувствувал опозорен, ако отиде в болница или ако проси. Той иска да умре с кирката в ръка, наскре полето, под слънцето. Бога ми, какво достойно мъжество! Трудът се е превърнал за него в живот, а освен това той не се бои от смъртта! Без да подозира, е цял философ. Старият Моро ми даде идеята да основа в кантона старопиталище за селяните, за работниците, изобщо за жителите на селото, които, след като цял живот са се трудили, достигат почтена, но бедна старост. Господине, изобщо не разчитах на състоянието, което натрупах тук и което не ми е необходимо. Малко е нужно на човек, изгубил всичките си надежди. Единствено животът на безделниците струва скъпо, може да се каже, че той дори представлява обществена кражба, щом като те потребяват, без нищо да произвеждат. Като научил за споровете по въпроса за пенсията му, възникнали след неговото сваляне, Наполеон казал, че има нужда само от кон и едно екю дневно. Когато дойдох тук, се отказах от парите. По-късно разбрах, че парите предлагат възможности и са необходими, за да може човек да прави добро. Затова в своето завещание давам къщата си за създаване на старопиталище, където нещастните старци без подслон, които няма да са толкова горди, колкото е Моро, ще могат да прекарат старините си. Освен това част от деветте хиляди франка рента, която ми носят земите и воденицата, ще бъде определена за подпомагане на истински нуждаещите се по домовете през много суровите зими. Това заведение

ще бъде под надзора на свещеника и общинския съвет. Така състоянието, което случайно събрах в този кантон, ще остане в него. Правилата за използване на дарението са определени в завещанието ми; излишно е да ви отегчавам с него, достатъчно е да ви кажа, че всичко съм предвидил. Определям дори и резервен фонд, който трябва един ден да позволи на общината да осигурява няколко стипендии за деца, проявили заложби в изкуствата или науките. Така моето просветителско дело ще продължи и след смъртта ми. Виждате ли, капитан Блюто, когато човек предприема някакво начинание, нещо непрестанно го подтиква да не го остави незавършено. Стремехът към ред и съвършенство е един от най-очевидните белези на по-доброто бъдеще. Но сега да пришпорим конете, трябва да приключи обиколката си, а ми остава да прегледам още петима-шестима болни.

След като известно време пътуваха мълчешком, Бьонаси се обърна засмян към своя спътник:

— Ех, капитане, карате ме да бърборя като сврака, а вие нищо не ми разказвате за вашия живот, който сигурно е любопитен. Военен на вашата възраст е видял много неща и сигурно може да разкаже за не едно приключение.

— Какво да ви разкажа? Моят живот — това е животът на армията — отвърна Жьонеста. — Всички военни си приличат. Тъй като никога не съм командувал и винаги съм бил в бойните редици, където съм получавал или раздавал удари със сабя, правех и аз като всички. Бях навсякъде, където ни водеше Наполеон, и съм участвувал във всички сражения на императорската гвардия. Тези събития са добре известни. Да се грижиш за конете си, понякога да изпитваш глад и жажда, да се биеш, когато е нужно, това е животът на войника. Ясно като бял ден, нали? Има битки, които за нас преминават изцяло под знака на окуцяването на коня, което създава затруднения. В крайна сметка видях толкова много страни, че те престанаха да ми правят впечатление, и толкова много мъртви, че накрая вече не броях за нищо и собствения си живот.

— Но вие навярно сте преживели опасни за живота мигове и би било интересно да разкажете за подобни прежеждия.

— Може би — отвърна офицерът.

— Ами тогава разкажете ми нещо, което най-много ви е развълнувало. Хайде, по-смело, разказвайте! Няма да си помисля, че

ви липсва скромност дори и да ми опишете някоя героична постъпка. Когато един мъж е уверен, че ще бъде правилно разбран от тези, на които се доверява, той би трябвало да изпита известно удоволствие, казвайки: аз извърших това.

— Добре тогава. Ще ви разкажа един особен случай, заради който понякога ме гризе съвестта. През всичките петнадесет години на сражения нито веднъж не съм убил човек освен в случаите на законна самоотбрана. Строици сме се в редица, атакуваме; ако ние не застреляме онези, които са срещу нас, то те няма да ни поискат разрешение, за да ни пуснат кръвчицата. Така че трябва да убиваш, за да не бъдеш унищожен, и съвестта ти е спокойна. Но, драги господине, случи ми се да претрепя един боен другар при необичайни обстоятелства. Сега споменът за това ми причинява мъка и разкривеното лице на този мъж понякога се мярка пред очите ми. Впрочем сам ще прецените... Беше по време на отстъплението при Москва. Приличахме повече на изнемощяло стадо биволи, отколкото на Великата армия. Сбогом, дисциплина и знамена! Всеки си беше господар, а императорът тогава разбра къде свършва властта му. Когато стигнахме до Студянка, малко селце край река Березина, открихме плевни, полусрутени колиби, заровени картофи и малко цвекло. От известно време не бяхме виждали нито къщи, нито храна и армията си устрои пиршество. Естествено, както се досещате, първите бяха изяли всичко. Аз пристигнах с последните. За мое щастие бях петимен единствено за сън. Виждам плевня, влизам, забелязвам двадесетина генерали, висши офицери, все мъже, без да ги хваля, с големи заслуги: Жюно, Нарбон^[22], адютантът на императора, с една дума, големите пълководци. Имаше и обикновени войници, които не биха отстъпили сламеното си легло дори и на някой маршал на Франция. Едни спяха прави, облежнати на стената, тъй като нямаше място, други бяха налягали по земята и се бяха притиснали един до друг, за да им бъде топло, а аз напразно търсех някое ъгълче, където да се свия. И ето че вървя по този под от тела: едните изръмжават, другите нищо не казват, но никой не се помръдва. Не биха се поместили дори за да избягнат гюле. Тук не бяхме задължени да спазваме правилата на показната и общоприета вежливост. Най-сетне забелязах в дъното на плевнята нещо като вътрешен покрив, на който никой не се бе сетил или не бе имал сили да се покатери. Качвам се

там, настанявам се и когато се изтегнах, заразглеждах долу хората, налягали като волове. Напуши ме смях от тази тъжна гледка. Едни гризяха замръзнали моркови и на лицата им бе изписано животинско удоволствие, а генерали, загърнати в протрити шалове, хъркаха като бурии^[23]. Запалена борова клонка осветяваше плевнята и дори да я подпалеше, никой нямаше да се надигне да я изгаси. Лягам по гръб и преди да заспя, поглеждам случайно нагоре и виждам, че носещата греда, на която се крепи покривът и се държат подпорите, се клати от изток на запад. Дяволската му греда яко се клатеше. „Господа — казвам аз, — навън някое другарче иска да се стопли запаша сметка.“ Гредата скоро щеше да се сгромоляса. „Господа, господа, ще загинем, вижте гредата!“ — извиках достатъчно силно, за да събудя другарите си по спалня. Господине, те погледнаха гредата, но онези, които спяха, продължиха да спят, а тези, които ядяха, дори не ми отговориха. Като видях това, разбрах, че трябва да сляза от мястото си с риск някой да ми го вземе, защото трябваше да спася този куп величия. И така, излизам, заобикалям плевнята и виждам един вюртембергски^[24] юначага, който дърпаше гредата с известно въодушевление. „Ей, ти!“ — извиках му аз, като му дадох да разбере, че трябва да прекъсне заниманието си. „Gehe mir aus dem Gesicht, oder ich schlag dich todt! — извика той. «А, така ли? Que mire aous dem guesit»^[25] — отвърнах му аз, — как ли пък не!“ Взимам пушката, която бе оставил на земята, чупя му гръбнака, прибирам се и заспивам. Ето това е всичко.

— Но това е случай на законна самоотбрана, приложена спрямо един човек в полза на мнозина, така че няма в какво да се упреквате — заяви Бьонаси.

— Останалите в плевнята — продължи Жьонеста — помислиха, че ми се е привидяло. Но привидяло или не, много от тези хора днес си живеят охолно в разкошни домове и сърцето им съвсем не прелива от признателност.

— Да не би да сте извършили доброто единствено заради безценната лихва, наречена признателност? — попита, смеейки се, Бьонаси. — Би било голямо сметкаджийство от ваша страна.

— Да, да, знам — обади се Жьонеста, — едно добро дело се обезценява и при най-малката полза, която се извлича от него: да разкажеш за постъпката си, означава да си създадеш рента от себелюбие, равносилна на признателността. Но ако почтеният човек

винаги си мълчи, то онези, които са му задължени, никога няма да споменат за благодеянието. При вашата система народът има нужда от примери. Но къде ще ги намери при едно повсеместно мълчание? А, и още нещо! Ако бедният мостовак, който е спасил френската армия, но никога не е имал случай да разказва за това от користни подбуди, бе останал без ръце, щеше ли тогава съвестта му да го храни?... Отговорете ми на това, философе!

— Навярно в морала няма нищо безусловно — отвърна Бьонаси, — но тази мисъл е опасна, тя позволява на егоизма да тълкува в полза на личната изгода случаите, които се решават по съвест. Слушайте, капитане: нима човек, който стриктно съблюдава принципите на морала, не е по-издигнат от онзи, който се отклонява от тях дори и по необходимост? Нямаше ли нашият мостовак, съвсем парализиран и умиращ от глад, да е също толкова велик, колкото е Омир! Човешкият живот навярно е последното изпитание както за добродетелта, така и за таланта — еднакво необходими за един по-добър свят. Добродетелта и талантът ми се струват двете най-съвършени форми на пълното и постоянно самопожертвуване, на което Исус Христос е дошъл да научи хората. Талантът си остава беден, просвещавайки света, а добродетелта пази мълчание, жертвувайки се за общото благо.

— Съгласен съм, господине — отвърна Жьонеста, — но земята е населена с хора, а не с ангели, ние не сме безгрешни.

— Прав сте — продължи Бьонаси. — Аз самият твърде много съм се възползувал от правото да греша. Но не трябва ли да се стремим към съвършенство? Добродетелта не е ли за душата красив идеал, който трябва непрестанно да съзерцаваме като образец Божии?

— Амин — обади се офицерът. — Съгласен съм, добродетелният човек е нещо прекрасно; но признайте също, че добродетелта е божество, което може да си позволи лукса малко да се разбъбри — разбира се, без задни мисли.

— Ех, господине — усмихна се с горчивина и тъга лекарят, — вие притежавате снизходителността на хората, които живеят в мир със собствената си съвест. А аз съм строг като човек, който иска да заличи немалко петна от живота си.

Двамата конници стигнаха до колиба край потока. Лекарят влезе. Жьонеста остана пред къщата, като ту се любуваше на свежата природа, ту поглеждаше към вътрешността на колибата, където

лежеше някакъв мъж. След като прегледа болния, Бьонаси неочаквано възкликна:

— Драга стопанко, няма смисъл да идвам тук, щом като не следвате предписанията ми. Дали сте на съпруга си хляб. Искате да го убиете ли? По дяволите! Ако му давате друго освен отварата от троскот, кракът ми повече няма да стъпи у вас и ще си търсите друг лекар където искате.

— Но, скъпи ми господин Бьонаси, горкият старец беше много гладен, а когато един мъж не е сложил нищо в устата си петнайсет дни...

— Ще ме слушате ли, или не? Ако дадете на мъжа си дори една хапка, докато не му разреша, ще го убиете, ясно ли ви е?

— Нищо няма да му даваме, драги господине. По-добре ли е? — попита тя и тръгна след лекаря.

— Ами не, разбира се, вие сте влошили състоянието му, като сте му дали да яде. Защо не разбирате, дебела главо, че не трябва да се храни човек, който е на диета? Селяните са непоправими! — добави Бьонаси, като се обърна към офицера. — Когато болен не е хапвал нищо няколко дни, те мислят, че умира, и го тъпчат със супа или вино. Ето една нещастна жена, която за малко не е уморила мъжа си.

— Да уморя мъжа си заради някаква жалка попарка с вино!

— Точно така, драга жено. Дори съм учуден, че го заварвам жив след тази попарка. Не забравяйте да изпълнявате съвсем точно това, което ви казах.

— О, драги господине, предпочитам да умра, отколкото да не спазвам вашите предписания.

— Е, ще проверя. Утре вечер пак ще дойда да му пусна кръв. — Сега трябва да вървим покрай потока пеш — обърна се Бьонаси към Жьонеста, — тъй като от тук до къщата, в която трябва да отида, няма път за коне. Момченцето на този човек ще пази конете ни.

— Полюбувайте се на красивата ни долина — продължи лекарят, — не прилича ли на английски парк? Сега отиваме у работник, който е безутешен след смъртта на едно от децата си. Големият му син тогава бе още малък, поискал при последната жътва да работи наравно с мъжете, но горкото дете се пресилило и умря от слабост в края на есента. За първи път срещам толкова силно развито бащинско чувство. Обикновено селяните жалят за умрелите си деца като за загубата на

нещо полезно, което е част от състоянието им, и жаят за тях с оглед на възрастта им. Защото, когато детето порасне, то вече се превръща в капитал за баща си. Но този човечец истински обичаше сина си. „Нищо не може да ме утеши за тази загуба!“ — ми каза той веднъж, когато го видях на ливадата, прав, неподвижен, забравил за работата си, облегал на косата, а в другата ръка с точилото, което явно му бе излязло от ума. Оттогава не ми е говорил повече за мъката си, но се затвори в себе си, залиня. Сега пък е болно едно от момиченцата му...

Докато разговаряха, Бьонаси и неговият гост стигнаха до къщичка, построена върху насипа на дъбилня. Под една върба забелязаха около четиридесетгодишен мъж, който ядеше прав комат хляб, натрит с чесън.

— Е, Гание, по-добре ли е малката?

— Не знам, господине — отвърна той мрачно, — ще я видите, жена ми е при нея. Въпреки грижите ви, страхувам се, че смъртта отново е влязла у дома, за да ми отнеме всичко.

— Смъртта у никого не се заседява, Гание, тя няма време. Не падайте духом.

Бьонаси влезе в къщата, следван от бащата. Половин час покъсно излезе, придружен от майката, на която каза:

— Не се безпокойте, правете това, което ви препоръчах, тя е спасена.

— Ако всичко това ви отегчава — обърна се лекарят към военния, докато се качваха отново на конете, — мога да ви изпратя до пътя за селото и да се приберете.

— О, съвсем не, честна дума, не скучая.

— Но навсякъде ще видите колиби, които си приличат, на пръв поглед няма нищо по-еднообразно от селото.

— Да вървим — отсече военният.

Няколко часа те обикаляха областта, прекосиха надлъж кантона и надвечер се върнаха в онази част, която бе в съседство с новото селище.

— Сега трябва да отида ей там — показва лекарят на Жьонеста едно място, където се издигаха брястове. — Тези дървета може би са на двеста години — добави той. — Там живее жената, заради която вчера по време на вечерята дойде да ме извика едно момче и каза, че пребледняла като платно.

— Беше ли нещо опасно?

— Не — отвърна Бьонаси, — от бременността е. Жената е влязла в последния месец. Често през този период някои жени имат спазми. Но за всеки случай трябва да ида да я видя, да не би да има нещо тревожно. Аз сам ще израздам тази жена. Всъщност ще ви покажа едно от новите ни производства — тухларната. Пътят е хубав, искате ли да препуснем в галоп?

— Вашият кон ще може ли да ме следва? — попита Жьонеста и извика на коня си: — Дий, Нептун!

За миг офицерът се отдалечи на стотина крачки и изчезна сред облаци прах; но въпреки голямата скорост, с която препускаше, той неизменно чуваше коня на лекаря до себе си. Бьонаси викна нещо на своя жребец и изпревари командира, който го настигна едва при тухларната, когато лекарят спокойно завързваше коня си за кола на плета.

— Дяволите да ви вземат! — извика Жьонеста и погледна коня на лекаря, който не беше нито потен, нито запъхтян. — Що за животно е това?

— Аа — засмя се лекарят, — вие го взехте за кранта. Засега историята на този хубав кон ще ни отнеме много време. Достатъчно е да знаете, че Рустан е истински берберски кон от Атласките планини^[26]. Северноафриканският кон струва колкото арабският. Моят изкачва планините в тръс, без да се изпотява, и се движи със сигурна стъпка покрай пропасти. Всъщност той ми е подарък, при това напълно заслужен. Така един баща реши да ми се отплати за живота на дъщеря си, една от най-богатите наследнички в Европа, на която се натъкнах по пътя за Савоя. Момичето си отиваше и ако ви кажа как го излекувах, ще ме помислите за шарлатанин. О-хо-хо, чувам конски звънчета и шум от каруца по пътеката. Я да видим дали случайно не е самият Виньо и ако е той, добре огледайте този мъж.

Скоро се зададоха четири огромни коня с всички амуниции като конете на богатите земеделци от Бри. Вълнените пискюли, звънчетата, кожените ремъци бяха чисти и богатски. В тази широка каруца, боядисана в синьо, седеше бузесто момче, загоряло от слънцето, и си подсвиркваше, държейки камшика като пушка за почест.

— Не, не е собственикът на каруцата — каза Бьонаси. — Полюбувайте се как промишленото благоденствие на господаря се

отразява върху всичко, дори върху неговия впряг! Не е ли това признак на твърде рядко срещана в дълбоката селска провинция търговска предприемчивост?

— Да, да, всичко е стегнато и гиздаво — потвърди военният.

— Та Виньо притежава два такива екипажа. Освен това си е взел малко яздитно конче, за да си върши работата, тъй като сега търговията му се разпростира твърде далеч, а преди четири години този човек нямаше нищо. Не, бъркам, имаше дългове. Да влизаме ли?

— Момчето ми — попита Бьонаси каруцаря, — госпожа Виньо сигурно си е у дома?

— Господине, тя е в градината, току-що я зърнах над живия плет, ще я предупредя за вашето идване.

Жьонеста последва Бьонаси, който го преведе през голямо пространство, заградено с жив плет. В един ъгъл бяха струпани бяла пръст и глина, необходими за производството на керемиди и плочки. На друго място имаше купчина наръчи от дива метла и дърва за поддържане на огъня в пещта; по-нататък върху оградена площ няколко работници трошаха бял варовик или мачкаха глината за тухлите. Точно срещу входа под високите брястове се намираше работилницата за кръгли и четвъртити керемиди — голям цех на открито, в дъното на който се виждаха навесите на сушилнята, а близо до нея — дълбоката паст на пещта, лопатите с дълги дръжки, издълбаният черен улей. Успоредно на тези постройки имаше схлупена къщурка, която служеше за жилище на семейството, и там бяха сайвантите, конюшните, оборите, плевнята. По двора се разхождаха птици и свине. Чистотата, която цареше във всички тези места, и доброто им поддържане доказваха бдителността на собственика.

— Предшественикът на Виньо — заразказва Бьонаси — беше един нещастник, мързеливец, който обичаше само да пие. Някога е бил работник, знаеше да пали пещта и да плаща за изработката, това бе всичко; не беше нито деен, нито имаше търговски нюх. Ако някой не дойдеше да купи стоката му, тя се рушеше и разпиляваше. Затова умираше от глад. В резултат на неговото лошо отношение жена му бе почти слабоумна и тънеше в мизерия. Тази леност, непоправимата глупост ми причиняваха такава болка, видът на работилницата ми бе толкова неприятен, че избягвах да минавам оттук. За щастие той и жена му бяха възрастни. Един ден тухларят се парализира и аз веднага

го изпратих в старопиталището в Гренобъл. Собственикът на тухларната без разпавии се съгласи да си я вземе обратно въпреки окаяното ѝ състояние, а аз започнах да търся нови наематели, които да участвуват в планираните от мен подобрения на всички кантонални производства. Съпругът на една прислужничка на госпожа Гравие, беден работник, който печелеше твърде малко при някакъв грънчар и не можеше да издържа семейството си, послуша съвета ми. Този човек прояви смелост и нае тухларната без пукнат грош. Настани се в нея, научи жена си, възрастната майка на жена си и своята собствена да правят керемиди и ги превърна в свои работници. Да ви кажа право, не знам как се оправяха! Навярно Виньо е вземал назаем дърва, за да пали пещта, навярно нощем е носел суровините с кошове, а през деня ги е обработвал; с една дума, мълком разгърна безмерна енергия и двете дрипави стари майки му работеха като роби. По този начин Виньо успя да изпече няколко пещи керемиди и първата година ядяха скъпо заплатения с потта на цялото семейство хляб; но издържа. Мъжеството му, способностите му, търпението му привлякоха вниманието на хората и той се прочу. Бе неуморим: сутрин тичаше до Гренобъл, продаваше керемидите и тухлите; по обед се връщаше, а през нощта отново отиваше в града; сякаш бе вездесъщ. Към края на първата година взе две момчета да му помагат. Като видях това, му дадох пари назаем. И така, господине, с всяка изминала година участта на семейството все повече се подобряваше. Още на втората година двете стари майки престанаха да правят тухли, не трошаха камъни: те започнаха да обработват малки градинки, готвеха, кърпеха дрехите, вечер предяха, а през деня ходеха в гората. Младата жена, която знае да чете и пише, се занимаваше със сметките. Виньо си купи конче, за да обикаля околността и да търси пазари за стоката си; после изучи тънкостите на тухларското изкуство, намери начин да произвежда красиви бели плочки и ги продаваше по-евтино от пазарната цена. На третата година си купи каручка и два коня. Когато стъкми първия си впряг, жена му започна да се облича кокетно. С увеличаването на печалбата в домакинството му всичко потръгна добре, но той продължи да поддържа реда, пестеливостта, чистотата — принципите, донесли неговото малко състояние. По-късно можеше вече да си позволи четирима работници, на които плащаше добре. Нае каруцар, стегна всичко и поддържаше имота на висота; с една дума, постепенно,

проявявайки изобретателност, разширявайки своята дейност и търговия, той заживя заможно. Миналата година откупи тухларната, а догодина смята да построи друга къща. Сега цялото му домочадие е здраво и добре облечено. Жена му, която беше слабичка и бледа, защото споделяше грижите и безпокойствата на господаря, сега отново е закръглена, свежа и красива. Двете стари майки са много щастливи и се занимават с доизкусурявания в къщната работа и търговията. Трудът донесе пари, а парите, давайки спокойствие, възвърнаха здравето, изобилието и радостта. Наистина за мен това домакинство е живата история на общината и изобщо на младите търговски нации. Тази някога запусната, празна, мръсна, непроизводителна тухларна сега е в пълен разцвет, обитаема, богата и добре продоволствувана, в нея кипи живот. Ето, вижте дървен материал за немалка сума и всички суровини, необходими за работа през сезона; защото сигурно знаете, че тухлите се произвеждат само през определен период на годината, между юни и септември. Нали тази активност доставя удоволствие? Моят тухлар участва във всички строежи в селото. Винаги с буден ум, винаги в движение, винаги деен, хората от кантона го нарекоха *Неуморимия*.

Едва Бьонаси бе завършил думите си, и една добре облечена млада жена с красиво боне на главата, бели чорапи, копринена престилка, розова рокля, облекло, напомнящо някогашната ѝ униформа на камериерка, отвори дървената портичка към градината и доколкото позволяваше състоянието ѝ, бързо се насочи към гостите, но двамата ездачи тръгнаха насреща ѝ. Наистина госпожа Виньо бе хубава и доста пълна жена, мургава, но явно кожата ѝ е била бяла. Макар че по челото ѝ личаха няколко бръчки, следи от някогашната мизерия, лицето и бе приятно и излъчваше щастие.

— Господин Бьонаси — обърна се тя гальовно към него, като видя, че спира, — ще ми окажете ли честта да отпочинете за малко у дома?

— С удоволствие — отвърна той. — Минете, капитане.

— На господата навярно им е много топло. Искате ли малко мляко или вино? Господин Бьонаси, опитайте виното, което съпругът ми бе така мил да купи за деня на раждането. Ще ми кажете дали е хубаво.

— Имате добър мъж.

— Да, господине — отвърна тя спокойно, — наистина съм много облагодетелствувана.

— Нищо няма да прием, госпожа Виньо, дойдох да видя дали се чувствувате добре.

— Нищо ми няма — каза тя. — Ето, нали виждате, прекопах градината, колкото да не стоя без работа.

В този момент двете майки дойдоха да поздравят Бьонаси, а каруцарят остана насред двора, обърнат така, че да може да гледа лекаря.

— Я сега да видим, дайте ми ръката си — обърна се докторът към госпожа Виньо.

Той опипа пулса на младата жена мълчаливо и вгълбено, с изключително внимание. В това време трите жени разглеждаха военния с непрестореното любопитство на селяните, които не се срамуват да го изразяват.

— Много добре! — възкликна весело лекарят.

— Ще роди ли скоро? — извикаха двете майки.

— Навярно още тази седмица! Виньо на път ли е? — попита Бьонаси.

— Да, господине — отвърна младата жена, — милият ми мъж бърза да приключи делата си, за да може да остане вкъщи по време на раждането!

— Е, хайде, деца мои, благоденствувайте! Продължавайте да увеличавате състоянието си и да се множите.

Жьонеста се изпълни с възхищение от чистотата, която цареше вътре в почти порутената къща. Като видя удивлението на офицера, Бьонаси отбеляза:

— Само госпожа Виньо може да поддържа домакинството толкова чисто. Искане ми се повече хора от селото да се поучат от нея.

Жената на тухларя се изчерви и обърна глава, но лицата на двете майки грейнаха от огромното удоволствие, което им доставяше похвалата на лекаря. И трите го изпратиха до мястото, където бяха оставили конете.

— Е — обърна се Бьонаси към двете възрастни жени, — ето ви напълно щастливи! Искате ли да станете баби?

— О, не ми говорете — обади се младата жена, — подлудяват ме. Двете ми майки искат момче, мъжът ми иска момиченце, мисля, че ще

ми бъде трудно да задоволя всички.

— А вие, вие какво искате? — засмя се Бьонаси.

— О, господине, аз искам дете.

— Виждате ли — обърна се лекарят към офицера, когато хвана коня си за юздата, — тя вече е майка.

— Довиждане, господин Бьонаси — сбогува се младата жена. — Когато научи, че сте идвали, съпругът ми ще съжалява, че не е бил тук.

— Нали не е забравил да изпрати моите хиляда керемиди в Гранж о Бел?

— Много добре знаете, че ще зареже всички други поръчки на кантона, за да ви послужи. Ами че на него му е най-тежко, когато трябва да взема пари от вас, но аз му казвам, че вашите екю носят щастие, и това е така.

— Довиждане — сбогува се Бьонаси.

Трите жени, каруцарят и двамата работници, излезли от работилниците да видят лекаря, останаха скупчени около плета, който служеше за врата на тухларната, за да могат да се порадват на неговото присъствие до последния момент, така както постъпваме с близки и скъпи гости. Не е ли естествено поривите на сърцето навсякъде да бъдат еднакви? И затова милите, непринудени обичаи на приятелството са еднакви във всички страни.

След като погледна слънцето, Бьонаси каза на своя спътник:

— Имаме още два часа до залеза и ако не сте много изгладнели, ще посетим едно прелестно създание, за което почти винаги запазвам времето, което ми остава между последните визити и вечерята. В кантона я наричат *моята мила приятелка*; но не мислете, че този израз, употребяван тук за бъдещата съпруга, прикрива или допуска и най-дребното злословие. Въпреки че грижите ми за това нещастно дете предизвикват напълно понятна ревност, мнението, което всеки тук си е създал за характера ми, изключва злобните приказки. Никой не може да си обясни прищявката ми да отпусна на Фосьоз рента, за да живее, без да бъде принудена да работи, но всички вярват в нейната добродетелност. Те знаят, че ако моята нежност премине границите на приятелската закрила, то аз нито за миг не бих се поколебал да се ожения за нея. Обаче — добави лекарят с тъжна усмивка — за мен не съществува жена нито в този кантон, нито където и да било другаде. И все пак, драги господине, един твърде чувствителен човек изпитва

непреодолима потребност да се привърже към нещо или към някого сред всички предмети и хора, които го заобикалят, особено когато в живота му е пусто. Затова, повярвайте ми, трябва винаги да съдим благоприятно човек, който обича кучето или коня си! Сред страдащото стадо, което случайността ми повери, тази бедна болнава девойка за мен е като слънцето на моя роден Лангдок^[27], като любимото агънце, което овчарките окичват с избелели панделки, на което говорят, което оставят да си пасе покрай житата, а кучето никога не стряска ленивата му походка.

Бьонаси говореше прав, държеше се за гривата на коня, готов да го яхне, но продължаваше да стои до него, сякаш чувството, което го вълнуваше, изключваше резките движения.

— Е, хайде — извика той, — да вървим да я видите! Щом ви вода у нея, смятам, не е необходимо да ви обяснявам, че за мен тя е като сестра!

Когато двамата ездачи възседнаха конете, Жьонеста попита лекаря:

— Ще бъде ли нескромно, ако помоля да ми разкажете нещо за вашата Фосьоз? Измежду съдбите, които ми описахте, нейната едва ли е най-скупната.

— Господине — отвърна Бьонаси и спря коня си, — може би вие няма да споделите интереса ми към Фосьоз. Нейната участ прилича на моята: неосъществено призвание. Чувството, което изпитвам към нея, и вълнението, което ме обхваща, когато я виждам, се дължат на сходното ни положение. Веднъж отдал се на военното поприще, вие сте следвали наклонностите си или пък с течение на времето тази професия ви е харесала; иначе не бихте останали до тази възраст под тежкия хомот на военната дисциплина. Затова не бихте могли да разберете нито нещастната душа, в която непрестанно се раждат копнежи, но никога не се сбъдват, нито постоянната мъка на създание, принудено да живее извън своята естествена среда. Тези страдания са известни единствено на самите създания и на Бог, който им изпраща подобни огорчения, защото само те познават въздействащата сила на житейските събития върху душите им. Но дори вие, преситен свидетел на толкова нещастия, предизвикани от продължителната война, не сте ли почувствували някога сърцето ви да се изпълва с тъга при вида на дърво с пожълтели листа, на вехнещо, умиращо посред пролет дърво

само защото не е било посадено в благодатна за пълното му разцъфване почва? Още на двадесетгодишна възраст сърцето ми се свиваше, като гледах скръбното примирение на някое креещо растение; и досега извърщам глава при такава гледка. Моето детско страдание е било смътно предчувствие за по-късните ми мъжки страдания, нещо като привличане между настоящето и бъдещето ми, което аз инстинктивно съм предугаждал в живота на преждевременно клюмналото растение, отиващо към своя край, еднакъв и за дърветата, и за хората.

— Когато видях колко сте добър, разбрах, че сте страдали!

— Виждате, господине — продължи Бьонаси, без да отвърне на Жьонеста, — че когато говоря за Фосьоз, все едно че говоря за себе си. Фосьоз е точно таква присадено на чужда почва растение, човешко растение, непрестанно разкъсвано от скърби или дълбоки мисли, които взаимно си влияят и се множат. Това клето момиче винаги страда. При нея душата убива тялото. Можех ли да гледам хладнокръвно това слабо създание, жертва на най-голямото, но и най-пренебрегваното в нашия егоистичен свят нещастие, след като дори самият аз, каленият в страданията мъж, се изкушавам всяка вечер да захвърля товара на подобно нещастие? И може би наистина бих го захвърлил, ако не беше религиозното чувство, което притъпява мъката ми и разпръсква в душата ми сладки надежди. Дори ако всички ние не бяхме чада на един Бог, Фосьоз пак щеше да бъде моя сестра в страданието.

Бьонаси сръга коня в хълбоците и увлече напред Жьонеста, сякаш се боеше да продължава разговора в този дух.

— Господине — продължи лекарят, когато конете се изравниха, — природата е създала, ако може така да се каже, това нещастно момиче, за да страда, както е създала други жени за удоволствие. Когато виждам подобни предопределености на съдбата, не мога да не повярвам, че има и друг живот. На Фосьоз всичко ѝ влияе: ако времето е мрачно и сиво, тя е тъжна и плаче заедно с небето; това са нейни думи. Пее заедно с птиците, успокоява се и настроението ѝ става ведро ведно с небето, разхубавява се в хубав ден, нежният аромат е за нея безгранично удоволствие. Виждам съм я как цял ден се наслаждава на уханието, което резедата изпуска след дъждовна утрин, даряваща живот на цветята и свежест и блясък на деня; Фосьоз също бе разцъфнала заедно с природата, с всички растения. Ако времето е

задушно, наелектризирано, Фосьоз има припадъци, които не минават от нищо, ляга си и се оплаква от хиляди различни болести, без да знае какво ѝ е; когато я разпитвам, тя ми отговаря, че костите ѝ омекват, а плътта ѝ сякаш се топи. През тези безжизнени часове тя усеща живота само чрез страданието. Сърцето ѝ е *вън от нея*, както тя се изразява. Понякога съм заварвал горкото момиче да плаче, съзерцавайки някои пейзажи в нашите планини при залез-слънце, когато многобройни и величествени облаци се събират над позлатените върхове. „Защо плачете, дете мое?“ — питам я аз. „Не знам, господине, стоя тук, гледам глупаво нагоре и от продължителното виране накрая загубвам представа къде съм.“ — „Но какво виждате?“ — „Не мога да ви кажа, господине.“ Колкото после и да я разпитвате през цялата вечер, няма да изкопчите нито една думица. Но ви поглежда замислено или стои така с овлажнели очи, почти безмълвна, явно вгълбена в себе си. Тя така дълбоко потъва в мислите си, че ги предава на другите; поне на мен в такъв момент ми действа като натежал от електричество облак. Един ден я притиснах с настойчивите си въпроси, исках на всяка цена да я накарам да се разприказва и ѝ казах някои по-остри думи; и какво мислите, господине? Тя се разплака. В други моменти Фосьоз е весела, приветлива, засмяна, чевръста, остроумна; разговаря с охота, изразява нови, оригинални мисли. Тя не е в състояние да се занимава с някаква постоянна работа: когато отиваше да се труди на полето, по цели часове стоеше и се любуваше на някое цвете, на течащата вода, разглеждаше живописните чудеса под прозрачните и спокойни води на поточетата — красивите мозайки от камъчета, пръст, пясък, водни растения, мъх, кафява тиня, чиито цветове са толкова нежни, а тоновете им създават причудливи контрасти. Когато дойдох в този край, бедното момиче умираше от глад; срамуваше се да приеме чуждия хляб и прибягваше до общественото милосърдие едва когато някакво крайно силно страдание я принуждаваше. Често срамът ѝ даваше сили и няколко дни тя работеше на полето; но бързо се изтощаваше и болест я принуждаваше да изостави започнатата работа. Едва възстановила се, тя влизаше в някое стопанство в околностите и предлагаше да се грижи за животните; но след като нещо се справяше със задачата, напускаше, без да каже защо. Навярно за нея всекидневната работа бе твърде тежък ярем, защото Фосьоз е олицетворение на независимостта и женското своенравие. Тогава тя

започваше да бере трюфели или други гъби и отиваше да ги продава в Гренобъл. В града се изкушава от разни дреболийки и след като е спечелила няколко дребни монети, тя забравя бедността си, купува си панделки, дрънкулки, без да мисли за утрешния хляб. Освен това, ако някое момиче от селото хареса нейното медно кръстче, позлатеното сърчице или кадифената ѝ панделка, тя му ги дава, щастлива, че може да достави удоволствие, защото Фосьоз живее със сърцето си. Затова ту я обичат, ту я съжаляват, ту я презират. Нещастното момиче се измъчваше от всичко — от леността си, от добротата си, от суетността си; тя е суетна, лакома, любопитна; с една дума, тя е жена, оставя се на чувствата и на вкусовете си с детинска наивност: разкажете ѝ за някое добро дело, тя потръпва и се изчервява, сърцето ѝ забива учестено, плаче от радост; разправете ѝ история за крадци, ще побледнее от уплаха. Тя е самата непринуденост, най-откритата душа и най-чувствителната и честна натура, които могат да се срещнат; ако ѝ поверите сто златни монети, ще ги зарови в някой ъгъл и ще продължава да проси прехраната си.

Гласът на Бьонаси трепна, когато изрече тези думи.

— Веднъж реших да я изпитам, господине — продължи той, — и после съжалявах за това. Нима да изпиташ човека не означава да го шпионираш или най-малкото да проявяваш недоверие към него?

Лекарят млъкна, вгълбен в съкровения си мисли, и не забеляза, че думите му притесниха неговия спътник, който, за да не издаде своето объркване, започна да оправя поводите на коня си. Бьонаси продължи:

— Бих искал да омъжа милата Фосьоз, на драго сърце бих дал една от моите ферми на някое добро момче, което ще я направи щастлива, и тя наистина би била щастлива. Да, бедното момиче ще обича децата си до полуда и всички чувства, които напират в него, биха се излели в едно-единствено, което при жената обема всички останали: в *майчинството*; но досега нито един мъж не ѝ е харесал. А чувствителността ѝ е опасна за самата нея; тя знае това и когато видя, че съм го забелязал, сподели с мен предположението си към нервни депресии. Фосьоз е от онзи род жени, у които и най-незначителният досег предизвиква опасни трепети; затова трябва да сме ѝ признателни за нейната сдържаност и женска гордост. Тя е недостъпна като лястовица. Ех, ако знаете, господине, каква дълбока многообразна

душевност! Била е сътворена, за да бъде богата и обичана; щеше да бъде благодетелка и вярна. А сега, на двадесет и две години, тя вече изнемощява под бремето на собствената си душа и полека гасне, жертва на изострената си чувствителност, на своята твърде силна или твърде изнежена природа. Пламенна, но несподелена страст ще доведе до лудост клетата Фосьоз. След като изучих нейния темперамент, след като разбрах същността на нейните пристъпи и на трескавите ѝ възжеления, след като бях свидетел на хармонията между нейното състояние и промените в атмосферата, след като установих, че тя се влияе от фазите на луната — факт, който внимателно проверих, аз се погрижих за нея, господине, като за създание, различно от другите, чието болнаво съществуване може да бъде разбрано единствено от мен. Както ви казах, за мен тя е агънцето с панделките. Но сега ще я видите, ето нейната къщичка.

Двамата ездачи бяха изкачили с равен ход около една трета от планината по стръмни, оградени с храсталаци пътеки. На един завой Жьонеста забеляза къщата на Фосьоз. Домът бе разположен на голям планински рид. Красива наклонена зелена полянка, приблизително три арпана, с дървета и няколко водопадчета, бе заградена от достатъчно висок зид, за да служи като ограда, но не и прекалено висок, та да закрива изгледа към околността. Тухлената къща с плосък покрив, с няколко стъпки широки стрехи, бе очарователна сред планинския пейзаж. Тя се състоеше от приземие и етаж с боядисани в зелено врати и капаци на прозорците. Къщата беше с южно изложение, но не толкова просторна, че да има други прозорци и врати освен на фасадата, чиято изрядна чистота ѝ придаваше някаква селска кокетност. Издадените части на стрехите бяха облицовани по немската мода с боядисани в бяло дъски. Около къщата се издигаха няколко цъфнали акации и други благоуханни дървета, шипкови храсти, пълзящи растения, голям орех, пощаден от секирите, а в потоците растяха няколко плачещи върби. Зад нея имаше букова и елова гора — широк тъмен фон, на който красивата сграда ярко се открояваше. В този час на деня въздухът бе пропит от разнообразните аромати на планината и градината на Фосьоз. Чистото ведро небе бе облачно чак при хоризонта. В далечината върховете вече аленееха, обагрени от лъчите на залязващото слънце. От тази височина като на длан се виждаше цялата долина от Гренобъл чак до скалния пояс, а в

подножието му се намираше езерцето, край което Жьонеста бе минал предния ден. На доста голямо разстояние над къщата се мяркаше редицата тополи, която ограждаше големия път от селото за Гренобъл. А самото село, огрявано косо от слънчевите лъчи, блестеше като диамант и от всичките му прозорци струяха отразените червени зари.

Тази гледка накара Жьонеста да спре коня си и да посочи работилниците в равнината, новото селище, къщата на Фосьоз.

— След победата при Ваграм^[28] и завръщането на Наполеон в Тюйлери^[29] през 1815 година — въздъхна той — този пейзаж ме е развълнувал най-силно. На вас, господине, дължа тази наслада, защото вие ме научихте да вкусвам красотата, която човек може да открие във всяко кътче.

— Да — усмихна се лекарят, — по-добре е да се строят градове, отколкото да се превземат.

— Ех, господине, не можете да си представите какво означава превземането на Москва и Мантуа^[30]! Нима то не носи слава на всички нас? Вие сте доблестен човек, но и Наполеон беше такъв; ако не беше Англия, вие двамата бихте се спогодили и нашият император нямаше да падне. Сега, когато е мъртъв, мога да призная, че го обичам! Освен това — огледа се офицерът — тук няма шпиони. Какъв владетел! Проникваше в душите на всички! Щеше да ви назначи в Държавния съвет, защото бе ръководител, и то велик ръководител, знаеше дори колко патрона са останали в паласките след битка. Горкият човек! Докато ми разказвахте за вашата Фосьоз, си мислех, че той, именно той умря на Света Елена^[31]. Какво ще кажете! Е, това ли бяха мястото и жилището, които можеха да удовлетворят човек, свикнал да живее с крака в стремената и задник на трон? Казват, че там се е занимавал с градинарство. По дяволите! Та той не бе създаден да сади зеле! Сега трябва да служим на Бурбоните, и то честно, господине, защото в края на краищата Франция си е Франция, както вие сам казвахте вчера.

При тези думи Жьонеста машинално слезе от коня и повтори движенията на Бьонаси, който завързваше коня си за едно дърво.

— Да не би пък да не си е у дома? — запита се лекарят, като не видя Фосьоз на прага на къщата.

Те влязоха и не завариха никого в стаята в приземието.

— Навярно е чула тропота на двата коня — усмихна се Бьонаси — и се е качила да си сложи шапчица, коланче, някакво парцалче.

Той остави Жьонеста сам и отиде да потърси Фосьоз. Военният заразглежда стаята. Стената бе облепена със сиви тапети на розички, а на пода вместо килим имаше сламена рогозка. Столовете, креслото и масата бяха от необелено дърво. Нещо като жардиниери, направени от обръчи и ракета, пълни с цветя и мъх, красяха тази стая, а на прозорците висяха бели памучни перденца с червени ресни. Върху камината имаше огледало, а между две лампи бе поставена ваза от едноцветен порцелан; до креслото стоеше табуретка от борово дърво; на масата лежах разкроено платно, няколко готови джобчета, започнати ризи, всички принадлежности за шивачка на бельо: кошничката ѝ, ножиците, конците, иглите. Всичко беше чисто и свежо като раковина, която морето е изхвърлило на пясъчния бряг. От другата страна на коридора, в дъното на който имаше стълбище, Жьонеста забеляза кухня. Вероятно и първият етаж също като приземния се състоеше само от две стаи.

— Не се плашете — говореше Бьонаси на Фосьоз. — Хайде, идвате ли?...

Като чу тези думи, Жьонеста бързо се върна в стаята. Скоро се появи зачервено, срамежливо и стеснително младо момиче с хубава фигура, облечено в рокля от розова батиста на ситно райе с бял нагръдник. Лицето ѝ бе забележително единствено с известна плоскост на чертите, по което напомняше лицата на казаците и русите, които имаха твърде печална слава във Франция след разгрома през 1814 година^[32]. Наистина Фосьоз също като северняците имаше чип и дълбоко разположен нос; устата ѝ бе голяма, а брадичката малка, ръцете ѝ червени, краката яки, с развити стъпала като на селянките. Макар че лицето ѝ беше изложено на вятър и слънце, то бе бледо като на попарено цвете, но тази бледност придаваше някакво своеобразие на нейната физиономия и я правеше привлекателна от пръв поглед. Сините ѝ очи изразяваха такава нежност, движенията ѝ бяха толкова грациозни, гласът ѝ издаваше тъй дълбока чувствителност, че въпреки външното несъответствие на чертите с качествата, които Бьонаси бе хвалил пред офицера, той разпозна във Фосьоз своенравното и болнаво създание, измъчвано от неосъществените пориви на душата си. След като разпали в камината силен огън от брикети и сухи клони, Фосьоз

седна в креслото и продължи да шие започната риза; така, външно спокойна, седеше пред очите на офицера полузасрамена, без да смее да вдигне поглед; но учестеното повдигане на гърдта ѝ, която с красотата си порази Жьонеста, издаваше уплаха.

— Е, мило дете, напредвате ли? — попита я Бьонаси, като си играеше с разкроените парчета плат за ризи.

Фосьоз погледна срамежливо и умолително лекаря.

— Не ми се карайте, господине — отвърна тя, — днес нищо не съмшила, въпреки че вие сте ми ги поръчали, и то за хора, които много се нуждаят от тях. Но времето беше толкова хубаво! Разхождах се, събрах за вас гъби и бели трюфели, които занесох на Жакот; тя остана много доволна, защото имате гости за вечеря. Бях ужасно щастлива, че съм отгатнала това. Нещо ми подсказваше да отида да набера.

И тя отново започна да бодее с иглата.

— Госпожице — обърна се към нея Жьонеста, — имате много красив дом.

— Съвсем не е мой, господине — отвърна Фосьоз и отправи на непознатия поглед, който, ако можеше, би се изчервил. — Той е на господин Бьонаси. — И тя нежно погледна лекаря.

— Вие добре знаете, дете мое — заговори той, хващайки я за ръката, — че никога няма да ви изгонят оттук.

Фосьоз рязко стана и излезе.

— Как я намирате? — обърна се докторът към офицера.

— Тя наистина е трогателна — отвърна Жьонеста. — А вие сте ѝ подредили тук прекрасно гнезденце!

— Ами! Тапети за петнадесет или двадесет су, но добре подбрани, това е всичко. Мебелите не са нищо особено, направи ги моят кошничар, който искаше да ми засвидетелствува признателността си. Фосьоз сама уши пердетата от няколко она^[33] хасе. Нейното жилище и съвсем обикновената покъщнина ви се струват красиви, защото ги виждате в планинска къщичка, в затънтен край, където не сте очаквали, че ще попаднете на нещо хубаво и спретнато; но тайната на това изящество е в хармонията между дома и природата, която е събрала тук поточета, китка дървета, посяла е на тази поляна най-хубавите си треви, ароматни ягоди, прелестни теменужки.

— Какво ви стана? — поинтересува се Бьонаси, когато Фосьоз се върна.

— Нищо, нищо — отвърна тя, — стори ми се, че една от кокошките не се е прибрала.

Тя лъжеше, но само лекарят забеляза това и ѝ прошепна на ухото:

— Вие сте плакали.

— Защо ми говорите такива неща пред друг човек? — запита тя.

— Госпожице — обади се Жьонеста, — грешите, като стоите тук самичка. Колкото и очарователна да е клетката ви, на вас ви трябва съпруг.

— Така е, господине — отвърна тя, — но виждате ли, аз съм бедна и с труден характер. Не ми се ще да нося ядене на нивата или да карам каруца, да усещам гнета на сиромашията над онези, които бих обичала, без да мога да я премахна, да се грижа по цял ден за децата и да кърпя дрехите на някой мъж. Господин свещеникът ми казва, че тези мисли не са християнски; знам това, но какво да направя? Някои дни предпочитам да изям парче сух хляб, отколкото да си стотвя. Защо трябва да досаждам на някой мъж с моите недостатъци? Той може би ще се претрепва, само и само да задоволява прищевките ми, а това не би било справедливо. Е, няма как, такава ми била орисията и ще трябва да си я търпя сама.

— Всъщност клетата ми Фосьоз се е родила мързелива — обади се Бьонаси — и човек трябва да я приеме такава, каквата е. Но това, което сега ви каза, означава, че все още не е обичала никого — добави той, смеейки се.

После стана и излезе за малко на поляната.

— Вие сигурно много обичате господин Бьонаси — заговори я Жьонеста.

— О, да, господине! И много други хора от кантона също като мен са готови в огъня да се хвърлят за него. Но той, който лекува другите, страда от нещо, което нищо не може да излекува. Вие сте негов приятел, нали? Може би вие знаете какво го измъчва? Кой е могъл да причини мъка на човек като него — земно олицетворение на Бога? Познавам мнозина в нашия край, които вярват, че пшеницата им расте по-добре, когато е минал сутринта край тяхната нива.

— А вие, какво мислите вие?

— Аз, господине, когато го видях... — Тя сякаш се поколеба, после добави: — Тогава през целия ден съм щастлива. — Фосьоз наведе глава и започна да шие с необичайна пъргавина.

— Е, как, разказа ли ви капитанът нещо за Наполеон? — попита лекарят, връщайки се в стаята.

— Господинът е виждал императора? — възкликна Фосьоз, като се взря в лицето на офицера със страстно любопитство.

— О, по дяволите, повече от хиляда пъти.

— Ех, колко ми се иска да чуя нещо военно.

— Утре може би ще дойдем да прием кафе с мляко при теб. И тогава ще ти разкажем нещо военно, дете мое — обеща Бьонаси, като я притегли към себе си за врата и я целуна по челото. — Знаете ли, това е моята дъщеря — добави той, като се обърна към офицера, — ако не я целуна по челото, през целия ден нещо ми липсва.

Фосьоз стисна ръката на Бьонаси и му каза тихо:

— Колко сте добър!

Те си тръгнаха, но тя ги последва, за да види как се качват на конете. Когато Жьонеста възседна коня си, тя попита шепнешком Бьонаси:

— Кой е този господин?

— Охоо! Може би съпруг за теб — отвърна лекарят, слагайки крак в стремето.

Тя остана да ги гледа как слизат по склона и когато вече минаваха отдолу, покрай градината, я видяха, покатерила се на купчина камъни, за да ги зърне още веднъж и да им кимне за последен път.

— Господине, в това момиче има нещо необикновено — обърна се Жьонеста към лекаря, когато вече бяха далеч от къщата.

— Нали? — възкликна той. — Десетки пъти съм си казвал, че от нея ще излезе очарователна съпруга, но аз не бих могъл да я обичам другояче освен като сестра или дъщеря; сърцето ми е мъртво.

— Тя има ли родители? — попита Жьонеста. — Какви са били баща ѝ, майка ѝ?

— О, това е дълга история — продължи Бьонаси. — Вече няма нито баща, нито майка, нито роднини. Интересувал съм се от всичко, свързано с нея, дори от произхода на името ѝ. Фосьоз е родена в селото. Баща ѝ, надничар от Сен Лоран дю Пон, се е казвал Фосьор,

навярно съкратено от фосоайор^[34], защото от незапомнени времена тяхното семейство се занимавало с погребването на мъртвите. От това име лъха цялата печал на гробищата. По силата на един римски обичай, все още запазен тук, както и в някои други френски области, жените приемат името на мъжете си с добавка на окончание за женски род и затова момичето е било наречено Фосьоз по името на баща си. Надничарят се оженил по любов за камериерката на не знам коя си графиня, чиито земи се намират на няколко левги от селото. А тук, както изобщо на село, чувството играе много малка роля при браковете. Обикновено селяните търсят жена, за да им ражда деца, за да имат въщи домакиня, която да им готви, да им носи храна на полето, да им тъче платно, да шие ризи и да им кърпи дрехите. Отдавна не бе имало подобно приключение в този край, където много често младеж изоставя годеницата си заради по-богата с три или четири арпана земя. Съдбата на Фосьор и жена му не била достатъчно щастлива, че да отучи жителите на Дофине от користните им сметки. Фосьоз била красива жена, но починала при раждането на дъщеря си. Съпругът така тежко преживял тази загуба, че умрял още същата година и завещал на детето си само крехкия и естествено твърде несигурен живот. Малката била милостиво прибрана от съседка, която я отгледала до деветгодишна възраст. Но тъй като изхранването на Фосьоз се превърнало в твърде тежко бреме за тази женица, тя изпратила своята питомка да проси в сезона, когато по пътищата е най-оживено. Един ден сирачето отишло да моли за хляб в замък на графинята, където го оставили да живее в памет на покойната му майка. Възпитавали я така, че да може един ден да стане камериерка на дъщерята на семейството, която пет години по-късно се омъжила. През цялото това време малката била жертва на всевъзможните прищевки на богатите, повечето от които са непостоянни и непоследователни в щедростта си: благодетели на настроение или по приумица — ту покровители, ту приятели, ту господари, те още повече подсилват лъжовността на и без това неестественото положение на облагодетелствуваните от тях нещастни деца, играят си с чувствата, живота или бъдещето им съвсем безгрижно, защото не гледат на тях като на хора. Отначало Фосьоз почти се сприятелила с младата наследничка; научили я да чете, да пише, а бъдещата ѝ господарка понякога се забавлявала да ѝ дава уроци по музика. Последователно

компаньонка и камериерка, те я превърнали в непълноценно същество. Там тя придобила вкус към разкоша, към гизденето и възприела маниери, несъвместими с действителното ѝ положение. Оттогава нещастieto доста брутално преобразило душата ѝ, но не могло напълно да премахне смътното чувство, че е предопределена за повъзвишена съдба. Един твърде пагубен за бедното момиче ден младата графиня, вече омъжена, сварила своята камериерка Фосьоз, пременена с една от балните ѝ рокли, да танцува пред огледалото. Шестнадесетгодишното сираче било безмилостно изгонено; леността отново довела Фосьоз до мизерия, тя пак заскитала по пътищата, започнала да проси, да работи, както вече ви разказах. Често ѝ минавала мисълта да се удави, понякога пък да се предложи на първия срещнат мъж; повечето време лежала на слънце край някой зид, тъжна, унесена, заровила глава в тревата; тогава пътниците ѝ подхвърляли дребни монети именно защото не им искала нищо. Цяла година лежала в болницата в Анси след доста усилна жътва, когато работила единствено с надеждата, че ще умре. Трябва да я чуете как разказва за чувствата, си през този период от живота ѝ — понякога нейните наивни признания са твърде интересни. Накрая се завърнала в селото по времето, когато бях намислил да се заселя тук. Искях да опозная морала на моите бъдещи подопечни и тогава проучих и нейния характер, който ме удиви; по-късно, след като наблюдавах и органическите ѝ несъвършенства, реших да се погрижа за нея. Може би с течение на времето тя ще свикне с шивашкия труд, но за всеки случай съм осигурил бъдещето ѝ.

— Много е самотна тук — обади се Жьонеста.

— Не, една от моите овчарки идва да спи при нея — отвърна лекарят. — Не забелязахте постройките на фермата ми, които се намират над нейната къща, защото са скрити в боровете. О, тя е в безопасност! Всъщност в нашата равнина няма лоши хора; ако случайно се появи някой, пращам го в армията, където от него става отличен войник.

— Горкото момиче — каза Жьонеста.

— Ами! Жителите на общината съвсем не я съжеляват — продължи Бьонаси, — напротив, те смятат, че е много щастлива; разликата между нея и другите жени е, че на тях Господ е дал сила, а на нея слабост, но те не виждат това.

В момента, когато двамата ездаци излязоха на пътя за Гренобъл, Бьонаси, който предвиждаше въздействието от неочакваната гледка, доволен спря коня си, за да се наслади на изненадата на Жьонеста. Два зелени водопада, високи по шестдесет стъпки, ограждаха, докъдето стигаше погледът, широк, изпъкнал като градинска алея път и представляваха такъв природен паметник, със създаването на който човек можеше да се гордее. Короните на неподкастрените дървета приличаха на огромни зелени палми, което именно прави италианската топола един от най-великолепните представители на растителния свят. Едната страна на пътя, вече потънала в сянка, представляваше огромна стена от черни листа; а другата, ярко осветена от залязващото слънце, което позлатяваше вейките, разкриваше пред погледа преливащите контрасти на светлосенките, предизвикани от играта на слънчевите лъчи и бриза върху тази подвижна завеса.

— Навярно тук сте много щастлив! — възкликна Жьонеста. — Всичко ви радва.

— Господине — обади се лекарят, — любовта към природата е единствената, която не измамва надеждите на човека. При нея няма разочарования. Ето, тези тополи са десетгодишни. Виждали ли сте други тополи, които толкова добре да са се хванали както моите?

— Бог е велик! — промълви военният, като се спря наскре пътя, чиито край и начало не виждаше.

— Вашите думи са мехлем за душата ми! — възкликна Бьонаси. — С удоволствие слушам как повтаряте същото, което често си казвам на това място. Наистина тук като че ли витае Божи дух. Тук ние сме като две точки и чувството за нашето нищожество винаги ни кара да мислим за Бога.

Те продължиха бавно, мълчаливо, вслушвайки се в стъпките на конете, които отекваха в галерията от зеленина сякаш под сводовете на катедрала.

— Колко възбуждения, за чието съществуване гражданите дори не подозират — обади се лекарят. — Усещате ли аромата, който изпускат мъзгата на тополите и смолата на мурите? Каква наслада!

— Послушайте! — извика Жьонеста. — Нека спрем. Тогава някъде отдалеч дочуха пеене.

— Жена ли е, мъж ли е или пък птичка? — попита тихо военният. — Или е гласът на този величествен пейзаж?

— От всичко по малко — отвърна лекарят, слезе от коня и го завърза за клона на една топола.

После даде знак на офицера да направи същото и да го последва. Тръгнаха бавно по пътека, оградена от двете страни с жив плет от разцъфнал глог, който пръскаше силен аромат във влажния вечерен въздух. Слънчевите лъчи заливаха пътеката и сякаш съседството на сянката, която хвърляше стената от тополи, подчертаваше още повече ослепителния им блясък. Ярките снопове къпеха в алена светлина колиба, разположена в дъното на песъчливия път. Върху сламения ѝ покрив, обикновено кафяв като кестенова кора, с позеленели от тлъстига и мъх разкривени краища, сякаш бе нападал златен прах. В светлинната мъгла колибата едва се виждаме; но старите стени, вратата, всичко при този мимолетен блясък бе неочаквано красиво, както се случва понякога с човешкото лице под въздействието на страст, която го сгръва и обагря. В живота на открито, сред природата, се срещат подобни пленителни и мимолетни чародейства, които изтръгват от нас същите думи като на апостола, който в планината казал на Исус Христос: *Да разпънем шатъра си и да останем тук.*^[35] В този момент сякаш пейзажът пееше с чист и нежен глас, какъвто бе и самият той, но глас, тъжен като гаснещия на запад светлик; двусмислен образ на смъртта, божествено предупреждение, което слънцето отправя към небето, както цветята и красивите насекоми-еднодневки — към земята. В този час на деня слънчевите отблясъци са пропити с печал и песента също бе печална; всъщност това бе народна песен, песен за любов и жалба, подклаждала някога националната омраза на Франция към Англия, но Бомарше възвърна истинската ѝ поетичност, като я пренесе на френската театрална сцена и тя зазвуча в устата на един паж, разкриващ признанията на сърцето си пред своята кръстница^[36]. Този напев бе изпълняван жално от глас, който покъртуваше и разнежваше душата.

— Това е лебедова песен — каза Бьонаси. — За един век човешкото ухо може да чуе подобен глас само веднъж. Да побързаме, трябва да му попречим да пее! Това дете се убива, би било жестоко да продължаваме да го слушаме. — Жак, спри! Хайде, замълчи! — извика лекарят.

Мелодията секна. Жьонеста за миг остана неподвижен и изумен. Облак закри слънцето, пейзажът и песента едновременно замряха.

Тъмнина, хлад, тишина замениха нежното великолепие на светлината, топлия полъх на въздуха и песента на детето.

— Защо не ме слушаш? — говореше Бьонаси. — Вече няма да ти давам нито оризови сладкиши, нито супа от охлюви, нито пресни фурми, нито бял хляб. Значи, искаш да умреш и да съкрушиш клетата си майка?

Жьонеста пристъпи в малък, доста чисто поддържан двор и видя петнадесетгодишно момче, слабичко като момиче, русо, но с редки косици и с румено, сякаш начервено лице. То бавно се надигна от пейка под голям жасмин и буйно нацъфтели люляци, които го обгръщаха с клоните си.

— Много добре знаеш — продължи лекарят, — че съм ти казал да си лягаш при залез-слънце, да не се излагаш на вечерния хлад и да не говориш. А ти дори се решаващ да пееш?

— Но, господин Бьонаси, тук беше топличко, а е толкова приятно да ти е топло! На мен все ми е студено. Като се почувствувах добре, без да се замислям, взех да си повтарям за развлечение: *Малбру отива на война*. И се заслушах в собствения си глас, защото той звучеше почти като свирчицата на вашия овчар.

— Хайде, момчето ми, повече да не правиш така, разбрахме ли се? Дай ми ръката си.

Лекарят опипа пулса му. Очите на детето бяха сини и обикновено гледаха кротко, но сега блестяха някак трескаво.

— Ами да, така си и знаех, целият си в пот — каза Бьонаси. — Майка ти няма ли я?

— Не, господине.

— Хайде, прибирай се и си легни!

Невръстният болен, последван от Бьонаси и офицера, влезе в колибата.

— Запалете свещ, капитан Блюто — помоли го лекарят, който в това време помагаше на Жак да свали грубите си парцаливи дрехи.

Когато Жьонеста освети колибата, се слиса от невероятната кльощавост на детето, което бе само кожа и кости. Бьонаси сложи малкото селянче да си легне и после почука гърдите му и се вслуша в звука; след като внимателно прецени хриповете, които се чуваха със зловещо предзнаменование от гърдите на детето, той зави Жак, отдалечи се на четири крачки, скръсти ръце и го загледа.

— Как се чувствуваш, момчето ми?

— Добре, господине.

Бьонаси приближи до леглото масичка на четири струговани крака, потърси чаша и едно шишенце върху перваза на камината и приготви някаква течност, като към чистата вода прибави от шишенцето няколко капки гъста кафява течност, внимателно отмерени на светлината на свещта, която Жьонеста му държеше.

— Майка ти много се забави.

— Господине, идва си — обади се детето, — чувам стъпките й по пътеката.

Лекарят и офицерът зачакаха, като се оглеждаха. Пред леглото имаше тюфлек от мъх, без чаршафи и завивка, върху който майката вероятно си лягаше облечена. Жьонеста посочи това легло на Бьонаси, който леко кимна, за да покаже, че и той се бе възхитил от майчината саможертва. Като чу шум от дървени обуца в двора, лекарят излезе.

— Майко Кола, ще трябва тази нощ да бдите над Жак. Ако ви каже, че се задушавя, ще му дадете да пие от течността, която съм приготвил в една чаша на масата. Внимавайте всеки път да отпива по две или три глътки. Течността в чашата трябва да ви стигне за цялата нощ. В никакъв случай не пипайте шишенцето; а сега преоблечете сина си, целият е в пот.

— Днес не можах да изпера ризите му, скъпи господине, трябваше да продам конопа в Гренобъл, за да имам пари.

— Добре, ще ви изпратя ризи.

— По-зле ли е клетото ми момче? — попита жената.

— Не можем да очакваме нищо добро, майко Кола, постъпил е неразумно и е пял; но не му се карайте, не го нагрубявайте, бъдете търпелива. Ако Жак започне много да се оплаква, изпратете някоя съседка да ме повика. Сбогом.

Лекарят извика офицера и тръгна към пътеката.

— Това малко селянче е охтичаво, нали? — попита Жьонеста.

— Ех, за жалост така е — отвърна Бьонаси. — Науката не може да го спаси, освен ако не стане някакво природно чудо. Нашите преподаватели в медицинския институт в Париж често са ни говорили за явлението, на което току-що станяхте свидетел. Някои болести от този род предизвикват в гласните органи изменения и за известно време болните придобиват способността да издават звуци, чието

съвършенство не може да бъде достигнато от нито един виртуоз. Днес прекарахте тежък ден, господине — продължи лекарят, след като се качи на коня. — Навсякъде страдания и смърт, но навсякъде също и примирение. Хората на село умират философски, те страдат, мълчат и лягат да мрат като животни. Но да не говорим повече за смърт и да пришпорим конете. Трябва да стигнем в селото по светло, за да можете да видите новия квартал.

— О, вижте! Там нещо гори — посочи Жьонеста планината, откъдето се издигаха пламъци.

— Този огън не е опасен. Нашият варджия навярно приготвя вар. Това новосъздадено производство използва за гориво клони от дива метла.

Изведнъж се чу изстрел, Бьонаси неволно възкликна и заяви с нетърпелив жест:

— Ако е Бютифе, ще видим кой кого ще надвие.

— Стреля се оттам — посочи Жьонеста букова горичка в планината, точно над тях. — Да, да, там горе, доверете се на слуха на стария боец.

— Да побързаме! — извика Бьонаси, който се насочи по права линия към горичката и конят му полетя през ровове и поляни, сякаш участвуваше в бягане с препятствия — толкова много му се искаше да хване стрелеца на местопрестъплението.

— Човекът, когото търсите, бяга — извика му Жьонеста, който едва успяваше да го следва.

Бьонаси бързо обърна коня си, върна се назад и скоро човекът, когото търсеше, се показа на една отвесна скала, на сто стъпки над главите на двамата конници.

— Бютифе — извика Бьонаси, като видя, че онзи държи дълга пушка, — слизай!

Бютифе позна лекаря и отвърна с почителен приятелски жест, който изразяваше пълно подчинение.

— Приемам — съгласи се Жьонеста, — че подтикнат от страх или друго силно чувство, човек може да се изкачи на върха на тази скала, но не си представям как ще слезе оттам.

— За това не се безпокоя — отвърна Бьонаси, — козите сигурно завиждат на този юначага! Сега ще видите.

Навикнал през войната да преценява присъщите на мъжете качества, офицерът се възхити на невероятната ловкост, на изящната сигурност в движенията на Бютифе, докато той слизаше по издатините на канарата, на чийто връх така смело себе изкачил. Стройното и силно тяло на ловеца грациозно запазваше равновесие във всички положения, които грапавините го принуждаваха да заеме — той така спокойно поставяше крака си на остриите камъни, сякаш стъпваше върху паркет, и изглеждаше напълно сигурен, че при нужда ще може да се задържи. Служеше си с пушката като с обикновен бастун. Бютифе бе млад мъж, среден на ръст, но сух, слаб и жилав, чиято мъжествена хубост удиви Жьонеста, когато той застана близо до него. Очевидно ловецът бе от онези контрабандисти, които вършат занаята си без насилие и използват единствено хитростта и търпението, за да мамят държавната хазна. Изсеченото му лице бе загоряло от слънцето. Светложълтите му очи блестяха като на орел, а приликата допълваше тънък нос, леко закривен на върха като клюн. Скулите му бяха покрити с мъх. Полуотворените му алени устни разкриваха ослепително бели зъби. Брадата, мустаците, дългите рижи, естествено къдрави бакенбарди, които си пускаше, още повече подчертаваха решителния и страховит израз на лицето му. Всичко в Бютифе излъчваше сила. Мускулите на ръцете му, постоянно в движение, бяха необикновено корави и изпъкнали. Гърдите му бяха широки, а очертанията на челото му подсказваха природна надареност. Изглеждаше безстрашен и непоколебим, но спокоен като свикнал да рискува живота си човек, който тъй често е изпробвал силата на тялото или на ума си във всякакви опасности, че вече е напълно уверен в себе си. Беше облечен в изпокъсана от тръни риза, на ходилата си имаше кожени подметки, привързани с ремъци от змиорка. През синия му дочен панталон, закърпен, но отново раздран, се виждаха зачервените му стройни, тънки и жилести като на елен крака.

— Това е човекът, който навремето стреля по мен — каза тихо Бьонаси на военния. — Ако сега поискам да бъда избавен от някого, той би го убил без колебание.

— Бютифе — продължи той, обръщайки се към браконiera, — мислех те наистина за човек на честта и дадох своята честна дума, защото имах твоята. Обещанието ми пред кралския прокурор в Гренобъл бе основано на клетвата ти, че повече няма да ловуваш, ще

станеш порядъчен, грижлив, работен мъж. Сега стреля с пушката, а се намираш в земите на граф Лабраншоар. Ами ако неговият пазач бе чул, клетнико? За твоя радост няма да ти съставя акт, защото ще те обявят за рецидивист, а освен това нямаш право да носиш оръжие! Оставих ти пушката, тъй като разбирам твоята привързаност към оръжието.

— Хубаво оръжие — обади се офицерът, разпознавайки, че специалната ловна пушка е изработена в Сент Етиен^[37].

Контрабандистът вдигна глава, сякаш искаше да му благодари за добрите думи.

— Бютифе — продължи Бьонаси, — съвестта трябва да те гризе! Ако отново се върнеш към стария си занаят, пак ще се озовеш в парк, ограден с високи стени; тогава вече никакво покровителство не ще може да те спаси от каторгата; ще бъдеш белязан, жигосан завинаги. Още тази вечер ще ми донесеш пушката, аз ще ти я пазя.

Бютифе конвулсивно стисна цевта на оръжието си.

— Имате право, господин кмете — каза той. — Сбърках, потъпках обещанието си, куче съм аз. Пушката се полага на вас — но вземете ли ми я, вие получавате и моето наследство. Последния куршум ще изстрелям в слепоочието си! Но какво да правя! Постъпих, както желаехте, стоях си мирно и тихо през зимата; но напролет кръвта ми кипна. Не мога да обработвам земята, не ми е присърце цял живот да угоявам птици; не мога да се навеждам да прекопавам зеленчуци, нито да размахвам камшика и да карам каруца, нито пък да чеша гърба на някой кон в конюшня. Тогава какво, да умра от глад ли? Добре се чувствавам единствено там, горе — продължи той след малко, посочвайки планините. — Там съм от осем дни, видях дива коза и сега тя е — и той показа върха на скалата — на вашите услуги! Добри ми господин Бьонаси, оставете ми пушката. Слушайте, честна Бютифеска дума, ще се махна от общината и ще отида в Алпите, където ловците на диви кози няма да ми кажат нищо; напротив, ще ме приемат с радост и ще пукна там, на дъното на някой ледник. Вижте, откровено казано, предпочитам да прекарам една или две години по чукарите, без да срещна нито управници, нито митничари, нито пъдари, нито кралски прокурори, отколкото да гния сто години във вашето бласто. Само за вас ще ми е мъчно, другите ми играят по нервите! Вие поне, когато сте прав, не изпотрепвате хората заради това.

— А Луиз? — попита го Бьонаси.

Бютифе се замисли.

— Момче! — обади се Жьонеста. — Научи се да четеш, да пишеш, ела в моя полк, ще яздиш кон, ще станеш карабинер. Ако един ден затръбят да оседлаваме конете за някоя малко по-порядъчна война, ще видиш, че Господ те е сътворил да живееш сред оръдията, куршумите, сраженията — и ще станеш генерал.

— Да, ако Наполеон се бе върнал — отвърна Бютифе.

— Нали знаеш нашето споразумение? — попита го лекарят. — Ти ми обеща, че при второто нарушение ще отидеш войник. Давам ти шест месеца, за да се научиш да четеш и пишеш; после ще намеря чий богаташки син да замениш в армията.

Бютифе погледна планините.

— А, не, няма да отидеш в Алпите! — възкликна Бьонаси. — Мъж като теб, човек на честта, с много качества, трябва да служи на отечеството си, да командува бригада, а не да умре, вкопчен за опашката на някоя дива коза. Съществуването, което водиш, ще те закара право на каторга. Твоите изтощителни занимания те принуждават дълго да почиваш; така постепенно ще придобиеш лентяйски навици, които напълно ще унищожат в теб всякаква склонност към ред, ще те приучат да злоупотребяваш със силата си, да станеш единствен свой съдник. Но аз искам дори против волята ти да те вкарам в правия път.

— Значи, ще трябва да пукна от скука и мъка? Задушavam се в града. Когато вода Луиз в Гренобъл, не мога да издържам повече от един ден.

— Всички ние имаме наклонности, с които трябва или да се преборим, или да ги превърнем в полезни за себеподобните ни. Но вече е късно, момчето ми, бързам, утре ще дойдеш у дома и ще ми донесеш пушката си, ще поговорим за всичко. Довиждане. Продай дивата коза в Гренобъл.

Двамата ездачи си тръгнаха.

— Това се казва истински мъж — заговори Жьонеста.

— Да, само че мъж, тръгнал по лош път — обади се Бьонаси. — Но какво да се прави? Нали го чухте. Не е ли жалко да се прахосват такива чудесни качества? Ако неприятел нахлуе във Франция, Бютифе начело на сто младежи би задържал в Мориенските планини цяла дивизия в продължение на месец, но в мирно време енергията му

служи само да нарушава законите. Нужна му е някаква сила, с която да се преборва; когато не рискува живота си, Бютифе се бори с обществото, подпомага контрабандистите. Този юначага сам преминава Рона на малка лодка, за да пренесе пратка с обувки в Савоя; побягва тежко натоварен на недостъпен връх, където може да остане два дни, препитавайки се с коричка хляб. Той просто обича опасността така, както някои обичат съня. Привикнал към сладостта на прекалено силните усещания, той вече се е откъснал от обикновения живот. А аз не искам такъв човек, тръгвайки неусетно по нанадолницето, да стане разбойник и да умре на ешафода. Но, капитане, как ви се струва нашето село?

Жьонеста забеляза в далечината голям кръгъл площад с много дървета; в средата му имаше чешма, заобиколена от тополи. Площадът бе ограден от насип, върху който се издигаха три реда различни дървета: първо акации, после японски лакови дървета, а най-горе — ниски брястове.

— Тук става нашият панаир — каза Бьонаси. — А главната улица започва от двете красиви къщи, за които ви говорих — на мировия съдия и на нотариуса.

Те тръгнаха по широка, доста грижливо павирана с големи камъни улица, от двете страни на която се издигаха стотина нови къщи, почти всичките отделени една от друга с градини. В дъното се очертаваше красивият портал на църквата. По средата, напречно на улицата, бяха прокарани две нови улици и там вече се издигаха няколко къщи. Кметството, разположено на църковния площад, се намираше срещу дома на свещеника. Докато Бьонаси вървеше, жени, деца, мъже, чийто работен ден бе завършил, щом го зърнеха, веднага излизаха пред вратите си; едни му сваляха шапка, други го поздравяваха, дечицата викаха и скачаха около коня му, сякаш добротата на това животно им бе известна също както и добротата на неговия господар. Всички изразяваха сдържана радост, някак свенлива, но заразителна, каквито са дълбоките чувства. Виждайки какъв прием оказват жителите на лекаря, Жьонеста си помисли, че предния ден Бьонаси твърде скромно му бе описал обичта на хората от кантона. Това наистина бе най-сладката власт — властта, чиито титли са изписани в сърцата на поданиците, с една дума, най-истинското господство. Колкото и могъща да е славата или властта на даден човек,

много скоро душата му започва да оценява правилно чувствата, които пробужда всяко негово действие, и проумява действителното си нищожество, когато установява, че неговата господарска воля нищо не променя, не носи нищо ново, нищо велико. Дори и да владеят цялата земя, кралете, както и всички смъртни, са обречени да живеят в ограничен кръг, на чиито закони се подчиняват, и тяхното щастие зависи от личните им възприятия. А Бьонаси срещаше у всеки в кантона само послушание и приятелско разположение.

[1] *Анжу* — провинция в Западна Франция. ↑

[2] *Връзка* — френската дума за религия е religion, което идва от глагола relier — свързвам, а съществителното връзка е „lien“. ↑

[3] *Планините на Лионе* — намират се в Югоизточна Франция.

Рона — най-пълноводната френска река, извираща от Швейцария, но голямата ѝ част (522 км) преминава през цяла Източна Франция и се влива в Средиземно море. ↑

[4] *Вовнарг, Люк дьо Клапие, маркиз дьо* (1715–1744) — бил е на военна служба, но на 28 години излиза в оставка и се посвещава на въпросите на морала. Написал е няколко произведения на тази тема. ↑

[5] *Шамфор* — прозвище на Себастиан Рош Никола (1740–1704), литератор, моралист и изключително остроумен човек. В неговата книга „Мисли, максими и анекдоти“ наистина има такава история, без обаче да се споменава Вовнарг. ↑

[6] *Моравските братя* — християнска секта, възникнала сред хусистите в Чехия около средата на XIV век, проповядваща нравствено усъвършенствуване чрез скромни трудов живот. В средата на XV век се оттеглят към границите на Силезия и Моравия.

Лоларди — последователи на английския проповедник Уолтър Лолард (XIII-XIV в.). Отричали съществуващата църква и духовенството. Поддържали исканията на плебейските маси за социално равенство. Тяхната ерес се разпространила в Бохемия през XIV в., а през XVI в. — в Германия и Холандия.

Очевидно по този въпрос Балзак не е съвсем наясно. По всичко изглежда, че той бърка двете секти, а и никоя от тях не е била разпространена в Унгария. ↑

[7] *Бос* — плодородна равнина в Парижкия басейн с добре развито земеделие. Особено добре вирее пшеницата. По аналогия с

тази област Бьонаси назовава така въпросния кът от общината. ↑

[8] ... *голямата мобилизация през 1792 г.* — обявена от революционното правителство за отпор на чуждестранната интервенция след свалянето на Луи XIV. ↑

[9] *Амиен* — град във Франция, северно от Париж. Там на 25 март 1802 г. в резултат на победите на френската армия в Италия и Германия е бил сключен мирният договор между Франция, Испания, Англия и Португалия. ↑

[10] *Империята* — става дума за управлението на френското правителство, назначено от Наполеон през 1804 година. То просъществувало до 1814 г., когато императорът е принуден да абдикира. През 1815 г. е възстановено, но само за 100 дни. ↑

[11] *Березина* — река в Беларус, приток на Днепър. Мостът е построен в лютия ноемврийски студ на 1812 г., за да се осигури отстъплението на Наполеоновата армия. ↑

[12] ... *е жив само Гондрен* — всъщност мостоваците са били 400, от които само двама са останали живи. ↑

[13] *Вилна* — или Вилно, стари названия на Вилнюс, столицата на Литва. ↑

[14] *Бурбоните* — династия, водеща началото си от X в., дала на Франция и Испания много крале и висши сановници. ↑

[15] *Тоаз* — стара френска мярка за дължина, равна на 1,949 метра. ↑

[16] *Олдърмен* — общински съветник в Англия. Балзак го взима като тип на почтения и миролюбив англичанин. ↑

[17] *Валутина* — победа на маршал Ней над руската армия на 19 август 1812 г. ↑

[18] *Малкия капрал (ефрейтор)* — такъв прякор са измислили войниците на Наполеон поради ниския му ръст. ↑

[19] *Двадесет и девети бюлетин* — поредният бюлетин за действията на армията, издаден от Наполеон на 3 декември 1812 г. В него се говори за изключителните трудности при отстъплението в големия мраз, почти без артилерия, без снаряди и без кавалерия поради липсата на коне. ↑

[20] *Дофин* — до Френската буржоазна революция титла на първородния син на краля, наследник на короната. ↑

[21] ... *онзи* — има се предвид Наполеон. ↑

[22] *Жюно, Жан-Анлош, дук дьо Арбантес* (1771–1813) — френски генерал, адютант на Наполеон в Италия, генерал в Египет, ръководил войските в Португалия. Участвувал и в руския поход през 1812 г., но заболял душевно и се самоубил.

Нарбон, Луи граф Нарбон Лара (1755–1813) — служил в кралската армия. В началото на революцията се присъединил към нея, но после бил обвинен в симпатии към Луи XIV и избягал в чужбина. При Наполеон се върнал и изпълнявал различни дипломатически мисии. ↑

[23] *Бурия* — 1. Тръба за свирене. 2. Кюнец. — Бел. NomaD. ↑

[24] *Вюртембергски* — жител на Вюртемберг, някогашна провинция в Югозападна Германия. ↑

[25] *Gehe mir aus dem Gesicht, oder ich schlag dich tadit* (нем.) — „Махни се от очите ми или ще те убия!“ Жъонеста повтаря същото изречение на неправилен немски език. ↑

[26] *Атласки планини* — планински масив в Северна Африка. По-голямата му част се намира в Мароко, останалата — в Алжир. ↑

[27] *Лангдок* — област в Южна Франция, която има излаз на Средиземно море. ↑

[28] *Ваграм* — село в Австрия, североизточно от Виена, където на 6 юли 1809 г. Наполеон побеждава ерцхерцог Карл Хабсбургски — генерал от австрийската армия. ↑

[29] *Тюйлери* — някога кралски дворец в Париж, напълно разрушен през 1882 година. Сега на негово място се намира паркът Тюйлери. ↑

[30] *Превземането на Мантуа* — една от блестящите изяви на Наполеон по време на кампанията в Италия. Остатъците от разбитите край различни селища австрийски войски успяват да се укрепят в Мантуа, но в крайна сметка се предават на Наполеон. ↑

[31] *Света Елена* — остров, разположен в южната част на Атлантическия океан, английска колония. Там е бил заточен Наполеон от 1815 г. до смъртта му през 1821 г. ↑

[32] *Разгрома през 1814 година* — т.е., когато войските на Свещения съюз окупирали Франция и завзели Париж. В техните редици имало и руски казаци. ↑

[33] *Он* — стара френска мярка за дължина, равна в Париж на около 1,188 метра. ↑

[34] *Фосоайор* (fossoyeur) — на френски означава гробар. ↑

[35] *Да разпънем шатъра си и да останем тук* — Евангелие от Матей, книга VII, 4. ↑

[36] ... *един паж... своята кръстница* — от комедията на Бомарше „Сватбата на Фигаро“. ↑

[37] *Специална ловна пушка от Сент Етиен* — става дума за едноцветно, дълго и тежко ловно оръжие с голям калибър. Сент Етиен е град близо до Париж, който и сега е център на френското оръжейно производство. ↑

3. НАПОЛЕОН НА НАРОДА

— Е, най-сетне си дойдохте, господине — посрещна ги Жакот. — Тези господа ви чакат бая отдавна. Винаги е така. Заради вас развалям вечерята точно когато трябва да е вкусна. Всичко се разкапа от претопляне.

— Ами ето ни — отвърна Бьонаси, усмихвайки се.

Двамата ездачи слязоха от конете и се отправиха към салона, където седяха поканените от лекаря гости.

— Господа — заяви той и улови Жьонеста за ръката, — имам честта да ви представя господин Блюто, капитан от кавалерийския полк в Гренобъл, стар воин, който ми обеща да остане известно време сред нас.

После се обърна към Жьонеста и му показа висок сух мъж с посивели коси, облечен в черни дрехи.

— Това е — каза Бьонаси — господин Дюфо, мировият съдия, за когото вече ви говорих, този, който толкова много допринесе за процъфтяването на общината. Господинът — продължи той — представяйки го на слаб, блед мъж с очила, среден на ръст, също облечен в черно — е Тонле, зетят на господин Гравие и първият нотариус, установил се в селището. — После се обърна към пълен мъж, полуселянин, полугражданин с грубо, пъпчиво лице, но с добродушен израз. — Господинът — каза лекарят — е моят достоен помощник, господин Камбон, търговецът на дървен материал, на когото дължа доброжелателното доверие на жителите към мен. Той е един от създателите на пътя, на който се любувахте. А на този господин — добави Бьонаси, посочвайки свещеника — едва ли е нужно да казвам професията. Пред вас стои човек, когото всички искрено обичат.

Нравствената красота, която излъчваше необикновено одухотвореното, привлекателно лице на свещеника, задържа вниманието на военния. На пръв поглед физиономията на господин Жанвие можеше да се стори недодялана, тъй като чертите му бяха

прекалено строги и неправилни. Неговият дребен ръст, кокалестото тяло и стойката подсказваха голяма физическа слабост; но винаги спокойното му лице издаваше дълбокия вътрешен мир на християнина и силата, която душевната непорочност дава. В очите му сякаш се отразяваше небето, те бяха непресъхващ извор на милосърдие, който бликаше в сърцето му. Поведението му бе сдържано и естествено, движенията му изразяваха скромност и свенлива простота като на девойка. Видът му внушаваше уважение и неволно пораждаше желанието да се сближиш с него.

— О, господин кмете! — възкликна той и се поклони така, сякаш искаше да се скрие от хвалебствията на Бьонаси.

Гласът му дълбоко трогна офицера и той изпадна в почти религиозен унес от двете безлични думи, които непознатият свещеник произнесе.

— Господа — оповести Жакот, като влезе и застана на сред салона с юмруци на хълбоците, — супата е вече на масата.

Бьонаси покани поотделно всеки от гостите си, за да избегне дежурните любезности за реда на влизане. Всички преминаха в трапезарията и седнаха на масата, след като изслушаха *Бenedиците*^[1], която свещеникът произнесе полугласно, без превзетост. Масата бе застлана с едноцветна покривка от онази добре известна на домакините плътна дамаска на цветя, която сръчните занаятчии братя Грендорж създадоха по времето на Анри IV и я нарекоха на свое име. Покривката и салфетките бяха ослепително бели и миришеха на мащерка, която Жакот слагаше в прането. Сервизът беше от бял фаянс, обточен със синьо. Старинните гарафи бяха осмоъгълни, каквито в наши дни са се запазили единствено в провинцията. Върху роговите дръжки на ножовете бяха резбовани странни фигурки. Всеки намираше, че тези предмети, остатъци от някогашен разкош, но при все това почти нови, хармонират с добродушието и непосредствеността на домакина. За момент вниманието на Жьонеста се задържа върху капака на супника, украсен с релефни зеленчуци, красиво оцветени в стила на известния художник от XVI век Бернар дьо Палиси^[2]. Групичката гости бе твърде живописна. Маститите глави на Бьонаси и Жьонеста великолепно контрастираха с апостолската глава на господин Жанвие, както повехналите лица на мировия съдия и на помощник-кмета подчертаваха цветущия вид на

нотариуса. Тези толкова различни лица като че ли представяха цялото общество, върху тях се четеше едно и също удовлетворение от себе си, от настоящето и вяра в бъдещето. Само че господин Тонле и господин Жанвие, живели по-малко, обичаха да анализират бъдещите събития, за които чувствуваха, че им принадлежат, докато останалите сътрапезници изглеждаха склонни да насочват разговора към миналото; но всички обсъждаха човешките дела еднакво сериозно и в техните мнения се усещаше някаква двойка меланхолия; едната бе пастелна като вечерния здрач и отразяваше почти избледнелия спомен за невъзвратими радости, а другата като изгрева вдъхваше надежда за хубав ден.

— Навярно много сте се изморили днес, господин свещеник — обади се Камбон.

— Да, господине — отвърна Жанвие. — Погребенията на клетия кретен и на стария Пелтие станаха в различни часове.

— Сега вече ще можем да разрушим останките от старото село — каза Бьонаси на помощника си. — Като разчистим този *пуцинак* от къщите, все ще излезе поне един арпан ливада, освен това общината ще спечели и стоте франка, които ни костваше издръжката на малоумния Шотар.

— Би трябвало в продължение на три години да отпускаме тези сто франка за построяване на мостче при долния път, там, където тече големият ручей — забеляза господин Камбон. — Жителите на селото и долината свикнаха да минават през земите на Жан-Франсоа Пастуро и накрая ще ги утъпчат така, че ще навредят много на горкия човечец.

— Наистина — заяви мировият съдия, — това е най-сполучливото влагане на парите. Според мен се прекалява с прокарването на пътеки през нивите и това е една от големите язви на селото. Всеки десети процес, с който се занимават мировите съдилища, е за несправедливи сервитути^[3]. По такъв начин безнаказано се посяга върху правото на собственост в твърде много общини. Зачитането на собствеността и спазването на законите са две качества, твърде често пренебрегвани от французите, и е наложително те да бъдат насадени сред населението. Много хора смятат за позорно да помагат на закона и *Бог да те съди!*, израз, който изглежда продиктуван от някаква похвална щедрост, всъщност е само лицемерна формула, която ни служи да прикриваме егоизма си. Признайте, че е

така, нали?... Липсва ни патриотизъм. Истинският патриот е гражданин, осъзнал важността на законите дотолкова, че е готов да ги прилага дори на своя отговорност. Като оставяш някой злосторник да си отиде необезпокояван, не ставаш ли виновен за бъдещите му престъпления?

— Всички неща са свързани — додаде Бьонаси. — Ако кметовете поддържаха добре пътищата си, нямаше да има толкова много пътеки. После, ако общинските съветници бяха по-образовани, щяха да подкрепят собственика и кмета, когато те се противопоставят на някой несправедлив сервитут; всички биха разяснявали на невежите, че замъкът, нивата, колибата, дървото са еднакво неприкосновени и че ПРАВОТО не става нито по-непреклонно, нито по-отстъпчиво в зависимост от по-голямата или по-малка собственост. Но подобен напредък не би могъл да се осъществи бързо, защото е свързан предимно с духовния облик на населението, който не можем да преобразим напълно без ефикасната намеса на свещениците. Това съвсем не се отнася за вас, господин Жанвие.

— И аз така мисля — отвърна, смеейки се, свещеникът. — Та нали през цялото време се стараех догмите на католическата религия да съвпадат с вашите административни възгледи? Затова в духовните си предписания, свързани с кражбата, често се опитвах да втъпявам на жителите на енорията мислите, които вие току-що изразихте за *правото*. Господ също не съди кражбата според стойността на откраднатото, той съди крадеца. Такъв беше смисълът на притчите, които се опитах да пригодя за ума на моите енориаши.

— Вие успяхте, господин свещеник — потвърди Камбон. — Мога да преценя промените в съзнанието на жителите, като сравнявам сегашното състояние на общината с някогашното. Наистина малко са кантоните, където работниците се трудят така добросъвестно и без да си жалят времето, както нашите. Добитъкът е добре гледан и пакости само случайно. Горите не се изсичат. И освен това вие много добре успяхте да внушите на тукашните селяни, че охолството на богатите е възнаграждение за пестелив и трудолюбив живот.

— Ами в такъв случай би трябвало да сте доста доволен от вашите пехотинци, господин свещеник? — попита Жьонеста.

— Господин капитан — отвърна свещеникът, — никъде тук на земята не можем да очакваме, че ще срещнем ангели. Навсякъде,

където има нищета, има и страдания. Страданието, нищетата са фактори, с които се злоупотребява също както и с властта. Ако селяните, които са извървели две левги, за да отидат на работното си място, и вечер се връщат капнали, видят ловци да минават направо през нивята и ливадите, за да седнат по-бързо на трапезата, мислите ли, че ще се посвеният да постъпят като тях? От тези, които си проправят път по начина, от който се оплакваха господата преди малко, кой ще бъде виновен? Този, който работи, или този, който се забавлява? Днес и богатите, и бедните еднакво ни създават грижи. Вярата и властта трябва винаги да произлизат от религиозни или обществени висоти; а трябва да признаем, че днес вярата на високопоставените класи е по-слаба, отколкото на народа, комуто Господ обещава един ден рая като награда за търпеливо понесените несподоби. Въпреки че се подчинявам на църковната дисциплина и на схващането на висшестоящите духовни лица, все пак смятам, че през един по-дълъг период не би трябвало да бъдем толкова възискателни по въпросите на култа, а да се опитаме да съживим религиозните чувства в душите на средните класи, където спорят за християнството, вместо да прилагат неговите норми. Псевдофилософствуването на богатия се оказва твърде пагубен пример за бедния и доведе до дълготрайни междуцарствия в империята Господня. Влиянието, което успяваме да упражним върху паството, зависи изцяло от нашия личен авторитет. А не е ли нещастие, че в дадена община вярата се крепи на уважението към определен човек? Когато християнството стане първооснова на социалния ред, а консервативните му доктрини проникнат във всички класи, тогава вече култът към него няма да бъде поставян под съмнение. Във всяка религия култът е нейната форма, а различните общества просъществуват единствено чрез формата. За вас — знамената, за нас — кръста...

— Господин свещеник, бих искал да зная — прекъсна военният Жанвие — защо забранявате на тези бедни хора да танцуват в неделя.

— Господин капитан — отвърна свещеникът, — ние не сме против самия танц; заклеяваме го като причина за неморалността, която нарушава спокойствието и развращава селските нрави. Та нали, като бдим за чистотата на семейството и за светостта на този съюз, пресичаме злото още в корена му?

— Знам — обади се Тонле, — че във всеки кантон винаги стават някакви произшествия; но в нашия те вече са рядкост. Вярно е, че някои селяни не се притесняват да присъединят към своята нива бразда от нивата на съседа или да си отрежат чужда ракета, когато имат нужда, но това са дреболии в сравнение с греховете на гражданите. Затова намирам, че селяните в тази равнина са много набожни.

— О, чак пък набожни! — засмя се свещеникът. — Тук няма опасност от фанатизъм.

— Но, господин свещеник — продължи Камбон, — ако селяните ходеха всяка сутрин на църква, ако ви се изповядваха всяка седмица, щеше да им бъде трудно да обработват нивите, а тогава и трима свещеници нямаше да бъдат достатъчни.

— Господине — продължи свещеникът, — да работиш, означава да се молиш. Религиозната практика не е достатъчна сама по себе си, а предполага и познаване на верските принципи, които управляват живота на обществата.

— А къде остава патриотизмът? — попита Жьонеста.

— Патриотизмът — отвърна сериозно свещеникът — вдъхва само краткотрайни чувства, а религията ги превръща в постоянни. Патриотизмът е временно пренебрегване на личния интерес, докато християнството е пълноценна система, която се противопоставя на порочните човешки наклонности.

— И все пак, господине, по време на революционните борби патриотизмът...

— Да, по време на революцията ние направихме чудеса — обади се Бьонаси, прекъсвайки Жьонеста. — Но двадесет години по-късно, през 1814 година, патриотизмът ни вече бе мъртъв; докато Франция и Европа, подтиквани от вярата, са се нахвърляли срещу Азия дванадесет пъти за сто години.

— Може би — заяви мировият съдия — е лесно да се отсрочат материалните интереси, които са причина за битките между два народа; докато войните, започнати за защита на догми, чийто обект никога не е точно определен, неизбежно са безконечни.

— Ама, господине, защо не сервирайте рибата? — обади се Жакот, която с помощта на Никол бе вдигнала чиниите.

Вярна на своите навици, готвачката поднасяше ястията едно след друго, но неудобството при този обичай е, че лакомите са принудени да

ядат много, а умерените гости оставят най-вкусните неща, защото са се наситили още с първите ястия.

— А, господа — възкликна свещеникът, — как можете да твърдите, че религиозните войни са нямали определена цел? Някога религията била толкова силно свързващо звено в обществата, че материалните интереси не са могли да бъдат отделяни от религиозните въпроси. Затова всеки войник много добре е знаел защо се бие...

— Щом като толкова много сме се били за религията — намеси се Жьонеста, — значи, Бог твърде несъвършено е изградил този свят. Нима Божата институция не трябва да спечелва хората със своята истинност?

Всички сътрапезници погледнаха свещеника.

— Господа — заяви Жанвие, — религията е чувство и не може да бъде дефинирана. Ние не можем да съдим нито средствата, нито целта на Всевишния.

— Значи, според вас трябва да вярваме на всичките ви теманета — простодушно заключи Жьонеста, като военен, който никога не е мислил за Господа.

— Господине — отвърна сериозно свещеникът, — католическата религия по-добре от всяка друга успокоява човешките терзания; но дори и да не беше така, бих ви запитал какво рискувате, ако вярвате в нейните истини.

— Нищо особено — съгласи се Жьонеста.

— А не рискувате ли много, като не вярвате в църквата? Но, господине, по-добре да говорим за земните интереси, които повече ви засягат. Ето, вижте колко осезателна е Божията намеса в човешките дела посредством ръката на викария. Хората изгубиха много, отклонявайки се от пътищата, очертани от християнството. Църквата, чиято история много малко хора решават да прочетат и за която съдят по някои погрешни, преднамерено разпространени сред народа схващания, предлага идеален модел на управление, каквото днес хората се стремят да установят. Благодарение принципа на изборност тя дълго време е била голяма политическа сила. Никога не е имало нито една религиозна институция, която да не е била основана на свободата и на равенството. Всички средства са допринасяли за делото. Директорът на лицей, игуменът, епископът, главата на ордена, папата са били съвестно избирани в зависимост от нуждите на

Църквата, те са били изразители на нейния дух; затова е било задължение на всички сляпо да им се подчиняват. Няма да се спирам на благотворното въздействие на вярата върху обществото — тя създаде съвременните нации, вдъхнови толкова поеми, катедрали, статуи, картини и музикални произведения, — искам само да ви обърна внимание, че вашите народни избори, институцията на съдебните заседатели и двете камари водят началото си от провинциалните вселенски събори, от епископата и колегиума на кардиналите; разликата според мен е само в това, че съвременните философски идеи за цивилизацията бледнеят пред възвишената и божествената идея за католическата общност — образец на универсална социална общност, постигната от словото и делото Христови, обединени в религиозната догма. Трудно ще бъде на новите политически системи, дори да предположим, че са твърде свършени, да повторят чудесата, станали по времето, когато Църквата бе опора на човешкия разум.

— Защо? — попита Жьонеста.

— Първо, защото, за да бъде изборността принцип, това изисква избирателите да бъдат абсолютно равни, те трябва да бъдат *равни величини*, както се казва в геометрията, което съвременната политика никога не може да постигне. Второ, големите обществени дела могат да се осъществяват само благодарение силата на чувствата, която единствена е в състояние да обедини хората, докато съвременното философствувание основава законите върху личния интерес, който разединява хората. Някога по-често, отколкото в днешно време, сред народите се срещаха благородни хора, движени от самоотвержено, безкористно чувство към тези, чиито права са потъпкани, към страданията на масите. Затова свещеникът, рожба на средната класа, се е противопоставял на грубата сила и е защитавал народите от техните врагове. Църквата е имала поземлена собственост и нейните светски интереси, които е трябвало да я укрепят, в края на краищата са отслабили нейното влияние и мощ. И наистина, щом свещеникът има привилегирована собственост, той изглежда потисник; ако му плаща държавата — той става служител, дължи ѝ времето, сърцето и живота си: тогава гражданите гледат на добродетелите му като на негов дълг, а благотворителността му, лишена от принципа на доброволността, постепенно загива, излинява, изсушава се в сърцето му. Но ако

свещеникът е беден, ако драговошно е станал свещеник и единствената му опора е Бог, а единственото богатство — сърцата на вярващите, той отново се превръща в мисионер, проповядващ в Америка, в апостол, в принц на доброто. С една дума, той властвува, докато живее в бедност, а охолството го проваля.

Господин Жанвие бе завладял вниманието на присъстващите. Всички се бяха умълчали и разсъждаваха върху тези толкова несвойствени за устата на обикновен свещеник думи.

— Господин Жанвие, между истините, които изказахте, има една съществена грешка — намеси се Бьонаси. — Знаете, че не обичам да разисквам общоприетите интереси, поставени под въпрос от съвременните писатели и управници. Според мен човек, който замисля някаква политическа система, трябва, ако чувства сили да я приложи, да не бърби много, да вземе властта в свои ръце и да действа; но ако си остане в блаженото неведение, в което живее обикновеният гражданин, не е ли лудост желанието му да убеждава в предимствата на тази система чрез индивидуални спорове? Въпреки всичко ще ви оборя, драги пасторе, тъй като в случая аз се обръщам към добронамерени хора, свикнали да споделят своите знания, за да търсят истината във всяко нещо. Може би моите мисли ще ви се сторят странни, но те са плод на разсъждения, породени от бедствията, сполетели ни през последните четиридесет години.

Всеобщото гласуване, за което днес настояват членовете на опозицията, наречена конституционна, бе чудесен принцип в Църквата, тъй като, както вие отбелязахте, скъпи пасторе, всички индивиди са били образовани, възпитани от вярата в дисциплина, пропити от идеите на една и съща система, които много добре са знаели какво искат и накъде вървят. Но възтържествуването на идеите, с помощта на които съвременният либерализъм неблагоприятно води война срещу процъфтяващото управление на Бурбоните, ще погуби Франция и самите либерали. Ръководителите на *левия фланг* добре знаят това. За тях тази битка е чисто и просто въпрос на власт. Ако, не дай Боже, под знамената на опозицията, буржоазията помете висшите социални класи, срещу които нейното честолюбие се бунтува, този триумф незабавно ще бъде последван от борба на буржоазията срещу народа, който по-късно също ще види в нея своего рода аристокрация, наистина с долен произход, но нейните богатства и

привилегии ще му бъдат още по-противни, тъй като ще ги усеща по-пряко. В тази борба обществото, не казвам нацията, отново би загинало, тъй като победата на страдащата маса е винаги краткотрайна и е съпроводена от огромен безпорядък. Битката ще бъде ожесточена, непримирима, защото ще бъде подхранвана от многобройните различия между избирателите, чиято най-невежествена, но най-многобройна част ще има надмощие над висшестоящите в обществото при такава система, която признава броя на гласовете, а не тяхната стойност. Оттук следва, че едно управление е най-здраво организирано, съответно и най-съвършено, когато защитава по-ограничен кръг ПРИВИЛЕГИИ. Това, което в момента наричам привилегия, няма нищо общо с правото, незаконно отстъпено някога на определени хора в ущърб на останалите; не, аз подразбирам по-специално социалната среда, в която се съсредоточава еволюцията на властта. Властта е своего рода сърце на държавата. А във всичките си творения природата е подсилила жизненото начало, за да му придаде по-голяма сила: същото е и с политическия организъм.

Ще обясня мисълта си с примери. Да приемем, че във Франция има сто перове — те ще причинят само сто търкания. Премахнете титлата пер, и всички богати хора ще станат привилегирани. И така, вместо сто ще има десет хиляди и по такъв начин вие задълбочавате язвата на социалните неравенства. Наистина за народа правото да живееш, без да се трудиш, само по себе си вече е привилегия. В неговите очи този, който потребява, без да произвежда, е грабител. Той иска видим труд и изобщо не зачита умствената дейност, която всъщност го обогатява най-много. Затова, умножавайки причините за търкания, вие разпростирате борбата по всички точки на общественото тяло, вместо да я ограничите в тесен кръг. Когато нападението и съпротивата станат всеобщи, разрухата на дадена страна вече е неизбежна. Богатите винаги ще бъдат по-малко от бедните, следователно бедните ще бъдат победителите в момента, в който борбата стане физическа. Историята потвърждава моя принцип. Римската република е дължала победата си над света на създаването на сенаторските привилегии. Сенатът твърдо е отстоявал принципите на властта. Но когато по-низшите благородници и пришълците разширили обхвата на правителството, увеличавайки патрицианското съсловие, това погубило републиката. Въпреки усилията на Сула и

след Цезар Тиберий създаде римската империя — система на управление, при която властта е съсредоточена в ръцете на един-единствен човек и благодарение на това великото господство е просъществувало още няколко века. Императорът вече не бил в Рим, когато Вечният град паднал в ръцете на варварите. След като нашите земи били завладени, франките, които си ги поделили, измислили феодалната привилегия, за да гарантират частните си владения. Стоте или хилядата сановници, които владеели страната, изградили свои институции с цел да защитават придобитите си при победата права. Затова и феодализмът просъществувал, докато привилегиите са били ограничени. Но когато *мъжете на тази нация*, истинският превод на думата благородници, вместо петстотин станали петдесет хиляди, избухнала революцията. Тяхната власт е била твърде разпръсната, поради това лишена от замах и енергия и се оказала беззащитна пред разкрепостяването на парите и мисълта, което те не са предвидили. И тъй като победата на буржоазията над монархизма е имала за цел да увеличи в очите на народа броя на привилегированите, то победата на народа над буржоазията ще бъде неизбежна последица от тази промяна. Ако такава промяна настъпи, тя ще се дължи и на даването на право на избор за всички слоеве на населението. Който гласува, спори. А оспорвана власт не съществува. Представяте ли си общество без власт? Не. А властта означава сила. Силата трябва да почива на *добре премислени решения*. Поради тези причини стигнах до заключението, че принципът на изборност е един от най-пагубните за съществуването на съвременните правителства. Мисля, че достатъчно съм доказал привързаността си към бедната и страдаща класа, не мога да бъда обвинен, че желая нещастията ѝ; но макар да се възхищавам от нейния трудов път, от нейното благородно търпение и покорност, смятам, че тя не е способна да участва в управлението на страната. Пролетариите ми се струват непълнолетните деца на нацията и винаги трябва да бъдат под опека. Затова, господа, според мен думата *избор* може да причини почти същите щети, каквито и криворазбраните, неправилно формулирани думи *съзнание* и *свобода*, подхвърлени на народа като символи на бунт и призови за рушене. Поради това мисля, че опеката над масите е справедлива и необходима за запазване на обществата.

— Тази ваша система е коренно различна от всички наши съвременни възгледи и затова донякъде сме в правото си да ви

попитаме какво имате предвид — прекъсна Жьонеста монолога на лекаря.

— На драго сърце, капитане.

— Ама че работа, знаете ли какво приказва нашият господар? — възкликна Жакот, влизайки в кухнята. — Ето че милият ни стопанин ги съветва да смажат народа и те го слушат!

— Никога не бих очаквал такова нещо от господин Бьонаси — обади се Никол.

— Аз настоявам да се въведат строги закони за възпиране на невежествената маса — продължи лекарят след кратка пауза, — но същевременно искам социалната система да има по-гъвкава и благосклонна организация, позволяваща от тълпата да се открие този, който притежава воля и чувствава в себе си способности да се издигне до висшите класи. Всяка власт се стреми към самосъхранение. За да просъществуват, както днес, така и вчера, правителствата трябва да привличат в средите си силните индивиди от всички слоеве, за да ги превърнат в свои защитници и да лишат масите от енергичните хора, които ги бунтуват. Предоставяйки на хорската амбиция и стръмни, и леки пътища — стръмни за слабоволевите, леки за истински волевите, — държавата може да предотвратява революциите, предизвиквани от спъването на възходящото развитие на истинските таланти, стремящи се към своето действително равнище. Би трябвало четиридесетте години на сътресения у нас да са убедили всеки здравомислещ човек, че общественият строй поражда великите личности. Тяхното превъзходство се проявява в три неоспорими сфери: мисълта, политиката, богатството. С други думи, това са изкуството, властта и парите или иначе казано: принципът, средството и резултатът, нали? И тъй, да предположим, че имаме равенство, при напълно равни социални единици, еднакви съотношения на раждаемостта и всяко семейство има еднакъв дял земя; за кратко време ще настъпят същите неравенства в благосъстоянието, каквито съществуват днес, така че от тази очевидна истина се налага изводът, че по-голямото богатство, повисшата мисъл и власт са неизбежен факт, който масата винаги ще счита за потиснически, защото ще смята напълно законно придобитите права за привилегии. Следователно общественият договор^[4], изграден на тази основа, винаги ще бъде съюз на имотните срещу безимотните. Според подобен принцип законите ще бъдат създавани от онези, на

които те служат, тъй като тези хора трябва да притежават инстинкта за самосъхранение и да предвиждат опасностите. Те са много по-заинтересовани от спокойствието на масите, отколкото самите маси. На народите им е нужно щастие наготово. Като възприемете такава гледна точка за оценяване на обществото и го огледате в неговата цялост, много скоро ще признаете също като мен, че правото на избор трябва да бъде упражнявано единствено от хората, които притежават богатство, власт или ум, и ще признаете също така, че техните пълномощници биха могли да имат само крайно ограничени функции. Господа, законодателят трябва да е надраснал своя век. Той отбелязва тенденцията в общите грешки и уточнява накъде клони народната мисъл; това означава, че той работи повече за бъдещето, отколкото за настоящето, повече за подрастващото, отколкото за отиващото си поколение. А ако поканите масите да законодателствуват, ще могат ли те да надскочат себе си? Не. Колкото по-точно националното събрание представлява мненията на тълпата, толкова по-слабо ще управлява, колкото по-примитивни бъдат неговите възгледи, толкова по-неопределено, по-колебливо ще бъде неговото законодателство, тъй като тълпата е и винаги ще си остане тълпа. Законът предполага подчиняване на известни правила, а всяко правило е в разрез с вкоренените нрави, с интересите на индивида. Мислите ли, че масите ще търпят закони, насочени срещу самите тях? Не. Често се налага тенденцията в законодателството да бъде обратнопропорционална на тенденцията в нравите. Ако трябва законите да се създават съобразно преобладаващите нрави, то това означава в Испания да се дават поощрителни награди за верската нетърпимост и безделието; в Англия — за търгашеството; в Италия — за любовта към изкуствата, призвани да изразяват духа на обществото, но които не могат да представляват цялото общество; в Германия — за манията към йерархии; във Франция — за лекомислието ни, за робуването на модни идеи, за лекотата, с която се делим на фракции, а те винаги са ни изяждали главите. Нали знаете какво стана през последните четиридесет години, откак избирателните колегии се занимават със законодателство! Имаме си вече четиридесет хиляди закона! Народ, който има четиридесет хиляди закона, няма законност. Могат ли петстотин посредствени умове, защото един век не разполага с повече от сто големи умове, да се извисят до подобни прозрения? Не. Хората, дошли от петстотин

различни населени места, никога не ще разберат по един и същ начин същността на закона, а законът трябва да бъде един. Но ще отида още по-далеч. Рано или късно народното събрание попада под жезъла на един човек и вместо да имаме кралски династии, ето ви сменящите се и скъпо струващи династии от министър-председатели. След всеки по-голям спор се появява някой Мирабо, Дантон, Робеспьер^[5] или Наполеон: проконсули или император. Наистина, необходимо е точно определено количество сила за повдигането на точно определена тежест, тази сила би могла да бъде разпределена върху по-голям или по-малък брой лостове; но в края на краищата силата трябва да бъде пропорционална на тежестта; в нашия случай тежестта, това са невежите и страдащи маси, които съставляват първият пласт на всяко общество. По своя характер властта е репресивна и затова се нуждае от голямо съсредоточаване на силите, за да окаже равна на народното движение съпротива. Това именно е прилагането на принципа, който развих пред вас, когато ви говорих за ограничаването на властта в тесен кръг. Ако допуснете до управлението даровити хора, те се подчиняват на този естествен закон и съответно подчиняват цялата страна на него; ако съберете посредствени хора, рано или късно те ще бъдат победени от по-висшия ум; способният депутат разбира държавните съображения, а посредственият действа в сговор със силата. С една дума, народното събрание отстъпва пред определена идея също както Конвентът по време на Терора^[6]; отстъпва пред силата както законодателното тяло при управлението на Наполеон; отстъпва пред система или пари, както става днес. Републиканското събрание, за което мечтаят някои издигнати умове, е неосъществимо; тези, които го желаят, са или глупци, или пък бъдещи тирани. Не ви ли се струва смешно едно събрание, което разисква опасностите, грозящи народа, вместо да подтикне към действие същия този народ? Принципът народът да има свои пълномощници, натоварени със задачата да одобряват или да отхвърлят данъците, е справедлив и съществува открай време както при най-жестокия тиранин, така и при най-мекосърдечния владетел. Парите са неуловими, а данъчното бреме си има естествени граници, отвъд които народът или се надига, за да го отхвърли, или ляга да мре. Когато това изборно тяло, променливо като потребностите и идеите, които представлява, не допуска всеобщо подчиняване на несправедлив закон, то всичко е наред. Но я си

представете, че петстотин души, дошли от всички краища на империята, създадат добър закон — не е ли това лоша шега, която народите рано или късно ще трябва да изкупят? Тогава просто сменят тираните. Затова властта и законодателството трябва да бъдат в ръцете на един-единствен човек, който по силата на обстоятелствата е принуден непрестанно да подлага своите действия на всеобщо одобрение. А в основата на промените в упражняването на властта от един човек, от няколко души или от мнозинството могат да бъдат само религиозните институции на един народ. Религията е единственото наистина ефикасно противодействие на злоупотребата с върховната власт. Ако вярата у даден народ се изгуби, той става размирен по убеждение, а владетелят става тиранин по необходимост. Камарите, които са междинно звено между властелините и поданиците, са само полумерки между тези две тенденции. Както вече ви казах, националните събрания стават съучастници или на бунта, или на тиранията. Въпреки всичко управлението на един-единствен човек, към каквото аз клоня, не може да бъде абсолютно съвършено, тъй като резултатите на политиката му ще зависят винаги от нравите и вярванията. Ако една нация е остаряла, ако псевдофилософстването и склонността към спорове са я разяли до мозъка на костите, то тази нация върви към деспотизъм независимо от съществуващите свободни форми на обществен живот също както мъдрите народи почти винаги успяват да откриват свободата под формите на деспотизма. От всичко това следва необходимостта от голямо ограничаване на изборителните права, необходимостта от силна власт, от всесилна религия, която превръща богатия в приятел на бедния и учи бедния на пълно покорство. С една дума, крайно е наложително ролята на националните събрания да бъде сведена до решаване на данъчните въпроси и до регистриране на законите, без обаче да имат правото да ги създават. Знаем, че в много глави се въртят други мисли. И днес както някога се срещат умове, които страстно се стремят да открият *най-доброто* и биха искали да устроят по-разумно обществото. Но нововъведения, с които се целят коренни социални преобразования, се нуждаят от всеобщо одобрение. Бъдете търпеливи, новатори! Когато си помисля колко време е било необходимо за утвърждаването на християнството — духовна революция, която трябваше да се извърши съвсем мирно, потръпвам, като си представя какви нещастия ще

донесе една революция на материалните интереси, и затова стигам до извода, че съществуващите институции трябва да бъдат запазени. Нека всеки си мисли посвоему — учи християнството; нека всеки обработва своята нива — учи съвременният закон. Новото законодателство е съгласувано с християнството. Нека всеки мисли посвоему и утвърждава правата на ума; нека всеки обработва своята нива и утвърждава правото на собственост, придобита с труд. На тази основа се е зародило нашето общество. Природата е изградила човешкия живот върху чувството за самосъхранение, общественият живот е изграден върху личния интерес. Това са според мен същинските политически принципи. Като потиска тези две егоистични чувства посредством идеята за бъдещ живот, религията смекчава остротата в обществените отношения. Бог уталожва страданията, породени от сблъсъка на интересите, благодарение на вярата, която превръща самоотричането в добродетел и която чрез неизвестни нам закони е отслабила търканията в механизмите на неговите светове. Християнството проповядва на бедния да търпи богатия, а на богатия — да облекчава страданията на бедния. За мен тези няколко думи изразяват същината на всички божествени и човешки закони.

— За мен, без да съм държавник — обади се нотариусът, — владетелят е като ликвидатор на някакво акционерно дружество, което е принудено да съществува в състояние на постоянна ликвидация и предава на своя приемник същия актив, какъвто самият той е наследил.

— Аз не съм държавник — живо възрази Бьонаси, прекъсвайки нотариуса. — Нужен е само здрав разум, за да се подобри участва на която и да е община, кантон или околия. А за онзи, който управлява департамент, е нужен и талант; но тези четири административни сфери предлагат ограничени хоризонти, които лесно могат да бъдат обгърнати и от хора с обикновени възгледи; техните интереси са свързани с основното държавно русло чрез видими връзки. Във висшите сфери измеренията са по-други, погледът на държавника трябва да обхваща всичко от мястото, на което е сложен. За да допринесеш за добруването на един департамент, околия, кантон или община, е необходимо да предвидиш резултатите само за десет години напред, но когато става дума за нацията, трябва да се стараяш да предугадиш съдбините ѝ, да ги обмислиш за цял век. Умът на такива като Колбер и Сюли^[7] нищо не струва, ако не се обляга на волята,

която ражда наполеоновци и кромуюеловци.^[8] Господа, големият министър, това е мъдростта, оставила своя почерк върху всяка година на столетието, чийто разцвет и благоденствие са били подготвени от него. Постоянството е най-нужната добродетел. Но няма в човешките дела постоянството също не е най-висшият израз на силата? От известно време забелязвам, че твърде много хора се задоволяват само с мисли на министерско равнище, вместо да проповядват общонационални идеи, и затова не можем да не се възхищаваме на истинския държавник като на най-възвишения човешки идеал. Винаги да вижда в бъдещето и да изпреварва съдбата, да се издигне над властта и да остане на власт само заради усещането, че ще бъде полезен, без да се самозалъгва за възможностите си, да се отърси от страстите си и дори от всякаква простосмъртна амбиция, за да бъде господар на способностите си, за да може да предвижда, нарежда и действа без отдих; да бъде справедлив и непоколебим, с размах да управлява и да поддържа обществения ред, да заглушава гласа на сърцето си и да слуша само разума си; да не бъде нито мнителен, нито доверчив, нито лековерен, нито признателен, нито неблагодарен, нито да изостава от събитията, нито да позволява идеи да го сварват неподготвен; да живее чрез чувствата на масите и винаги да господства над тях с крилата на ума си, с мощния си глас, с проникателния си поглед, да вижда не подробностите, а последствията от всяко нещо. Не означава ли всичко това да бъде нещо повече от човек? Затова имената на великите и благородни бащи на нации трябва вовеки веков да останат в народната памет.

Стана тихо и сътрапезниците се спогледаха.

— Господа, нищо не казахте за армията! — възкликна Жьонеста. — Струва ми се, че военната организация е истинският първообраз на всяко гражданско общество, сабята е покровителката на народа.

— Капитане — засмя се мировият съдия, — един стар адвокат е казал, че империите започват със сабята и свършват с мастилницата; ние вече сме стигнали до мастилницата.

— А сега, господа, след като уредихме съдбата на света, да говорим за нещо друго. Хайде, капитане, ще пийнете чашка вино от Ермитаж^[9], нали? — извика лекарят, усмихвайки се.

— По-скоро две — обади се Жьонеста, подавайки чашата си, — и искам да ги изпия за ваше здраве, за здравето на човека, който прави

чест на своя род.

— И когото всички ние много обичаме — додаде благо свещеникът.

— Господин Жанвие, нима искате да ме накарате да съгреша от гордост?

— Господин свещеникът каза тихичко това, което целият кантон високо заявява — възрази Камбон.

— Господа, предлагам ви да изпратим господин Жанвие по пътя към дома му и да се поразходим на лунна светлина.

— Да вървим — обади се гостите и всички тръгнаха да придружат свещеника.

— Да отидем в моята плевня — каза лекарят и хвана Жьонеста за ръката, след като се бе сбогувал със свещеника и останалите гости. — Там, капитан Блюто, ще чуете да се говори за Наполеон. Има тук няколко веселяци, които сигурно са накарали нашия пехотинец Гогла да се разприказва за този народен бог. Никол, моят коняр, ни е поставил стълба, за да се изкачим през капандурата и да отидем най-горе, при сеното, откъдето ще видим цялата сцена. Повярвайте ми, елате, струва си да послушате седянката. Не ми е за първи път да се крия в сеното, за да чуя войнишки разкази или селски измислици. Но трябва добре да се скрием, защото, ако тези хорица видят чужденец, започват да се преструват и вече не е същото.

— Ех, драги стопанино — обърна се Жьонеста към лекаря, — ако знаете колко често съм се преструвал на заспал на някой бивак, за да подслушвам разговорите на моите кавалеристи! Ето например, никога не съм се смял така искрено, от сърце на представленията в Париж, както на историята за поражението при Москва, разказана от стар сержант пред новобранци, които се страхуваха от войната. Той разправяше, че френската армия се напикавала в завивките, че всичко се пиело с лед, че мъртвите оставали прави наред пътя, че наистина видели Русия бяла^[10], че чесали конете със зъби, че тези, които обичали да се пързаят с кънки, добре се позабавлявали, че любителите на желирано месо се наядли до насита, че жените до една били студени и че единственото наистина неприятно нещо било, че нямало топла вода за бръснене. Редеше ги едни такива духовити смешки, че дори старият артелчик с измръзналия нос, по прякор *Нерестан*^[11], също се смееше.

— Тихо — каза Бьонаси, — пристигнахме; аз ще мина пръв, вие ме следвайте.

И двамата се качиха по стълбата и се скриха в сеното, без селяните на седянката да ги чуят, а те се намираха точно над главите им и ги виждаха добре. Скупчени на групи около три-четири свещи, няколко жени шиеха, други предяха, някои си почиваха без работа с протегната шия, с очи и глава, обърнати към стар селянин, който нещо разказваше. Повечето мъже стояха прави или се бяха излегнали върху наръчи сено. Тези притихнали групи хора бяха едва осветени от трепкащите отражения на свещите, заобиколени от пълни с вода стъклени глобуси, които събираха и пречупваха светлинните лъчи и затова около тях бяха насядали жените с ръкоделие. Просторната плевня, чиято горна част тънеше в мрак, някак още повече приглушаваше светлината, която обагреше главите и образуваше причудливи светлосенки. Тук проблясваха загорялото чело и светлите очи на любопитно селско момиченце; там пък светли ивици пресичаха задебелите чела на няколко старци и рисуваха чудновати плетеници по износените им или избелели дрехи. Неподвижните лица на тези съсредоточени слушатели, застинали в различни пози, изразяваха пълно доверие в разказвача. Любопитна гледка, в която ярко проличаваше необикновеното въздействие на поезията върху всички умове. Селянинът винаги изисква от разказвача прости чудеса или почти правдоподобни измислици. Не показва ли това, че той е приятел на истинската, чистата поезия?

— Макар че този дом изглеждаше подозрителен — разказваше селянинът в момента, когато двамата нови слушатели се наместиха, — нещастната гърбава женица била толкова уморена, дето носила конопа на пазара, че влязла, пък и вече се било стъмнило. Тя помолила само да пренощува, защото за вечеря си извадила от дисагите коричка хляб и я изяла. Тогава стопанката, която имала вземане-даване с разбойниците, като не знаела какво са се уговорили да правят през нощта, пуснала гърбушката да спи в горната стая, на тъмно. Старицата си легнала върху някакъв паянтов одър, казала си молитвата, замислила се за конопа си и се готвела да заспи. Но преди още да заспи, чува някакъв шум и вижда да влизат в стаята двама мъже с фенер. Всеки от тях държал нож. Тя се уплашила, защото трябва да ви кажа, че в ония времена благородниците много обичали да ядат пастет от човешко

месо и затова специално им го приготвяли. Но тъй като кожата на старицата била съвсем загрубяла, тя се успокоила, мислейки си, че не става за храна. Двамата мъже минали край гърбавата и се приближили до единственото легло в тази голяма стая, където бил легнал господинът с обемиестия куфар, който минавал за *заклинател на духове*. По-високият вдигнал фенера, сграбчил краката на господина, а по-дребният, който преди това се преструвал на пиян, го хванал за главата и хряс! — му я отрязал с един замах. После оставили тялото и главата, облени в кръв, откраднали куфара и си слезли. Ето че женицата се озовала в небрано лозе. Отначало мислела да си тръгне, без някой да я усети, но тя все още не знаела, че провидението я е довело тук, за да възтържествува Божията справедливост и да бъде наказано престъплението. Тя се страхувала, а когато човек се страхува, нищо не го интересува. Но стопанката стреснала двамата разбойници, като ги попитала за старицата, и те отново съвсем полека се качили по дървената стълба. Бедната гърбушка от страх се свила и ги чула как тихо се карат: „Казвам ти, да я убием.“ — „Не трябва да я убиваме.“ — „Убий я!“ — „Не!“ И влезли. Женицата, която не била глупава, затворила очи и се престорила на заспала. Спяла като дете с ръка на сърцето и дишала като херувим. Този, който носел фенера, го отворил и турил светлината съвсем близо до очите на спящата старица, но тя не трепнала — толкова много се страхувала за главата си. „Нали виждаш, че спи като заклана“ — обадил се високият. „Стариците са много хитри — отвърнал малкият. — Ще я убия, така ще бъдем по-спокойни. Дори ще я насолим и ще я дадем за храна на прасетата.“ Старата жена чула тези думи, но не помръднала. „Е, добре, наистина спи“ — казал по-малкият, виждайки, че гърбушката не шавнала. Ето така старицата се спасила. И трябва да кажем, че била смела. Ако си говорим правичката, тук има немалко девойки, които не биха си лежали като ангелчета, ако чуят да се говори за прасетата. Двамата разбойници вдигнали трупа, увили го в чаршафите и го хвърлили в малкия двор, където старицата чула как свинете дотичали, грухтейки, за да го изядат.

На другата сутрин старицата си тръгнала — продължи разказвачът след кратка почивка, — като платила две су за пренощуването. Взела си дисагите, престорила се, че нищо не знае, питала какво ново има по тях и си излязла спокойно, а ѝ се искало да

тича. Но не! Пък и за неин късмет страхът ѝ подкосявал краката. И ще ви кажа защо. Едва извървяла една осма левга, и видяла по-хитрия от двамата разбойници, който я следвал, за да се убеди, че нищо не е видяла. Тя се досетила за това и седнала на един камък. — „Какво ви е, добра жено?“ — попитал по-малкият, защото именно той бил по-хитър и я дебнел. „Ех, добри ми човече — отвърнала, — дисагите ми са толкова тежки, а съм толкова уморена, че наистина ще имам нужда да ме крепи някой почтен човек (ама че хитруша, а!), за да си стигна до къщицата.“ Тогава разбойникът ѝ предложил да я придружи. Тя приела. Мъжът я хванал под ръка, за да разбере дали се страхува. А нашата старица въобще не треперела и си вървяла спокойно! Дватама си говорили за земеделие и за това как се отглежда конопът и така чак до крайния квартал, в който живеела гърбушата и където разбойникът си тръгнал, от страх да не срещне някого от правосъдието. Жената се прибрала по обяд и зачакала мъжа си, размишлявайки върху събитията от пътуването си и от нощта. Конопарят се върнал надвечер. Бил гладен, трябвало да му приготви едно-друго за ядене. И докато слагала мазнината в тигана, за да му изпържи нещо, тя му разказала как е продала конопа, бърбейки надълго и нашироко по женски, но нищо не му казала за прасетата, нито за убийтия, ограбен и изяден господин. Първо сложила тигана на огъня, за да се сгорещи, че да го почисти по-добре. Дръпнала го, за да го изтрие, а той пълен с кръв. „Какво си сложил вътре?“ — попитала тя мъжа си. „Нищо“ — отвърнал той. Тя решила, че ѝ се е привидяло, и отново сложила тигана на огъня. Пум! И от комина паднала глава. „Виждаш ли? Това е главата на умрелия — казала старицата. — Как само ме гледа. Какво ли иска от мен?“ — „*Да отмъстиш за него!*“ — изрекъл някакъв глас. „Ама че си глупава — обадил се конопарят; — отново твоите безумни бълнувания.“ Взел главата, която го ухапала за пръста, и я хвърлил на двора. „Направи ми омлета — казал той — и не се тревожи. Котка е това.“ — „Ами, котка! — обадила се жената. — Беше кръгло като кълбо.“ Отново сложила тигана на огъня. Пуф! Пада крак. Историята се повтаря. Мъжът ни най-малко не се учудил на крака, както и на главата, взел крака и го изхвърлил през вратата. В края на краищата другият крак, двете ръце, тялото, целият убит пътник паднал на части. И никакъв омлет. А старият търговец на коноп бил много гладен. „Кълна се в спасението на душата си — казал той, — че ако омлетът ми стане, ще видим някак

да угодим на този човек.“ — „А-а, значи, сега признаваш, че беше човек — сопнала се гърбавата. — Защо преди малко ми каза, че това не било глава, а, заядливецо недей?“ Жената чукнала яйцата, приготвила омлета и му го поднесла, без повече да мърмори, защото, като виждала тази бъркотия, започвала да се безпокои. Мъжът ѝ седнал и започнал да яде. Гърбавата, която била уплашена, казала, че не е гладна.

„Чук, чук!“ — почукало се на вратата.

„Кой е там?“ — „Убитият от вчера.“ — „Влезте“ — поканил го конопарят. И така, пътникът влязъл, седнал на малкото трикрако столче и казал: „Не забравяйте, че Бог дава вечен покой на тези, които славят името му! Жено, ти видя как ме убиха, а мълчиш. Изядоха ме прасетата! Пранетата не отиват в рая. Значи, аз, християнинът, ще отида в ада заради една жена, която не иска да говори. Такова нещо не се е чуло и видяло. Трябва да ме спасиш от пъкъла.“ И други такива неща ѝ наговорил. Жената, която все повече я хващало страх, изчистила тигана, облякла празничните си дрехи и отишла да разкаже на правосъдието за престъплението, което било разкрито, а крадците справедливо наказани със смърт на пазарния площад. Заради доброто дело, което извършили, жената и мъжът ѝ винаги имали най-хубавия коноп, който някога сте виждали. А пък това, което най-много ги зарадвало, е, че се сбъднало отдавнашното им желание — родило им се момче, което в по-късни времена станало царски барон.

Ето действителната история за *Храбрата гърбушка*.

— Никак не обичам тези истории, нощем ги сънувам — обади се Фосьоз. — Предпочитам приключенията на Наполеон.

— Така е — потвърди пъдарят. — Хайде, господин Гогла, разкажете ни за императора.

— Вече е късно — каза пехотинецът, — а пък аз не обичам да скъсявам победите.

— Няма значение, разказвайте! Ние добре ги знаем, защото неведнъж сме ги слушали, но всеки път ни прави удоволствие да ги чуем.

— Разправете ни за императора! — извикаха няколко души едновременно.

— Добре, щом искате — отвърна Гогла. — Но ще видите, че разказът нищо не струва, когато е на бегом. По-добре да ви разправа за

някоя битка. Искате ли за Шампобер^[12], където се свършиха патроните, но пък се поодялкахме с щиковете?

— Не! За императора! За императора!

Пехотинецът се надигна от наръча сено, огледа седянката с мрачен, натежал от лишения, премеждия и страдания поглед, който отличава старите войници. Хвана сакото си за пешовете, повдигна ги, сякаш искаше да представи раницата, пълна някога с дрипите, обущата, с цялото му състояние; после пренесе тежестта на тялото си върху левия крак, пристъпи с десния и драговошно се подчини на желанията на събралите се в плевнята. След като отметна посивелите си коси на една страна и откри челото си, той вдигна глава към небето, за да се възвиси до величествената история, която щеше да разкаже.

— Виждате ли, приятели, Наполеон е роден в Корсика, това е френски остров, сгръван от италианското слънце, където всичко ври и кипи като в голяма пещ и където хората се избиват едни други поколения наред за нищо и никакво: някаква си тяхна мания. За да видите как още от самото начало всичко е било необикновено, ще ви кажа, че на майка му, която навремето била най-красивата жена и голяма хитруша, ѝ хрумнало да го посвети на Бога, за да го пази от всякакви опасности в детството и в по-сетнешния му живот, защото сънувала, че в деня на неговото раждане светът горял. Това било знамение! Затова тя се помолила на Господ да го закриля, при условие че Наполеон възстанови светата му вяра, която тогава била потъпкана. И така, речено и, както знаете, сторено.

Сега хубавичко слушайте и ми кажете дали това, което ще чуете, е естествено.

Едно е сигурно: само човек, който се е сетил да склучи тайно споразумение, може да минава през вражеските бойни линии, между куршумите, картечните откоси, които ни поваляха като мухи, а неговата глава пазеха. Самият аз видях това със собствените си очи в Ейлау^[13]. И сега си го спомням как се качва на една височина, взема бинокъла, наблюдава битката и казва: „Добре върви.“ Един от ония префърцунени сплетници, който много му досаждаше и го следваше навсякъде, дори, казваха, когато се хранел, се писа много хитър и застава на мястото на императора, когато той си тръгна. И опаа! Няма

го контето! Както се досещате, Наполеон никому не издаваше тайната си. Затова всички, които го придружаваха, дори най-близките му приятели, падаха като круши: Дюрок, Бесиер, Лан^[14] — все здрави и силни като стомана мъже, които той изковаваше според желанията си. Най-сетне доказателство, че бе Син Божи, създаден да бъде баща на войниците, е, че никой никога не го бе виждал нито като лейтенант, нито като капитан! Ами да, направо стана командущ. Не изглеждаше на повече от двадесет и три години, а след превземането на Тулон^[15] вече беше стар генерал и започна да доказва на останалите, че хич не ги бива да маневрират с топовете. И тогава такъв един слабичък, младичък се яви пред нас като главнокомандущ армията в Италия, която беше без хляб, муниции, обуца, облекло, жалка армия, гола като пушка. „Приятели — каза ни той, — ето ни заедно. Та набийте си в главите, че до петнадесет дни ще бъдете победители, облечени в нови дрехи, всички ще имате шинели, здрави гетри, отлични обуца; но, деца мои, трябва да отидем да ги вземем от Милано, където има всичко.“ И ние тръгнахме. Смачканият французин, който се влачеше като черво, се изправя. Бяхме тридесет хиляди голтаци срещу осемдесет хиляди надути германци, все яки мъже, добре облечени и въоръжени, които още са ми пред очите. Тогава Наполеон, който още беше само Бонапарт, сякаш с нещо ни напомпва. И ние вървим нощем, вървим денем, бием ги в Монтеноте, тичаме да ги пердашим в Риволи, Лоди, Арколе, Милезимо^[16] и повече не ги изпускаме. На войника му се услажда да побеждава. Нашият Наполеон обкръжава германските генерали, които не знаеха къде да се дянат, хубавичко ги напердашва, отмъква им понякога по десет хиляди войници с един замах, като ги обгражда с хиляда и петстотин французи, които сякаш се рояха, което само той умееше. Накрая им взима оръдията, хранителните припаси, парите, мунициите, всичко хубаво, което имаха, натирва ги във водата, бие ги по планините, изтребва ги във въздуха, унищожава ги на земята, налага ги навред, на път и под път. И ето че френските войски се понаперват; защото трябва да ви кажа, че освен всичко императорът беше умен мъж и той привика жителите, на които каза, че е дошъл да ги освободи. Затова цивилните гарги ни настаняват по къщите си и ни коткат, жените също, а те бяха едни такива разсъдливи. И последно, през вантоз^[17] 1796 г., както се наричаше по онова време днешният месец март, бяхме притиснати в едно ъгълче на областта на

съселите^[18], но след кампанията вече бяхме господари на Италия, както Наполеон го бе предрекъл. А през месец март следващата година, ще рече само за една година и с две кампании, стигнахме Виена: всички бяха пометени. Бяхме погълнали последователно три различни армии и затрили четирима австрийски генерали, сред тях и един стар, беловлас, който жив се опече като мишка в горящата слама при Мантуа. Кралете молеха за милост на колене! Мирът бе извоюван.

Можеше ли простосмъртен да направи това? Не. Бог му помагаше, дума да няма. Той се умножаваше като петте хляба от евангелието, денем ръководеше битката, нощем я подготвяше, постовеите все го виждаха да ходи напред-назад, нито спеше, нито ядеше. И тогава войникът призна тези чудеса и го прие за свой баща. И — хайде напред! Другите, там в Париж, като виждат всичко това, си казват: „Този хитрец, изглежда, получава заповедите си направо от небето и е много възможно да тури ръка и на Франция. Трябва да го насъскаме срещу Азия или Америка, може би това ще го задоволи!“ И на него му е било писано също като на Исус Христос.

Факт е, че му нареждат да служи в Египет. Ето приликата му със Сина Господен. Но това не е всичко. Събира най-славните си юначаги, тези, които най-много бе подлудил, и им казва следното: „Приятели, дават ни четвърт час, за да глътнем Египет. Но ние ще го налагаме тутакси на две хапки, както направихме с Италия. Обикновените войници ще станат принцове и ще имат своя земя. Напред!“ Напред, момчета, повтарят сержантите. И пристигаме в Тулон на път за Египет. По това време всички кораби на англичаните са в морето. Но когато ние се качваме на нашите, Наполеон ни казва: „Те няма да ни забележат и е добре още отсега да знаете, че вашият генерал притежава звезда на небето, която ни води и закриля!“ Речено — сторено. Пътувайки по море, пътем превземаме Малта, откъсваме я като портокал, за да утолим жаждата му за победа, защото той не можеше да стои без работа. И така, пристигаме в Египет. Това добре. Тук — друга заповед. Виждате ли, египтяните са хора, които, откак свят светува, имат навик да издигат гиганти за свои владетели и да имат армии, многочислени като мравуняци; освен това Египет е страна на духове и крокодили, там са построени пирамиди, големи като нашите планини, под които им скимнало да поставят царете си, за да ги запазят свежи — тяхно любимо занимание. Та като слизаме на

брега, Малкия капрал ни казва: „Деца мои, страните, които ще завладеете, тачат един куп богове, които ще уважаваме, защото французинът трябва да бъде приятел на всички и да побеждава хората, без да ги обижда. Набийте си в тиквите, че не трябва нищо да пипате в началото: защото после ще имаме всичко! И — напред!“ Работите са наред. Но всички тези хора, на които боговете са предсказали появата на Наполеон под името Кебир Бонабердис^[19] — на техния си диалект, а това означава: *султанът, който сипе огън*, се уплашиха от него като от дявола. Тогава Велика Турция, Азия, Африка прибягват до магьосничество и ни изпращат един зъл дух, наричан Моди^[20], а за него се говори, че уж бил слязъл от небето на бял кон, който също като господаря си бил неуязвим за гюлетата; и двамата живеели от въздуха. Някои са го виждали, но аз нямам причини да ви убеждавам, че е истина. Силите на Арабия и мамелюците^[21] искаха да втълпят на своите войници, че Моди е способен да ги запази от смърт в боя, защото уж бил ангел, изпратен да срази Наполеон и да му вземе печата на Соломон^[22] — имат си те някаква такава дрънкулка в арсенала и твърдяха, че нашият генерал я бил откраднал. Но както се досещате, ние доста им понатрихме носовете.

Ха, кажете ми де, откъде бяха разбрали за споразумението на Наполеон? Естествено ли е това според вас?

В техните представи той заповядваше на духовете и се пренасяше в миг от едно място на друго като птица. И факт, той беше навсякъде. Освен това мислеха, че идва да им отвлече някаква кралица, красива като зората, заради която бил предложил всичките си богатства и диаманти, големи колкото гълъбови яйца, но мамелюкът, на когото тя била жена, макар че имал и други, твърдо отказал сделката. При това положение нещата можеха да се уредят единствено с много сражения. А виж, те съвсем не липсваха и удари имаше за всички. Тогава се наредихме в боен строй при Александрия, в Гиза и пред пирамидите. Трябваше да вървим под слънцето, по пясъка, където някои имаха привидения — мяркаше им се вода, от която не можеше да се пие, и сенки, от които повече се изпотяваха. Но както си му е редът, помитахме мамелюците и всички се подчиняват на гласа на Наполеон, който завладя Долен и Горен Египет, Арабия, та стигна чак до столиците на царства, които вече не съществуваха, а само стърчаха хиляди статуи — петстотинте дяволии на природата, а и нещо

невиждано по други места — безкрайно много гущери; абе страхотна страна, където всеки можеше да си вземе земя, ако му е кеф. Докато той се занимава с делата си във вътрешността на страната, където имаше намерение да направи чудеса, англичаните му изгарят флотата в битката при Абукир^[23], защото вече се чудеха какво да измислят, за да ни дразнят. Но Наполеон, тачен и от Изтока, и от Запада, когото папата наричаше „синко мой“, а братовчедът на Мохамед — свой скъп баща, иска да отмъсти на Англия и да ѝ отнеме Индиите, за да си го върне за флотата. Щеше да ни води в Азия през Червено море, в страни, където има само диаманти и злато, та да изплати заплатите на войниците, и където след всеки преход стигаме до дворец, но тогава Модии се сдушава с чумата и ни я праща, за да прекъсне нашите победи. Ресто! И тогава всички ни тръшва това чудо, от което не се изправяш на крака. А умиращият войник не може да ти превземе Сен Жан д'Акр^[24], където влязохме на три пъти със самоотвержено и войнствено твърдоглавие. Но чумата беше по-силна; нямаше шега! Всички бяхме много болни. Само Наполеон беше свеж като роза и цялата армия видя как, въпреки че заразата обикаляше около него, си беше здрав-здравеничък.

Какво ще кажете, приятели, смятате ли, че това е естествено?

Мамелюците, като разбраха, че всички сме в санитарните каруци, искат да ни преградят пътя: ама с Наполеон този номер не можеше да мине. И той казва на своите дяволи, на тези с по-яката гърбина: „Идете да ми разчистите пътя.“ Жюно, който беше първокласен фехтувач и негов истински приятел, взема само хиляда души и въпреки това разнищи армията на един паша, който си въобразяваше, че ще ни прегради пътя. И тогава ние се връщаме в Кайро, където бе главната ни квартира. Сега пък друга беля. В отсъствието на Наполеон Франция се оставила да я покварят парижаните, които държаха заплатите на войската, бельото, облеклото и оставяха войниците да умрат от глад, а искаха те да завладяват света, но за нищо да нямат грижа. Глупаци, знаеха само да дрънкат, вместо да си плюят на ръцете. И така, нашите войски бяха разгромени, а границите на Франция погазени: ЧОВЕКА вече го нямаше. Виждате ли, казвам човека, защото така го наричахме, но това беше глупост, защото той си имаше звезда на небето и разни други особености — ние бяхме човеци, а не той! Наполеон научава за положението във Франция

след прословутата битка при Абукир, където, без да губи повече от триста души и само с една дивизия, победи голямата турска армия, наброяваща двадесет и пет хиляди души, и буф! — натика в морето бая повече от половината. Това беше последният му страхотен удар в Египет. И като вижда, че всичко там е изгубено, си казва: „Аз съм спасителят на Франция, това е така, трябва да отида там.“ Но да знаете, че армията не научи за неговото заминаване, иначе щяхме да го задържим и насила да го провъзгласим император на Изтока. Затова всички бяхме тъжни, защото сме без него, а той е нашата радост. Наполеон оставя командването на Клебер^[25], голям хитрец, убит от египтянин, на когото пък ние завряхме щик в задника, какъвто е обичаят да се гилотинира в тази страна; но това е толкова мъчително, че един войник се смили над престъпника и му подаде манерката си; щом пи вода, египтянинът оцъкли очи с безкрайно удоволствие. Но нямахме ние време за такива празни работи. Наполеон се качва на някаква черупка, едно малко, никакво корабче, което се наричаше *Фортьюн*^[26], и на бърза ръка, под носа на англичаните, които блокираха пътя му с линейни кораби, с фрегати и всякакви други платноходи, стига до френския бряг, защото винаги е имал дарбата да преминава моретата с един разкряч.

Естествено ли е това, а!

Щом е във Фрежюс^[27], все едно че вече е в Париж. А там всички го посрещат с почести; но той свиква правителството. „Какво направихте с моите скъпи деца, войниците? — пита той онези празнодумци. — Вие сте банда нехранимайковци, не ви пука за нищо и се ояждате за сметка на Франция. Това е несправедливо и аз говоря от името на всички, които са недоволни!“ Тогава те се разцвърчават и искат да го убият; но... минутка! Той ги затваря в техните си казарми-говорилни^[28], откъдето трябва да скачат през прозорците, а после ги зачислява в своята свита, където те онемяват като риби и омекват като кесия за тютюн. Веднага след тази история става консул и понеже най-малкото той имаше основание да се съмнява във Всевишния, решава да изпълни обещанието си към Бога, който твърдо държеше на думата си; Наполеон му възвръща църквите, възстановява навсякъде неговата вяра. Камбаните бият за Бог и за него. И ето че всички са доволни: *първо*, свещениците, които закриля от преследвания; *второ*, буржоата, който си върти търговията, без да се бои от хищните лапи на закона, а

той бе станал несправедлив; *трето*, благородниците, които спасява да не бъдат убивани — за съжаление тогава това бе станало нещо съвсем обичайно. Но имаше още врагове за разчистване и бдителността му не бе приспана, защото, видите ли, окото му преминаваше през света като през обикновена човешка глава. И тогава се появява в Италия, все едно че надниква през прозореца, и само погледът му е достатъчен. При Маренго^[29] поглъщаше австрийците както кит кротушки! А-ам! Тук победата на французите бе толкова оглушителна, че целият свят научи за нея — и това бе достатъчно. „Повече не участвуваме в играта“ — заявяват германците. „Стига толкова!“ — казват останалите. Резултат: Европа си подвигна опашката, Англия свири отбой. Настана всеобщ мир, кралете и народите се правят, че се прегръщат. И именно тогава императорът измисли Почетния легион, хубаво нещо, ей! „Във Франция — каза той в Булон^[30] пред цялата армия — всички са храбри! И затова гражданската част от населението, която извърши бляскави дела, ще бъде сестра на войника, войникът ще ѝ бъде брат и те ще се обединят под знамето на честта.“ Ние току-що се бяхме върнали от Египет. Всичко се беше променило! Бяхме го оставили генерал, а след нищо и никакво го заварваме император. Бога ми, Франция му се бе отдала като красива девойка на кавалерист. И когато това стана, трябва да признаем, за всеобща радост се състоя свещена церемония, невиджана дотогава под небесния купол. Папата и кардиналите, облечени в златни и алени одежди, преминават Алпите специално за да го коронясат пред армията и народа, които ръкопляскаат. Има едно нещо, което би било несправедливо да не ви кажа. В Египет, в пустинята, близо до Сирия, при планината на Мойсей^[31] му се явил ЧЕРВЕНИЯТ ЧОВЕК, за да му каже: „Добре върви!“ После в Маренго вечерта след победата пред него за втори път се изправил Червеният човек и му рекъл: „Ще видиш света в краката си, ще бъдеш император на французите, крал на Италия, господар на Холандия, владетел на Испания, Португалия, на илирийските провинции, протектор на Германия, спасител на Полша, първи кавалер на ордена на Почетния легион, с една дума — всичко.“ Та да ви кажа, този Червен човек всъщност бил негова си измислица; бил нещо като куриер, който му служел, както казваха мнозина, за свръзка с неговата си звезда. Аз така и не повярвах на тая работа; обаче това, че Червеният човек му се явявал, е факт и самият Наполеон е говорил за

него и казал, че идвал при него в трудни моменти и оставал в двореца Тюйлери, на тавана. И така, вечерта преди коронясването Наполеон го вижда за трети път и дълго разговарят за много неща. След това императорът тръгва направо за Милано, за да бъде коронясан крал на Италия. И тук започва истинският триумф на войника. Тогава всеки, който знаеше да пише, стана офицер. Заваляха заплати, раздават се херцогства; за щаба се трупат богатства, които не струваха на Франция нищо; а орденът на Почетния легион осигуряваше за обикновените войници ренти, от които аз и до ден-днешен получавам пенсията си. Ето че армиите са поддържани така, както никога дотогава. Но императорът, който знаеше, че трябва да бъде император на всички, помисли за буржоазията и затова нареди да им построят по техен вкус приказни паметници там, където преди беше голо като дланта ми. Ето, представете си, че се връщате от Испания и искате да отидете в Берлин; и какво виждате! Триумфални арки, а върху тях красиви скулптури на обикновени войници, ама направени, все едно че са генерали. За две или три години, без да налага данъци върху всички нас, напълва мазетата си със злато, строи мостове, дворци, пътища, създава учени, закони, организира празненства, изгражда кораби и пристанища; и изхарчва милиони и милиарди, толкова много, че, както ми казаха, можел с тях да павира Франция с монети от по сто су, ако му скимнело. И когато се почувствува свойски на трона и върховен господар на всичко, та Европа чакаше неговото разрешение, за да ходи по нужда, и понеже имаше четирима братя и три сестри, в разговор той ни каза кое сега е на дневен ред: „Деца мои, справедливо ли е роднините на вашия император да просят? Не. Искам и те също като мен да живеят богато и пищно! Затова е наложително да завладеем царства за всеки един от тях, та да може французинът да стане пълновластен господар на земята; нека войниците на гвардията да накарат света да трепери, а Франция да може да плюе където си пожелае и да ѝ казват, както е гравирано на моята монета: *Господ да ви пази!*“ — „Дадено! — отвръща армията. — Ще идем да ти наловим царства с щикове.“ Аа, нямаше мърдане, нали разбирате! Дори да му беше скимнало да завладеем луната, и това щяхме някак да уредим, щяхме да си стегнем раниците и да се катерим; слава богу, че нямаше такова желание. Естествено кралете, които си бяха свикнали с удобствата на тронове, се опънаха; и тогава хайде, напред! Вървим,

не изоставаме и отново всичко започва да се тресе яката. Ама че хора и обуца изтърка той по онова време! Тогава се бихме толкова свирепо, по нашенски, че ако не бяхме французи, а някакви други, щяхме да се уморим. Но вие знаете, че французинът е философ по рождение и знае, че рано или късно трябва да умре. Затова всички умирахме, без да се оплакваме, защото ни беше драго, като гледахме как императорът прави ей така върху географиите. (Тук пехотинецът пъргаво очерта с крака си кръг върху пода на плевнята.) И казваше: „Ето, това тук ще бъде кралство!“ И то ставаше кралство. Какви славни времена! Докато се обърнеш, и полковниците ставаха генерали, генералите — маршали, маршалите — крале. Има един, който още стои на трона си, за да напомня на Европа, макар че той е гасконец, изменил на Франция, за да запази короната си^[32]; но той не се черви от срам, защото, драги мои, короните са от злато! Дори сапъорите, които знаеха да четат, и те ставаха благородници. Самият аз лично видях в Париж единадесет крале и тълпа от принцове, които заобикаляха Наполеон като лъчите на слънцето! Нали разбирате, всеки войник имаше възможност да яхне трон, ако бе заслужил, а на гвардейския капрал се гледаше като на забележителност, на която всички се възхищаваха, когато минаваше, защото всеки имаше в победата свой дял, много добре известен от бюлетина. А колко такива битки имаше! Аустерлиц^[33], където армията маневрираше като на парад; Ейлау, където издавихме русите в едно езеро, сякаш Наполеон ги издуха; Ваграм, където се бихме три дни, без да роптаем. Абе, имаше толкова много битки, колкото светии в календара. И тогава стана ясно, че Наполеон носи в ножницата си истинската сабя Господня. И войникът бе уважаван, Наполеон го гледаше като свое дете, интересуваше се дали имаме обуца, бельо, шинели, хляб, патрони, макар че запазваше величието си; какво да се прави, занаятът му бе такъв — да царува. Но това е без значение, щото един сержант или дори войник можеше да му каже „императоре мой“, както вие понякога ми казвате „драги приятелю“. И той изслушваше и отговаряше на съображенията, които му изтъквахме, лягаше в снега като всички нас; с една дума, изглеждаше почти като обикновен човек. Казвам ви, виждал съм го с крака, затънали в джепането, непрекъснато в движение, ни най-малко притеснен, спокоен като вас, дето си седите тук, и наблюдава през бинокъла, винаги на поста си. И като го гледахме, и ние стояхме кротко като Батист^[34]. Не знам как го

правеше, но когато ни говореше, думите му сякаш ни възпламеняваха и за да му покажем, че сме негови деца, неспособни да отстъпят, крачехме с обикновена стъпка, без да викаме „Варда!“ пред нахалните оръдия, които ревяха и бълваха град от гюллета. Дори умиращите с последни сили успяваха да се надигнат, за да го поздравят и да извикат: „Да живее императорът!“

Това естествено ли беше? Щяхте ли да направите такова нещо за обикновен човек?

След като уреди всички свои близки, той беше принуден да напусне императрица Жозефин, която въпреки всичко беше добра жена и той силно я обичаше, но там нещо не и беше наред, та не можеше да му роди деца. А на него му трябваша наследници заради управлението. Като научиха за тази мъчнотия, всички владетели от Европа се сборичкаха кой да му предложи съпруга. И той се оженил, както ни казаха, за една австрийка от рода на Цезар — древен мъж, за когото навсякъде се говори, не само в нашите страни, където можете да чуете, че той бил направил всичко, но и в Европа. Чиста истина си е, защото самият аз, дете сега ви разказвам, бях на Дунава, където видях останки от мост, построен от този човек, за когото казват, че царувал в Рим и бил роднина на Наполеон, та затова императорът си позволил да вземе наследството му за своя син. И така, след неговата сватба — празник за целия свят, в чест на която той опрости на народа десет години данъци, които по-късно трябваше да платим, защото бирниците хич не се съобразиха с това, жена му роди син, който бе крал на Рим; това бе нещо невиджано на земята, защото никога дете не се бе раждало крал при жив баща. На този ден от Париж излетя балон, за да оповести на Рим, и балонът измина пътя за един ден.

Е, какво ще кажете сега? Някой от вас смее ли да твърди, че всичко това е естествено? Не, всичко това бе написано там горе, на небето! Чумата да тръшне онзи, който отрече, че Наполеон е бил изпратен от самия Господ-Бог, за да тържествува Франция.

Но ето че императорът на Русия, който беше негов приятел, се разсърдва, че не се оженил за рускиня, и се сдушава с англичаните, нашите врагове. А на Наполеон преди все нещо му беше пречило да отиде да им каже две думи на ония там в тяхната бърлога. Така че трябваше да им видим сметката на тия пуяци. Наполеон се ядосва и ни казва: „Войници! Бяхте господари във всички столици на Европа,

остава Москва, която се съюзи с Англия. Но за да завладеем Лондон и техните Индии, смятам, че е наложително да отидем в Москва.“ И тогава събра най-голямата войска, която някога е влачила гетрите си на тази планета, и то изненадващо добре построена, така че за един ден той направи преглед на един милион души. „Ураа!“ — викат русите. И ето че цяла Русия, дивите казаци се надигат срещу нас. Страна срещу страна, всеобща олелия, от която трябваше да се предпазим. И стана така, както Червеният човек беше казал на Наполеон: Азия срещу Европа! „Достатъчно — рече той, — ще взема предпазни мерки.“ И наистина, ето че пристигат всички крале да целуват ръка на Наполеон! Австрия, Прусия, Бавария, Саксония, Полша, Италия, всички са с нас, всички ни ласкаят, прекрасно беше! Императорските орли никога не са били толкова наперени, колкото на тези паради, те се издигаха високо над всички европейски знамена. Поляците не ги сдържаше от радост, защото императорът имаше намерение да ги освободи; затова Полша и Франция винаги са били братски страни. Изобщо армията крещеше: „Русия ще бъде наша!“ Навлизаме добре екипирани и вървим, вървим: никакви руси. Най-сетне откриваме тия хитреци на лагер пред Москва. Ето, там получих кръста и имам право да заявя, че това бе люта битка! Императорът беше неспокоен, защото бе видял Червения човек, който му казал: „Дете мое, вървиш по-бързо от маршовата стъпка, няма да ти стигнат хората, приятелите ще ти изменят.“ И тогава Наполеон предложи да се сключи мир. Но преди да го подпише, ни вика: „Да поначешем русите, а?“ — „Дадено!“ — извика армията. „Напред!“ — нареждат сержантите. Обущата ми бяха износени, дрехите изпокъсани от влачене по тези пътища, които хич не са удобни! Но нейсе! „След като това е краят на земетресението — казвам си аз, — ще се бия до насита!“ Пред нас голяма урва; това бяха първите редици! Сигналът е даден и седемстотин артилерийски оръдия започват да разговарят така, че от ушите може кръв да ви зашурти. Тук трябва да отдадем заслуженото на неприятелите — русите умираха като французите, без да отстъпват, и затова не помръдвахме. „Напред — викат ни, — ето императора!“ И наистина, той минава в галоп и ни прави знак, че му е много важно да превземем редута. Въодушевява ни, ние тичаме, пристигам пръв в дола. О, Боже Господи, падаха лейтенанти, падаха полковници, падаха войници! Но няма значение! Така имаше обуца за босите и пагони за интригантите, които умееха да четат. „Победа!“ —

вика цялата предна линия. Но, дявол да го вземе, стана нещо невиджано дотогава — на земята лежаха двадесет и пет хиляди французи. Няма шега! Беше като овършана житна нива: вместо класове лежаха мъже! А ние останалите направо изтрезняхме. Пристига Той и ние го заобикаляме. И тогава ни прикотква, защото, когато искаше, беше мил и дори успяваше да ни накара да се нахраним с въздух, въпреки че бяхме изгладнели като вълци. Тогава нашият ласкател лично раздава кръстовете, отдава чест на мъртвите; после ни казва: „Напред, към Москва!“ — „Дадено, към Москва!“ — отвърща армията. Превземаме Москва. Само че не щеш ли, русите запалват града си! С ярък огън горя градът цели два дена в окръжност от две левги: сградите падаха като плочки на домино! Лееше се дъжд от разтопено желязо и олово, който естествено беше ужасен. На вас мога да ви го кажа: изневиделица, като от ясно небе, ни връхлетяха бедите. Императорът каза: „Стига толкова, така ще загубя всичките войници!“ Поотдъгнахме си и полежахме да посъберем силици, защото наистина бяхме капнали. Отмъкнахме един златен кръст, който стоеше върху Кремъл, и всеки войник се сдоби с малко състояние. Но на връщане зимата настъпи месец по-рано, нещо, което учените, пълни глупаци, не са обяснили както трябва, и студът ни сграбчи. И край, няма вече армия, разбирате ли? Няма генерали, дори сержанти няма. Тогава започна царството на мизерията и глада, при което всички наистина бяхме равни] Мечтаехме единствено да видим отново Франция, не се навеждахме дори да вдигнем пушките или кесиите си; всеки вървеше напред със или без оръжие и хич не го беше грижа за славата. Освен това времето толкова се влоши, че императорът вече не виждаше своята звезда. Нещо се мътеше между небето и него. Горкият човек, болеше го, като гледаше своите орли в противоположна на победата посока. Какво да ви приказвам, жестока плесница беше това за него! Но стигаме Березина. Тук, приятели мои, мога да ви се закълна в най-святото, в честта си, че откак свят светува, никога, ама съвсем никога не е имало такава каша от армия, каруци, артилерия, в страхотен сняг, под враждебното небе. Цевите на пушките изгаряха дланите, толкова бяха студени. Точно тук армията беше спасена от мостоваците. Те бяха на своя пост и там отлично се прояви Гондрен, единственият останал жив от тези толкова вироглави хора, че да нагазят във водата и да построят мостовете, по които мина армията и се спаси от русите, а те

все още се отнасяха с някакво страхопочитание към Великата армия поради предишните ѝ победи. И — каза той, посочвайки Гондрен, който го гледаше съсредоточено, с присъщия за глухите поглед — Гондрен е превъзходен пехотинец, дори по-скоро почетен пехотинец, който заслужава вашето най-дълбоко уважение. А аз видях — продължи той — императора прав до моста, неподвижен, без изобщо да му е студено. Това естествено ли беше?

Той гледаше гибелта на богатствата си, на приятелите си, на старите си египетски воители. Даа, всички минаха по реда си — жените, колите, артилерията — и всичко бе изхабено, изгнило, разбито. Най-смелите пазеха орлите, защото, нали разбирате, орлите — това беше Франция, това бяхте всички вие, това беше честта на цивилния и на военния, която трябваше да остане неопетнена, и не биваше да свеждаме глава заради студа. Стопляхме се единствено край императора, защото, когато той беше в опасност, ние всички притичвахме премръзнали, ние, които не се спирахме, за да подадем ръка на приятелите. Казват също, че нощем плачел за съдбата на нещастното си войнишко семейство. Само той и французите можеха да се измъкнат оттам; и се измъкнахме, но със загуби, и то с големи загуби, казвам ви! Съюзниците бяха изяли хранителните ни припаси. Всички започнаха да му изменят, както му бе предсказал Червеният човек. Парижките празнодумци, които се бяха спотаили след създаването на императорската гвардия, решават, че е умрял, и замислят заговор, в който привличат и полицейския префект, за да свалят императора. Той научава за тези неща, раздразва се и на тръгване ни казва: „Сбогом, деца мои, не напускайте поста си, ще се върна.“ Обаче генералите се мотаят безпомощно, защото без него не е същото. Маршалите си говорят скудоумия, правят глупости и това беше естествено; Наполеон, като добър човек, ги беше натъпкал със злато, те вече бяха толкова затлъстели, че не искаха да се помръднат. Оттам дойдоха и бедите, защото някои останаха в гарнизоните, без да пердашат неприятелите, в чийто тил се намираха, а нас през това време ни изтикваха към Франция. Но императорът се завърна с новобранци, и то какви новобранци, чийто дух той изцяло промени и ги превърна в бесни кучета, готови да хапят всекиго; водеше буржоа като почетен караул, чудесна дружина, която се стопи като масло на скара. Ние здраво се държим, но всичко е против нас; обаче армията все още

върши чудеса от храброст. Тогава се водят планински боеве, народ срещу народ, в Дрезден, Лютцен, Бауцен^[35]...

Спомняйте си и вие за тези неща, понеже тъкмо там Франция показва особен героизъм и един добър гренадир не живееше повече от шест месеца.

Ние продължавахме да побеждаваме; но ето че в тила ни се появяват англичаните, които бунтуват народите, като им говорят разни дивотии. Все пак си пробиваме път през тези глутници от народи. Навсякъде, където се появяваше императорът, ние също се промъквахме, кажеше ли той: „Искам да мина!“ — било по суша, било по море, ние минавахме. Най-накрая пристигаме във Франция и не един пехотинец въпреки суровото време започва да се чувствава по-добре от родния въздух. За себе си мога да кажа, че ми светна пред очите. Но тогава най-важното бе да защитим Франция, отечеството, с една дума, хубавата ни Франция, от цяла Европа, която ни имаше зъб, задето искахме да се разпореждаме с русите и сме ги натикали обратно в техните граници, за да не лапнат нас, какъвто си е обичаят на Севера, който се лакоми за Юга — това съм го чул от много генерали. Тогава императорът вижда как собственият му тъст^[36], приятелите му, които беше направил крале, и сбирщината, на която беше възвърнал тронове, всички се надигат срещу него. Че дори някои французи и съюзници от нашите редици по заповед отгоре се обръщат срещу нас, както стана в битката при Лайпциг^[37]. Не е ли това безобразие, на каквото простите войници не са способни? И това ми било принцове! Изменяха на думата си по три пъти на ден! И тогава вече започна нашествието. Навсякъде, където нашият император показва лъвското си лице, врагът отстъпва и по онова време Наполеон извърши повече чудеса, защитавайки Франция, отколкото когато завладяваше Италия, Изтока, Испания, Европа и Русия. След това пък поиска да погребее всички чужденци, за да им покаже, че трябва да уважават Франция, и ги остави да приближат до Париж, за да ги глътне наведнъж и да се издигне до най-високото стъпало на човешкия ум с една още по-велика битка, отколкото всички останали, накратко казано, с битка на всички битки! Но парижани се уплашват за кожата си, дето две пари не чинят, и за жалките си дюкяни и отварят портите; ето че рагюзадите^[38] идват и сполуката ни напуска, досаждат на императрицата и по прозорците се появяват белите знамена.^[39] Накрая и генералите, които беше

направил свои най-добри приятели, го изоставят заради Бурбоните, а за тях дотогава изобщо не бяхме чували. Той се сбогува с нас във Фонтенбло^[40]. „Войници!...“ Още го чувам, всички плачехме като същински деца; орлите и знамената бяха сведени като за погребение, защото мога да ви кажа, че това наистина беше погребението на империята и от нейните напети армии бяха останали само скелети. Та казва ни той от стълбището на своя дворец: „Деца мои, ние сме победени от предателството, но ще се видим отново на небето, в родината на смелите. Бранете моя син, когото ви поверявам: да живее Наполеон II“ Той искаше да умре, за да не го видят победен, и затова глътна отрова, която можеше да убие цял полк, защото също като Исуса Христа преди кръстните мъки той си мислеше, че Бог и неговият талисман са го изоставили; но отровата изобщо не му подействува. И какво става! Разбира, че е безсмъртен. Уверен вече в себе си и в това, че винаги ще бъде император, отива за известно време на един остров да размишлява върху нрава на ония, дето вършат глупост след глупост. Докато той там си караули, китайците и ония зверове от африканския бряг, разните там бербери и тям подобни, които съвсем не са безобидни, го смятат за нещо по-висше, не за обикновен човек, почитат неговата шатра и казват, че който я докосне, ще се е сношил с Бога. Той владееше целия свят, а ония там го бяха изгонили от неговата си Франция. И тогава се качва на същата онази черупка от Египет, минава под носа на английските кораби, стъпва на френския бряг, Франция отново го признава и пустата му кукувица^[41] полита от камбанария на камбанария^[42] и цяла Франция крещи: „Да живее императорът!“ А по нашия край въодушевлението от това чудо на чудесата беше огромно, дофинецът се държа много добре; а аз бях особено доволен, като научих, че хората плачели от радост, виждайки отново сивия му редингот. На 1 март^[43] Наполеон слиза на брега с двеста души, за да завладее кралство Франция и Навара^[44], което на 20 март отново стана френска империя. Този ден Той стигна в Париж, след като всичко беше помел по пътя си, беше си възвърнал скъпата Франция и беше събрал своите пехотинци само с две думи: „Ето ме!“ Това е най-голямото чудо, което Бог е извършил! Имало ли е преди него човек, който да завладее империя само като се покаже, а? Всички си мислеха, че Франция е повалена, нали? Но не. При вида на орела отново се възражда национална армия и всички вървим към Ватерло.

Но тук императорската гвардия е унищожена отведнъж. Наполеон, отчаян, на три пъти се хвърля срещу неприятелските оръдия начело на останалата войска, но не умира! Ние всички видяхме това! Ето че губим битката. Вечерта императорът повика старите си войници, изгори в едно поле, напоено с нашата кръв, своите знамена и орли; нещастните си орли, винаги победоносни, които в бой крещяха: „Напред!“ и бяха прелетели над цяла Европа. Така те бяха спасени от позора да попаднат във вражески ръце. Всички богатства на Англия не струват дори колкото опашката на един от тези орли. Край, нямаше ги вече орлите! Останалото е добре познато. Червеният човек, подлецът му с подлец, преминава на страната на Бурбоните. Франция е смазана, войника за нищо го нямат, лишават го дори от това, което му се полага, пращат го да си върви вкъщи, та да вземат на негово място благородници, които като ги гледаш как едва кретат, жал да ти стане. Хващат Наполеон с предателство, англичаните го зарязват на един пуст остров в открито море, върху скала, издигаща се на десет хиляди стъпки над света. И той е принуден да стои там, докато Червеният човек му върне властта в името на щастието на Франция. Онези там говорят, че е умрял! Айде де, умрял! Вижда се, че не го познават. Те повтарят тази шарлатания, за да подвеждат народа и той да си кротува в проклетата им държава. Слушайте. Истината е, че неговите приятели са го оставили сам в пустинята, за да се сбъдне едно пророчество за него, защото забравих да ви кажа, че името Наполеон означава *лъвът на пустинята*. Ето, това е истината, както е истина Светото писание. Всичко друго, което чуете за императора, са измишльотини. Защото, то се знае, Господ не би разрешил на чедото на обикновен смъртен да изпише името си с червени букви, както той написа своето по цялата земя, която винаги ще го помни! Да живее Наполеон, бащата на народа и на войника!

— Да живее генерал Ебле! — извика мостовакът.

— Как не ви убиха при урвата край Москва? — попита една селянка.

— Знам ли? Влязохме един полк, оцеляхме само стотина пехотинци, а само пехотинци можеха да го превземат! Защото, както знаете, пехотата е всичко в една армия...

— Ами кавалерията! — извика Жьонеста, спусна се отгоре по сеното с необикновена бързина и се появи пред тях ненадейно, та чак и най-смелите сред събралите се извикаха от уплаха. — Ей, ветеране, забравяш червените кавалеристи-копиеносци на Понятовски^[45], кирасирите, драгуните, цялата тая хала! Когато Наполеон бе нетърпелив, че сражението не напредва към победен край, той казваше на Мюра^[46]: „Сир^[47], режи по средата!“ Тогава ние първо тръгнахме в тръс, после: *раз, два!* И разрязвахме вражеската армия на две като ябълка с нож. Абе, драги, една атака на кавалерията е като цяла колона гюллета!

— А мостоваците? — извика глухият.

— Ех, деца мои, какво беше! — продължи Жьонеста, засрамен от втурването си, като се видя заобиколен от мълчаливи и смаяни слушатели. — Тук няма агент-провокатори, нали! Ето ви, да пийнете за Малкия капрал.

— Да живее императорът! — извика в един глас цялата седянка.

— Шшт, приятели! — прошепна офицерът, като се опитваше да прикрие дълбоката си мъка. — Шшт! *Той умря с думите:* „Слава, Франция и битка“. Деца мои, той трябваше да умре, той — да, но паметта за него... никога!

Гогла направи недоверчив жест, после тихо каза на съседите си:

— Офицерът още е на служба и са им заповядали да казват на народа, че императорът е мъртъв. Не трябва да му се сърдим, защото нали знаете, войникът се подчинява само на заповедите.

Когато излизаха от плевнята, Жьонеста чу Фосьоз да казва:

— Този офицер е приятел на императора и на господин Бьонаси.

Всички хора от седянката се втурнаха към вратата, за да зърнат отново военния, и на лунната светлина видяха как той хвана лекаря под ръка.

— Големи глупости направих — обади се Жьонеста. — Да се прибираме по-бързо! Всички тези орли, оръдия, тези битки!... Вече не знаех къде съм.

— Е, какво ще кажете за моя Гогла? — попита го Бьонаси.

— Господине, с подобни разкази Франция завинаги ще съхрани в утробата си четиринадесетте армии на Републиката^[48] и би могла отлично да поддържа с оръдейни изстрели разговора с Европа. Това е моето мнение.

Те бързо стигнаха до дома на Бьонаси и скоро седяха замислени в салона от двете страни на камината, а гаснещият огън все още хвърляше слаби отблясъци. Въпреки доверието, което лекарят му оказваше, Жьонеста все още се колебаеше дали да му зададе един последен въпрос, който може би ще се стори нескромен на Бьонаси; но след като му хвърли няколко изпитателни погледа, се почувствува окуражен от сърдечната приветлива усмивка, която краси лицата на истински смелите мъже и с която Бьонаси като че ли вече отговаряше благоприятно. Тогава той заговори:

— Господине, вашият живот тъй много се отличава от живота на обикновените хора, че няма да се учудите, ако ви запитам какви са причините за усамотяването ви в това село. Ако моето любопитство ви се вижда непристойно, все пак признайте, че то е напълно естествено. Слушайте! Имал съм другари, с които никога не съм говорил на „ти“, дори и след като неведнъж сме воювали заедно; но съм имал и други, на които казвах: „Иди да вземеш заплатите ни от ковчезника!“ три дни след като заедно сме се напили, както се случва понякога и с най-порядъчните хора на неизбежните гуляи. Вие сте именно един от тези хора, на които ставам приятел, без да чакам разрешението им, дори и без да съм съвсем наясно защо.

— Капитан Блюто...

От известно време всеки път, когато лекарят произнасяше измисленото име на своя гост, Жьонеста не можеше да сдържи лека гримаса. Именно в такъв момент Бьонаси изненада върху лицето на военния това изражение на погнуса и загледа втренчено капитана, за да се опита да открие причината; но тъй като би му било твърде трудно да отгатне истинския повод, реши, че тази гримаса е причинена от някаква физическа болка, и продължи:

— Капитане, мразя да говоря за себе си. Вече няколко пъти от вчера насам се насилвах, когато трябваше да ви обяснявам подобренията, които можах да осъществя тук; но ставаше дума за общината и нейните жители, с чиито интереси моите се бяха естествено преплели. А сега да ви разказвам моята история, означава през цялото време да ви занимавам със себе си, а животът ми не е интересен.

— Дори и да е по-обикновен от живота на вашата Фосьоз — отвърна Жьонеста, — все пак бих искал да го опозная, за да разбера

какви превратности на съдбата са могли да захвърлят в този кантон човек от вашия калибър.

— Капитане, вече дванадесет години мълча. Сега, когато очаквам на ръба на гроба удара, който ще ме прекатури в него, трябва честно да ви призная, че това мълчание започваше да ми тежи. От дванадесет години страдам, без да съм получил утехата, която приятелството дава на опечалените души. Наистина моите нещастни болни, моите селяни ми дават пример за пълно примирение, но аз ги разбирам и те забелязват това; докато тук никой не може да пресуши моите скрито проливани сълзи, нито пък почтена десница да стисне моята — най-прекрасното възнаграждение, от което никой не е лишен, дори и Гондрен.

Жьонеста подаде спонтанно ръка на Бьонаси, който дълбоко се трогна от този жест.

— Може би Фосьоз би ме изслушала с ангелска благост — продължи той със свито гърло, — но би могла да ме обикне, а това вече би било истинско нещастие. Вижте, капитане, само един стар, снизходителен боец като вас или изпълнен с илюзии млад човек би могъл да чуе моята изповед, защото тя може да бъде разбрана единствено от човек, който добре познава живота, или от дете, което изобщо не знае какво нещо е той. Поради липса на свещеници някогашните капитани, умиращи на бойното поле, са се изповядвали на кръста на сабите си, превръщайки го в доверен посредник между себе си и Господа. Затова може би вие, една от най-добрите саби на Наполеон, твърдят и силен като стомана воин, ще ме разберете най-добре. За да ви заинтересува моят разказ, трябва да навлезете в изтънчения свят на чувствата и да споделите вярвания, присъщи на простодушните сърца, но които биха се сторили смешни на мнозина философи, свикнали да прилагат към личните си интереси максими, предназначени за държавните дела. Ще ви говоря откровенно като човек, който не желае да оправдава нито доброто, нито злото в своя живот, нищо няма да скрия от вас, защото вече съм далеч от обществото, безразличен към присъдата на хората и с пълно упование в Бога.

Бьонаси млъкна, после стана и каза:

— Преди да започна разказа си, ще отида да поръчам чай. От дванадесет години Жакот не пропуска да дойде и ме запита дали ще

пия чай и навярно ще прекъсне разговора ни. Вие, капитане, ще пиете ли?

— Не, благодаря ви.

Бьонаси се върна бързо.

[1] *Бенедиците* (от лат. *benedicite* — благословете) — молитва, която се произнася преди хранене. Първата и дума е „бенеиците“. ↑

[2] *Бернар дьо Палиси* (около 1510–1589) — френски художник-керамик, учен и писател. Прочул се с предмети от емайлирана теракота, украсени с релефни растения, плодове, зеленчуци, дребни животни. Освен през XVI в. неговите произведения са били имитирани през XVIII в. и по-късно и през XIX век. ↑

[3] *Сервитут* (лат.) — юридически термин, който означава правото да се използва за определени цели чужд имот — пътека, напоителен канал и др. ↑

[4] ... *общественият договор*... — в своето произведение „Общественият договор“ Жан-Жак Русо твърди, че държавата е възникнала в резултат от договора между свободни индивиди. В случая Бьонаси използва израза „обществен договор“ като синоним на държава. ↑

[5] *Мирабо, Оноре Габриел Рикети, граф дьо* (1749–1791) — изключителен оратор, привърженик и защитник на конституционната монархия.

Дантон, Жорж Жак (1759–1794) — френски адвокат и политик, член на комуната, министър на правосъдието в революционното правителство. Пламенен оратор, главен организатор на националната отбрана. Обвинен от Робеспьер в мекушавост и злоупотреби, той е гилотиниран.

Робеспьер, Максимилиен дьо (1758–1794) — френски адвокат, политик и държавник. Върл противник на аристократите и на войната. Депутат. Създава Терора, за да запази революцията. Постепенно елиминира всичките си противници и дори съмишленици и се превръща в единствен господар на Франция в периода на Терора. Коалиция от умерени и корумпирани го сваля и е гилотиниран. ↑

[6] *Конвент* — революционно събрание, заменило през 1792 г. законодателното събрание. То създава Първата република и управлява

Франция до 1795 година. Конвентът отстъпва пред настояванията на Робеспьер за установяване на Терора.

Терор — два периода във Френската буржоазна революция. Първият Терор (1792) се въвежда за защита от пруското нашествие. Кралят е арестуван. Вторият Терор (1794) довежда до премахването на жирондинците и гилотинирането на много противници на революцията. Върхът на този втори период е, когато начело на Конвента застава Робеспьер. ↑

[7] *Колбер, Жан-Батист* (1619–1683) — френски държавник с големи заслуги за развитието на икономиката, финансите, законодателството, корабоплаването, търговията и промишлеността.

Сюли, Максимилиен дьо Бетюн, барон дьо Росни (1560–1641) — министър при Анри IV, протестант, интендант на финансите, където се проявява като мъдър, пестелив икономист. Покровителствува земеделието и производството на коприна. Изгражда пътища, канали, артилерия. ↑

[8] *Кромвел, Оливър* (1599–1658) — лорд-протектор на Англия, Шотландия и Ирландия, противник на кралското самовластие. Подтиква парламента да осъди на смърт крал Чарлс I и де факто става господар на страната. Установява военна диктатура. Насилствено обединява Шотландия и Ирландия с Англия. Управлява твърдо до смъртта си. ↑

[9] *Ермитаж* — хълм над река Рона в Алпите, Югоизточна Франция, засаден с високо ценени лозя. ↑

[10] *Бяла Русия* — така в царските документи се е наричала Беларус. В текста се използва като игра на думи: Белорусия — Русия, бяла от сняг. ↑

[11] *Нерестан* — герой от трагедията на Волтер „Заир“. По времето на Балзак тази пиеса все още е имала шумен успех и намекът за един от персонажите е бил разбираем за всеки. Макар че името на героя се чете по един и същи начин, Балзак го е написал различно от Волтер, така че първата сричка да означава нос. ↑

[12] *Шампобер* — община в Парижкия басейн, департамента Марн, областта Бри. Известна с победата на Наполеон на 10 февруари 1814 година. ↑

[13] *Ейлау* — днес град Багратионовск в Русия, Калининградска област. Там Наполеон е водил битка срещу руските войски през

февруари 1807 г. ↑

[14] *Дюрок, Жеро Кристоф Мишел, херцог на Фриули* (1772–1813) — френски генерал, по-късно при Империята — маршал, смъртно ранен в битката при Вурцене.

Бесиер, Жан-Батист, херцог на Истрия (1768–1813) — френски маршал, командувач кавалерията на императорската гвардия. Убит в битката при Лютцен.

Лан, Жан, херцог на Монтенбло (1769–1809) — френски маршал. Участва в кампаниите в Италия и Египет. Проявил се особено в битките при Аустерлиц и Йена. Ранен при Еслинг, умира вследствие ампутация на двата крака. ↑

[15] *Тулон* — град в Югоизточна Франция, на брега на Средиземно море. През 1793 г. с помощта на Наполеон градът е отнет от англичаните. ↑

[16] *Монтеноте, Риволи, Лоди, Арколе, Милезимо* — селища в Италия, където армията на Наполеон побеждава австрийците през 1796–1797 г. ↑

[17] *Вантоз* — шестият месец във френския революционен календар. Започвал на 19 февруари и свършвал на 20 март. ↑

[18] *Страната на съселите* — момчетата от Савоя и Северна Италия ходели във Франция с дресирани съсели. Може би затова Гогла нарича така северната част на Италия, съседна на Алпите. Но изразът би могъл да значи и „в пъкъла“. ↑

[19] *Кебир Бонабердис* — всъщност Кебир означава голям, а Бонабердис е името Бонапарт, изговорено с арабско произношение. ↑

[20] *Моди* — разказвачът изопачава по контаминация с френската дума, която означава „проклет, зъл“, името на фанатичния мюсюлманин Ел Махди, който организира бунтове срещу френските войски. ↑

[21] *Мамелюци* — личната конна гвардия на египетските султани. ↑

[22] *Соломон* — третият израилски цар (около 970–931 пр.н.е.) При неговото управление древната израилска държава достига голям разцвет. ↑

[23] *Абукир* — град в Долен Египет, на североизток от Александрия. Там през 1798 г. английският адмирал Нелсън

унищожава една френска ескадра, а през 1799 г. Бонапарт побеждава турците. ↑

[24] *Сен Жан д'Акр* — днес Ако, израелско пристанище на Средиземно море, на север от Хайфа. То устоява на атаките на Бонапарт през 1799 г. ↑

[25] *Клебер, Жан-Батист* (1753–1800) — френски генерал, сражава се в армията на Наполеон от 1792 г. Замества го като главнокомандуващ в Египет, разгромява турците. Убит в Капрот. ↑

[26] *Фортюн* (fortune) — на френски думата означава „щастие, късмет, съдба, богатство“. ↑

[27] *Фрежюс* — френски град на брега на Средиземно море, между Тулон и Ница. ↑

[28] *Казарми-говорилни* — намек за държавния преврат от 18 брюмер (9 ноември 1799 година). Привържениците на Наполеон обградили зданието, където заседавал Съветът на 500-те и ги прогонили. Паднало правителството на Директорията. ↑

[29] *Маренго* — село в Северозападна Италия, в областта Пиемонт. Победа на Бонапарт над австрийците на 14 юни 1800 г. ↑

[30] *Булон* — военен лагер, граден от Наполеон през 1803–1805 г. в Булон сюр мер, за да подготви нахлуването в Англия. ↑

[31] *Мойсей* — освободител и законодател на Израел (XIII в. пр.н.е.). Библията го представя като духовен ръководител на еврейския народ, на който дал отечество, вяра и закони. ↑

[32] ... *гасконец, предал Франция, за да запази короната си...* — става дума за Жан Бернадот (1763–1844), маршал на Франция, крал на Швеция и Норвегия под името Карл XIV (1818–1844), който се проявил в революционните битки, но по-късно преминал на страната на Наполеоновите противници при кампаниите в Русия и при Лайпциг. ↑

[33] *Аустерлиц* — сега Славков, град в Моравия (Чехословакия), където на 2 септември 1805 г. Наполеон победил императорите на Австрия и Русия. ↑

[34] *Батист Дебюро* — приказен герой, който най-спокойно понасял боя. ↑

[35] *Лютцен* — сега град в ГДР, на югозапад от Лайпциг. Там в 1813 г. Наполеон побеждава руските и пруските войски.

Бауцен — град на изток от Дрезден. Поредна победа на Наполеон. ↑

[36] ... *собственият му тъст...* — съпруга на Наполеон във втория му брак е Мария-Луиза, дъщеря на австрийския император Франц I. ↑

[37] *Битката при Лайпциг* — сражение между Франция и съюзниците през 1813 г., наречено „битката на нациите“. ↑

[38] *Рагузати* — маршал Мармон (1774–1852) изменил на Наполеон, след като се сражавал в Далмация, Португалия и Испания. Тъй като бил херцог Рагузки (дн. Дубровник), Гогла нарича така предателите. ↑

[39] *Белите знамена* — подразбира се знамената на Бурбоните при Реставрацията. ↑

[40] *Фонтенбло* — кралски дворец недалеч от Париж, чиито основи са били положени още през Средновековието, впоследствие възстановен от Франсоа I. В него Наполеон подписва своето абдикиране. ↑

[41] *Кукувица* — има се предвид орелът, символ на Наполеоновите армии. ↑

[42] ... *от камбанария на камбанария...* — цитат от прокламацията на Наполеон след завръщането му от остров Елба: „Орелът ще лети от камбанария на камбанария до кулите на «Парижката света Богородица»“. ↑

[43] *1 март* — става дума за 1815 г., когато Наполеон се завръща и започват Стоте дни, през които се мъчи да изгради либерална империя. ↑

[44] *Навара* — бивше кралство на югозапад от Франция и на север от Испания, което се дели на Горна (или Френска) и Долна (или Испанска) Навара. Долна Навара е била присъединена към Франция през 1589 г. В текста очевидно става дума за Горна Навара. ↑

[45] *Понятовски, Йосиф*, принц (1762–1813) — полски генерал, назначен за маршал на Франция в Лайпциг. ↑

[46] *Мюра, Жоашен* (1767–1815) — маршал на Франция. Адютант на Бонапарт в Италия. Командуващ кавалерията в Русия през 1812 г. Крал на Неапол. През 1814 г. се обръща срещу Наполеон, преминавайки на страната на съюзническите войски. ↑

[47] *Sir* — обръщение първоначално към благородници, а във Франция така са титулувани владетелите. ↑

[48] *Четиринадесетте армии на Републиката* — имат се предвид четиринадесетте армии, организирани от Първата френска република през 1792–1794 г. за борба с интервенцията и за потушаване на вътрешната контра революция. ↑

4. ИЗПОВЕДТА НА СЕЛСКИЯ ЛЕКАР

— Роден съм в едно градче в Лангдок, където баща ми отдавна се бе заселил, и там прекарах ранното си детство. На осемгодишна възраст ме пратиха в колежа в Сорез^[1] и излязох оттам едва когато трябваше да отида в Париж да завърша образованието си. Баща ми имал твърде бурна и прахосническа младост, но възстановил пропиляното си наследство и се възмогнал отново благодарение на удачен брак и на бавните, методични спестявания, които правят хората в провинцията, където е гордост да притежаваш състояние, а не да го харчиш, където естествените стремежи на човека угасват и се превръщат в скъперничество по липса на благородни подтици. Богат баща с един-единствен син, той пожела да ми предаде жестокия опит, който бе натрупал в замяна на пропадналите си илюзии: последна благородна грешка на старците, които напразно се стараят да завещаят своите добродетели и разумни сметки на децата си, очаровани от живота и нетърпеливи да му се насладят. Тази предвидливост продиктува плана за моето възпитание, на който станах жертва. Баща ми грижливо скри от мен размера на богатството си и за мое добро ме обрече да търпя лишения и тревоги през най-хубавите си години, когато аз ревностно се стремях към самостоятелност; той искаше да изгради в мен добродетелите, характерни за бедните: търпение, жажда за знания и любов към труда. Горкият ми баща се надяваше, че като ми покаже на каква цена се постига богатството, ще ме научи да пазя наследството си; затова още щом започнах да разбирам неговите съвети, той ме накара да избира и целенасочено да следвам определено професионално поприще. Моите желания бяха насочени към медицината. И така, от Сорез, където десет години бях при полуманастирската дисциплина на ораторианците^[2], потопен в самотата на един провинциален колеж, изведнъж без всякакъв преход се озовах в столицата. Баща ми ме придружи, за да ме препоръча на свой приятел. Двамата старци без мое знание взеха старателни предпазни мерки срещу бурните изблици на младостта ми, тогава все

още твърде невинна. Издръжката ми бе строго пресметната според действителните житейски нужди и освен това трябваше да получа парите за три месеца само след като представя квитанциите от записването си в Медицинския институт. Това твърде обидно недоверие бе прикрито зад претекста за ред и отчетност. Всъщност баща ми се показва либерален към всички разходи, свързани с учението ми и с удоволствията на парижкия живот. Неговият стар приятел, щастлив, че може да води един млад човек из лабиринта, в който навлизах, беше от онзи тип хора, подреждащи своите чувства също така грижливо, както и книгата си. Винаги можеше да каже какво е правил предната година, в текущия месец, ден и час — достатъчно бе да отвори миналогодишния си бележник. За него животът беше като търговско предприятие, на което стриктно водеше сметките. Иначе човек със заслуги, но хитър, педантичен и недоверчив, той винаги намираше благовидни предлози, за да прикрива предпазните мерки, които взимаше спрямо мен; купуваше ми книгите, плащаше уроците ми; ако исках да се уча да яздя кон, той лично се осведомяваше за най-добрия манеж, завеждаше ме там и предугаждаше желанията ми, като осигуряваше на мое разположение кон за почивните дни. Въпреки тези старчески хитрости, които по-късно, когато имах интерес да му се противопоставя, се научих да осуетявам, този прекрасен човек бе за мен втори баща. „Приятелю — каза ми той, когато отгатна, че ще скъсам поводите, ако не ги поотпусне, — младите хора вършат лудории, към които ги подтиква пламенната възраст, и може да ви се случи да имате нужда от пари — тогава обърнете се към мен! Някога вашият баща любезно ми услужи, така че винаги ще имам на ваше разположение няколко екю; но никога не ме лъжете, не се срамувайте да ми признавате грешките си, аз също съм бил млад и ще се разберем като двама добри приятели.“ Баща ми ме настани в пансион за буржоазни синове в Латинския квартал^[3], при почтени хора, където получих доста прилично мебелирана стая. Но тази първа самостоятелност, добротата на баща ми, жертвата, която изглеждаше, че прави за мен, не ме радваха особено. Може би човек трябва да се е наслаждавал на свободата, за да е в състояние напълно да я оцени. А при мен спомените от безгрижното детство бяха почти избледнели под бремето на унието в колежа, от което съзнанието ми все още не се бе отърсило; пък и с наставленията си баща ми сочеше нови задачи за

изпълнение. И най-сетне, за мен Париж бе загадка, човек не може да се забавлява в столицата, без да е опознал нейните удоволствия. Така че не виждах никаква промяна в своето положение освен новия лицей, който просто бе по-голям и се наричаше Медицински институт. Въпреки това отначало упорито се захванах с учението, прилежно посещавах всички лекции; отдадох се всецяло на заниманията си, без да търся развлечения, омагьосан от съкровищата на науката, които изобилствуваха в столицата. Но скоро непредпазливи връзки, особено опасни, тъй като бяха прикрити зад безразсъдното и доверчиво другарство, което очарова всеки младеж, неусетно ме въвлякоха в безгрижния парижки живот. Театрите, актьорите, по които лудеех, започнаха подривното дело на моето развращаване. Спектаклите в столицата са твърде пагубни за младите хора, които всеки път излизат от тях силно развълнувани, срещу което почти винаги се борят безуспешно; затова ми се струва, че тогава обществото и законите стават съучастници на разюздаността на младежите. Нашето законодателство, така да се каже, си е затворило очите за страстите, които терзаят младеж между двадесет и двадесет и пет години; в Париж го атакуват от всички страни, апетитите му са непрестанно възбуждани, религията му проповядва доброто, законите му го налагат, но в същото време обстоятелствата и нравите го подтикваат към злото: нима при това положение най-почтеният мъж или най-благочестивата жена няма да се надсмива на целомъдрието? Освен това този голям град сякаш се е нагърбил със задачата да насърчава само пороците, тъй като препятствията пред професиите, при които младежът би могъл почтено да направи състояние, са още по-многобройни дори и от постоянните клопки за чувствата му, за да му измъкнат парите. И така, всяка вечер аз посещавах някой театър и постепенно ставах мързелив. Започнах да правя дълбоко в себе си компромиси със задълженията си, често отлагах за следващия ден и най-належащите си занимания; скоро, вместо да се стремя да се просвеждавам, аз извършвах самостриктно необходимата работа, за да достигна до задължителните степени, през които трябваше да се мине, за да стана доктор. На общите лекции вече не слушах преподавателите, които, както ми се струваше, дрънкаха глупости. Започвах да потъпквам кумирите си, превръщах се в парижанин. С една дума, водех нередовния живот на млад провинциалист, който, озовал се в столицата, все още храни

истински чувства, все още вярва в някои нравствени правила, но когото лошите примери покваряват, независимо от желанието му да се предпази от тях. Аз се бранех зле, защото някъде скрито в себе си имах съучастници. Да, господине, лицето ми не лъже, преживял съм всички страсти и те са ме белязали. Все пак дълбоко в душата си запазвах някакъв стремеж към нравствено съвършенство, който не ме напускаше в лекомисления ми живот и който един ден щеше чрез преситата и угризенията да върне към Бога човека, чиято младост бе пила от чистите извори на религията. Нима онзи, който най-силно чувства земните наслади, рано или късно не бива привлечен от вкуса на небесните плодове? Отначало изпитах хиляди блаженства и хиляди разочарования, които в една или друга степен са типични за младостта: ту вземах усещането си за сила за твърда воля и се заблуждавах за обхвата на възможностите си; ту при вида и на най-малкото препятствие, в което можех да се блъсна, падах много по-ниско, отколкото би било допустимо за мен. Чертаех необятни планове, мечтаех за слава, готвех се да работя, но винаги някакво развлечение помиташе тези благородни желания. Смътният спомен за големите ми неосъществени намерения поддържаше у мен измамливи искрици, които ми вдъхваха увереност в себе си, без обаче да ми дадат сила за творчество. Тази самодоволна леност постепенно ме превръщаше в глупак. Та нали глупак е онзи, който не оправдава доброто мнение, което има за себе си? Водех безполезен живот, исках да притежавам цвета на живота без необходимия за неговото разцъфтяване труд. Не познавайки пречките, аз си въобразявах, че всичко е лесно, приписвах на щастливи стечения на обстоятелствата и научните успехи, и успехите на забогатяването. Гениалността ми се струваше шарлатанство. Въобразявах си, че съм учен, защото можех да стана такъв; и без да мисля нито за търпението, което ражда големите творения, нито за *създанието*, разкриващо трудностите на тяхното постигане, предварително се наслаждавах на бъдещата си слава. Удоволствията ми бързо се изчерпаха — театърът не може да забавлява дълго. Така че скоро Париж се оказа пуст и празен за един беден студент, чието общество се състоеше от старец, който вече нищо не знаеше за света, и от семейство, където можеше да срещне само скучни хора. Затова като всички млади хора, отвратени от кариерата, която следват, без да имат точно определена цел, нито изработена ясна

система в мисленето, аз по цели дни бродех по улиците, кейовете, в музеите и парковете. Безделието в младостта тежи още повече, защото жизнеността остава неизползувана, а енергията се разпилява напразно. Аз не знаех каква сила дава на младежа твърдата воля, когато той умее да си набелязва цели и да ги осъществява, използвайки всичките си жизнени сили, удвоени от дръзката вяра на младостта. Като деца ние сме наивни и не познаваме опасностите на живота; като юноши откриваме неговите трудности и неговата необятност; при тази гледка смелостта ни понякога отслабва. Все още неопитни в попрището на обществения живот, ние оставаме в плен на някаква простодушна глупост, изпадаме в някакво състояние на вцепенение, сякаш сме без подкрепа в непозната страна. Във всяка възраст неизвестността предизвиква неволен ужас. Младият мъж е като войник, който върви срещу оръдия, а отстъпва пред призраци. Той се колебае коя житейска максима да следва; не умее нито да даде, нито да получи, нито да се защити, нито да нападне, обича жените и ги почита, сякаш се бои от тях; неговите качества му вредят, той е самата щедрост и срамежливост, користните сметки на алчността са му чужди; ако лъже, прави го за свое удоволствие, а не за изгода; посред многото съмнителни пътища неговата съвест, с която все още не прави компромиси, му сочи правилната посока, а той се бави да тръгне по нея. Мъжете, на които е съдено да живеят по зова на сърцето си, вместо да се вслушат в гласа на разума, дълго време се намират в подобно неустановено състояние. Такъв беше и моят случай. Станах жертва на две противоположни състояния. Бях подтикван от младежките си желания и същевременно възпиран от глупавата си сантименталност. Парижките вълнения са жестоки за болезнено чувствителните души: предимствата, които ползват висшестоящите или богатите, възбуждат страстите; в този свят на величие и низост ревността по-често служи като кама, отколкото като остен; сред водовъртежа от амбиции, желания и ненавист е невъзможно човек да не бъде или жертва, или съучастник на това всеобщо движение; и така, неусетно постоянната гледка на щастливия порок и на освирканата добродетел разклаща моралните устои на младежа; парижкият живот много скоро му отнема, така да се каже, непорочния мъх на съвестта; и тогава започва да се извършва пагубното дело на неговото развърщаване. Първото удоволствие, което първоначално включва

всички останали, е придружено от такива опасности, че е невъзможно да не помислиш и за най-дребните действия, които то налага, и да не пресметнеш всички последствия от него. Подобни сметки водят до егоизъм. Ако някой беден студент, увлечен от бурните си страсти, е склонен да се самозабрави, заобикалящите го със своите съвети му вдъхват такова недоверие, че той неволно започва да го споделя и сам се предпазва от благородните си помисли. Тази битка изсушава, обезверява, животът започва да се подчинява само на разума и в резултат се стига до известната парижка безчувственост, до нравите, при които под най-изисканата лекомисленост, под уж пламенните възторзи се крият пресметливата дипломация или парите. В Париж опиянението от щастието не пречи и на най-невинната жена да запазва винаги здравия си разум. Навярно тази атмосфера е повлияла на моето поведение и на моите чувства. Грешките, които отровиха дните ми, навярно биха били лек товар за душите на много хора; но южняците страстно вярват в Бога, което ги кара да вярват и в католическите истини, и в един друг, по-добър живот. Тази вяра придава на техните чувства голяма дълбочина, а на угризенията им — дълготрайност. По времето, когато следвах медицина, военните бяха господари навсякъде; тогава, за да се харесаш на жените, трябваше да бъдеш най-малкото полковник. Какво представляваше за обществото един беден студент? Нищо. Страстно подтикван от силата на чувствата си, без да мога да намеря отдушник за тях, възпиран на всяка крачка, при всяко желание от липсата на пари, гледайки на учението и на славата като на твърде бавен път за постигане на удоволствията, към които се стремях, мятан се между вродената си свенливост и лошите примери, срещайки всякакви улеснения за разгулен живот сред парижката паплач, но сблъсквайки се с трудности винаги когато исках да попадна в добра среда, аз преживявах тъжни дни в плен на връхлитащите ме страсти, на безделието, което убива, на униетието, примесвано от време на време с внезапни изблици на въодушевление. Накрая тази криза приключи с твърде обикновен за младите хора край. Винаги съм се отвращавал от постъпки, които помрачават семейното щастие; пък не бях в състояние да скриям необузданите си и непосредствени чувства; затова би ми било физически невъзможно да живея с някоя очебийна лъжа. Удоволствията, изпитвани на бегом, изобщо не ме привличат, аз обичам дълго да се наслаждавам на щастието. Тъй като не бях дълбоко

покварен, вече бях безсилен срещу самотата си след безбройните ми безплодни усилия да проникна във висшите кръгове. Там бих могъл да срещна жена, която би се посветила да ми разкрие подводните камъни при всяко начинание, да ме научи на отлични обноски, да ме съветва, без да накърнява гордостта ми, да ме въведе навсякъде, където бих могъл да завържа познанства, полезни за бъдещето ми. Бях съвсем отчаян и можеше да ме съблазни и най-опасното щастие; но на мен не ми вървеше дори и в опасностите! А неопитността винаги ме връщаше към самотата и аз оставах насаме с измамените си чувства.

Най-сетне, господине, започнах връзка, отначало тайна, с една девойка, която преследвах отнемайкъде, докато тя се реши да свърже съдбата си с моята. Скоро това момиче, което произхождаше от почтено, но незаможно семейство, изостави заради мен скромния си живот и без страх повери в мои ръце бъдещето си, за което чистосърдечно вярваше, че ще бъде хубаво. Навярно бедното ми положение ѝ се е сторило най-добрият залог за това. От този момент бурите, които бушуваха в мен, екстравагантните ми желания, честолюбивите кроежи, всичко се уталожи в щастието — щастие на младеж, който все още не познава нравите на обществото, нито неговите ръководни правила, нито силата на предразсъдъците; чисто и просто изпитвах пълно щастие като щастието на дете. А нима първата любов не е второ детство, озарило нашите дни на неволи и труд? Има мъже, които изведнъж опознават живота, преценяват какво представлява, виждат грешките на света, за да се облагодетелствуват от тях, прозират обществените правила, за да ги обърнат в своя полза, и умеят да пресметнат значението на всяко нещо. Прието е да се смята, че такива студени хора са разумни. Освен тях има нещастни поети, нервни същества с изострена чувствителност, които грешат; аз бях от вторите. Отначало първата ми любовна връзка не беше някаква истинска страст, последвах инстинкта, а не сърцето си. Пожертвувах заради себе си едно бедно момиче и измислях превъзходни причини, за да се убеждавам, че не правя нищо лошо. А тя бе самата преданост, имаше златно сърце, бе умна и притежаваше прекрасна душа. Винаги ми е давала само отлични съвети. Отначало нейната любов разпали смелостта ми; после тя внимателно ме подтикна да подновя учението си, вярваше в мен и ми предричаше успехи, слава, богатство. Днес медицинската наука е свързана с всички науки и е трудно да се

прославиш на това поприще, но успееш ли, си добре възнаграден. В Париж славата винаги носи богатство. Това добро момиче пренебрегна всичко заради мен, сподели живота ми с всичките му прищевки, а благодарение на нейната пестеливост въпреки оскъдните ни средства можахме да си позволим някои лудории. Сега имах повече пари за прищевките си, отколкото преди, когато бях сам. Господине, това бяха най-хубавите ми дни. Работех усърдно, имах цел, бях насърчаван; обричах мислите и действията си на едно същество, което умееше да вдъхне обич и дори нещо повече — да ми вдъхне дълбоко уважение към благоразумието, което проявяваше дори когато то изглеждаше невъзможно. Но, господине, всичките ми дни си приличаха. Това еднообразно щастие — най-прекрасното състояние в света, което оценяваме едва след като стихнат сърдечните бури, това блажено състояние, когато умората от живота не съществува, когато се споделят и най-съкровени мисли и знаеш, че си разбран, — това щастие за един пламенен мъж, жаден за обществено признание, отегчен да преследва славата, която твърде бавно изгрява, се превръща скоро в бreme. Моите някогашни мечти отново ме обсебиха. Неудържим бе копнежът ми да изпитам удоволствията на богатите и желяех това в името на любовта. Изказвах съвсем наивно тези свои стремежи пред нея вечер, когато приятелският ѝ глас загрижено ме питаше, когато бях натъжен, унесен в наслажденията на въображаемото охолство. Навярно тогава съм измъчвал нежното създание, което се бе жертвувало за моето щастие. Тя най-много страдаше, когато желяех нещо, което не можеше в момента да ми даде. Ех, господине, колко е величава самопожертвувателността на жената! Това възклицание на лекаря изразяваше скрита горчивина, защото той за миг изпадна в унес, който Жьонеста се побоя да смути.

— И така, господине — продължи Бьонаси, — едно събитие, което би трябвало да заздравя нашия млад съюз, го разруши и стана първопричина за моите нещастия. Баща ми почина и ми остави значително наследство; заради формалностите по наследството трябваше да замина за няколко месеца за Лангдок и аз отидох сам. Така отново бях свободен. Всяко задължение, дори и най-приятното, тежи на млади години; трябва да натрупаш житейски опит, за да разбереш необходимостта от иго и труд. Като всеки лангдокец аз се наслаждавах на възможността да ходя насам-натам, без да трябва да

давам дори доброволно някому отчет за действията си. Не забравях напълно връзката си, но бях зает с дела, които ме разсейваха, и неусетно споменът за нея избледня. Вече изпитвах тягостно чувство при мисълта, че ще трябва да я подновя при завръщането си, а после се питах защо пък да я подновявам. Междувременно получавах писма, изпълнени с неподправена нежност, но на двадесет и две години младежът си въобразява, че всички жени са еднакво нежни; той още не умее да различава дълбоките чувства от страстите. Взема за любов изживяванията от насладите, които отначало му се струва, че са всичко; едва по-късно, когато опознах по-добре хората и явленията, можах да оценя какво истинско благородство са съдържали тези писма, които изразяваха само чисти чувства, без да се намесва в тях нищо егоистично; в писмата си тя се радваше за моето състояние и съжаляваше, че не може да отговори със същото, в тях не се прокрадваше никакво съмнение, че бих могъл да се променя, защото самата тя бе неспособна да се промени. Но аз вече кроях честолюбиви планове, готвех се да се потопя в удоволствията на богатите, да стана известна личност, да сключа удачен брак. „Тя наистина ме обича!“ — казвах си аз безразлично като същински празноглавец. Вече се чудех как да се освободя от тази връзка. Притеснението и неудобството как да се отървеш водят до жестокост; за да не се черви пред жертвата си, мъжът, който вече я е ранил, я доубива. Размишленията ми за онези изпълнени с грешки дни ми разкриха бездните на човешката душа. Да, повярвайте ми, господине, тези, които най-дълбоко са вникнали в пороците и добродетелите на човешката природа, са хора, които добросъвестно са ги изследвали първо у самите себе си. Винаги отправна точка е собствената ни съвест. Подхождаме от себе си към хората, никога от хората към себе си.

След като се върнах в Париж, наех самостоятелен дом, без да предупредя за промяната в адреса, нито за завръщането си единствения човек, който се интересуваше от това. Искях да играя някаква роля сред модните млади хора. В продължение на няколко дни вкусвах насладите на охолството и вече бях достатъчно опиянен от тях, за да не се поддам на слабостта, тогава навестих нещастното създание, което се канех да изоставя. Благодарение на вродения женски усет тя отгатна скритите ми намерения и ми спести сълзите си. Навярно ме е ненавиждала, но винаги нежна и добра, тя нито веднъж не се отнесе

към мен с презрение. Тази нейна благосклонност жестоко ме измъчваше. Светски или обикновени убийци, ние обичаме жертвите ни да се отбраняват — тогава тяхната борба сякаш оправдава смъртта им. Отначало възбнових съвсем почтително посещенията си. Тъй като не бях нежен, полагах усилия да изглеждам мил; после неусетно станах просто учтив, един ден по мълчаливо съгласие тя ме остави да се отнасям с нея като с далечна позната и аз си мислех, че постъпвам съвсем порядъчно. През това време бясно се впуснах в светския водовъртеж, за да задуша в празненствата и малкото угризения, които все още ме измъчваха. Този, който не уважава себе си, не може да живее сам и затова водех разгулния живот, присъщ на богатите млади мъже в Париж. Тъй като бях образован и имах силна памет, правех впечатление на по-умен, отколкото съм, и тогава си въобразих, че струвам повече от другите; нямаше смисъл ласкателите да ми доказват, че превъзхождам другите — аз бях убеден в това. Всички така лесно признаха моето превъзходство, че дори не си дадох труд да го доказвам. От всички светски похвати възхвалата е най-коварният. Особено в Париж, където разни интриганти ловко задушават таланта още в зародиш, затрупвайки люлката му с лаврови венци. И така, аз не се възползувах от доброто си име, от факта, че бях на мода, за да започна някаква кариера и да си създам полезни познанства. Отдавах се на безброй лекомислени удоволствия. Преживях някои от онези краткотрайни страсти — позорът на парижките салони, където всеки търси истинската любов, пресища се от преследването ѝ, изпада в благовъзпитана разпуснатост и дори започва да се учудва на неподправените чувства така, както обществото се удивлява на някоя благородна постъпка. Подражавах на другите, често наранявах чисти и благородни души със същите удари, които скрито наранявах самия мен. Въпреки измамливите привидности, от които можеше погрешно да се съди за мен, дълбоко в себе си бях съхранил деликатността, на която винаги се подчинявах. В много случаи ме изиграваха, но, право да си кажа, бих се срамувал, ако не беше така, и тази доверчивост понякога накърняваше мнението за мен, но аз вътрешно я приветствувах. Наистина обществото е изпълнено с уважение към ловкостта, под каквато и форма да се проявява тя. За него най-важен е резултатът. И така, обществото ми приписваше несъществуващи пороци, качества, победи и поражения; приписваше ми любовни

успехи, за които не знаех; осъждаше ме за действия, на които бях чужд; от гордост не се унижавах да опровергавам клеветите, а от честолюбие приемах благоприятните злословия. Животът ми привидно бе щастлив, но всъщност жалък. Ако не бяха нещастията, които скоро се изсипаха върху мен поради непрестанната игра на чувствата, злоупотребата с наслажденията, изтощаващи тялото, и омразните навици на егоизма, похабяващи душата, постепенно щях да изгубя добродетелите си за сметка на пороците. Аз се разорих. Ето как стана това. В Париж, каквото и да е състоянието на един човек, винаги се среща по-голямо богатство от неговото, с което той иска да се мери и да го надмине. Както толкова други безумци и аз станах жертва на тази борба и след четири години бях принуден да продам няколко недвижими имота, а други да ипотекирам. После върху мен се стовари ужасен удар. Повече от две години не бях виждал жената, която бях изоставил, но при този начин на живот нещастията навярно отново щеше да ме отведе при нея. Една вечер, посред някакво увеселение получих писъмце, написано явно от изнемощяла ръка, което съдържаше приблизително следните думи: *Остават ми само мигове живот. Приятелю, бих искала да Ви видя, за да узная съдбата на детето си, да разбера дали ще бъде и ваше, а и за да смекча угризенията, които един ден бихте изпитвали заради моята смърт.* Това писмо не вледени, то възроди болките от миналото, а същевременно криеше неизвестностите на бъдещето. Излязох, тръгнах пеш, без да дочакам каляската, и прекосих цял Париж, тласкан от угризенията си, в плен на първото си силно чувство, което вече не ме напусна, щом зърнах жертвата си. Чистотата, с която тази жена прикриваше нищетата си, говореше за житейските ѝ неволи; тя ми спести срама, като ми говореше за живота си с благородна сдържаност, след като тържествено обещах да осиновя нашето дете. Господине, тази жена почина въпреки грижите ми, въпреки всички средства на науката, които безуспешно прилагах. Моето внимание, закъснялата ми самопожертвувателност само намалиха горчивината на последните ѝ мигове. Тя бе работила неуморно, за да отгледа своето дете. Майчиното чувство я бе подкрепяло срещу бедите, но не и срещу най-острата мъка — мъката, че съм я изоставил. Стотици пъти е искала да ме потърси, стотици пъти женската ѝ гордост я е възпирала; само плачела, без да ме проклина, и си мислела, че от златото, което пилеех

наляво и надясно, ни една капчица, отклонена от спомена, не ще падне в нейния беден дом, за да подпомогне живота на майката и на детето. Това голямо нещастие ѝ се струвало закономерно наказание за греха ѝ. Помагал ѝ един добър свещеник от „Сен Сюлпис“^[4], чието опрощение ѝ възвърнало спокойствието; тя отишла да изтрие сълзите си в сянката на олтарите и там търсила упование. Огромното огорчение, в което съм потопил душата ѝ, постепенно се уталожило. Един ден, след като чула сина си да казва: „Татко“ — дума, която не била го учила, тя ми простила злодеянието. Но в непрестанните сълзи и мъка, в денонощната работа здравето ѝ се разклатило. Религията твърде късно ѝ донесла утеха и ѝ вдъхнала смелост да изтърпи житейските несгоди. Беше болна от сърце в резултат на тревогите и постоянното очакване да се завърна, на непрекъснатото възраждащата се, но всеки път измамвана надежда. Накрая, като се почувствувала съвсем зле, вече на смъртно легло, тя ми бе писала без сянка от упреци тези няколко думи, продиктувани от религиозни чувства, но също и от вярата ѝ в моята доброта. Тя знаела, казваше ми, че съм по-скоро заслепен, отколкото порочен и дори стигна дотам да се обвинява за прекалената си женска гордост. „Ако ти бях писала по-рано, сподели тя, може би щяхме да имаме време да узаконим детето си чрез брак.“ Тя желаше този съюз единствено заради сина си и не би го искала, ако не усещаше, че смъртта вече го разтрогва. Но нямаше време, оставаха ѝ броени часове живот. Господине, край нейното легло проумях стойността на преданата душа и завинаги промених чувствата си. Бях все още във възрастта, когато очите могат да проливат сълзи. През последните дни на този безценен живот моите думи, действия и сълзи свидетелствуваха за разкаянието ми на човек, улучен право в сърцето. Твърде късно открих в нея възвишената душа, която желяех, която търсех, отвлечен от дребнавостта на обществото, от суетата, от егоизма на светските жени. Уморен от всички тези маски, от лъжите, бях се стремил към истинската любов, мечтаех за нея, подтикван от заобикалящите ме престорени чувства; а сега стоях и се възхищавах на тази обич, убита от самия мен, без да мога да я задържа, макар че напълно ми принадлежеше. Четиригодишният опит ми даде възможност да прозра истинския си характер. Моят темперамент, природата на моето въображение, религиозните ми принципи — по-скоро приспани, отколкото разрушени, — моята умствена нагласа,

непознатите страни на душевността ми: всичко това ме караше от известно време да уредя живота си според възжеланията на сърцето си, да заменя страстите с най-истинските наслади — тези на семейния живот. Картината на семейния живот силно ме вълнуваше, особено след моето празно, безцелно и бурно съществуване, подчинено единствено на непрестанното търсене на удоволствие, лишено от чувствата, които го възвисяват. Затова, макар че преломът в нравите ми се извърши внезапно, той бе траен. Моят южняшки темперамент, покварен от престоя ми в Париж, навярно би ме довел до пълно безсърдечие към участта на някаква нещастна, измамена девойка и бих се смял над нейните страдания, ако ми ги разкажеше някой шегобиец във весела компания; за нас, французите, ужасът от престъплението винаги изчезва зад някое изящно остроумие; но в присъствието на това небесно създание, което в нищо не можех да упрекна, нямаше място за хитрувания: ковчегът беше тук, моето дете ми се усмихваше, без да знае, че убивах майка му. Тази жена умря, тя умря щастлива, защото разбра, че я обичам и че тази нова любов не бе плод нито на състрадание, нито дори на връзката, която принудително ни свързваше. Никога няма да забравя последните думи на агонията, когато възвърнатата любов и удовлетвореното майчинство спомогнаха да заглушат страданията ѝ. Изобилието, разкошът, с които тогава я заобиколих, радостта на детето ѝ, разхубавено в красивите бебешки дрешки, бяха залог за щастливо бъдеще на това малко създание, в което тя се възраждаше. Викарият на „Сен Сюзпис“, свидетел на моето отчаяние, го подсили още повече, като не ме успокояваше с банални думи, а ми изтъкваше тежестта на моите отговорности. Но аз вече няхах нужда от ръжен, моята съвест ми говореше достатъчно високо. Една жена благородно ми се бе доверила, а аз я бях излъгал, уверявайки я в любовта си, когато в същото време я мамех; бях причинил всякакви страдания на това нещастно момиче, което след като бе изтърпяло униженията от обществото, ми бе станало по-скъпо от всичко; но тя умря с прошка на уста, забравяйки всички свои мъки, защото си отиваше с честната дума на мъжа, който веднъж вече не я бе удържал. След като ми се бе връкла във вярност като девойка, сега Агат намираше сили да ми повери и вярата си на майка. Ах, господине! Това дете, нейното дете! Само Бог знае какво бе то за мен. Това мило мъничко създание бе също като майка си изящно в

движенията, в думите, в мислите; но не беше ли то за мен повече от дете? Не беше ли то моето опрощение, моята възстановена чест! Обичах го нежно като баща, но исках да го обичам така, както би го обичала майка му, и да превърна угризенията си в щастие, ако успея да му внуша, че не е престанало да бъде на майчината гръд; за мен то олицетворяваше всички човешки възжеления и всички религиозни упования. Затова сърцето ми преливаше от същата нежност, с каквато Господ е дарил майката. Потрепервах от радост, когато чуех гласа на детето, дълго го гледах с неотслабваща радост, когато спеше, и често сълза падаше на челото му; бях го свикнал веднага щом се събуди, да идва на моето легло да си казва молитвата. Колко приятни вълнения съм преживял, слушайки простичката, възвишена молитва *Отче наш* от свежата и непорочна устица на това дете; но също така колко терзания! Една сутрин, след като каза „*Отче наш, който си на небето...*“ то се спря и попита: „А защо не майко наша?“ Тези думи ме попариха. Обожавах сина си, а вече бях посял в живота му няколко причини за злочестина. Макар че законите признават грешките на младостта и почти ги закрилят, давайки неохотно законни права на извънбрачните деца, обществото си е изработило непреодолими предразсъдъци, с които е подсилило неблагоприятността на този закон към тях. Именно от онова време, господине, датират сериозните ми размисли за устоите на обществата, за техния механизъм, за задълженията на човека, за морала на гражданите. Геният пръв прозира връзките между човешките чувства и съдбините на обществото. Религията внушава на добронамерените необходимите за щастieto принципи, но единствено Разкаянието ги диктува на хората с необуздало въображение: и така, разкаянието ми помогна да се осъзная. Заживях само за това дете и чрез него, започнах да размишлявам върху големите обществени въпроси. Реших лично да го въоръжа предварително с всички средства за успех, за да подготвя неговото сигурно издигане. Затова, за да научи английски, немски, италиански и испански, последователно го заобиколих с хора от съответните страни, натоварени със задачата да му предадат още от ранна възраст правилното произношение на родните си езици. С радост установих, че детето притежава отлично предразположение, от което се възползувах, за да го образовам в процеса на играта. Не исках в съзнанието му да проникне нито една погрешна мисъл, най-вече се

стремях отрано да го накарам да свиква с умствения труд, да го науча на бърза и точна обобщаваща преценка и на търпеливо вникване и в най-незначителните подробности на отделните предмети; освен това го приучих да страда и да мълчи. Не позволявах пред него да се произнасят непристойни или дори неуместни думи. Благодарение на моите грижи хората и вещите, които го заобикаляха, допринасяха за неговото облагородяване, за възвисяване на душата му, вдъхваха му любов към истинското, отвращение към лъжата, те трябваше да възпитат у него непосредственост и скромност в думите, в делата, в обноските. Неговото живо въображение му позволяваше бързо да усвоява нагледните уроци, а схватливият му ум лесно възприемаше останалите занимания. Какво удоволствие бе да се отглежда такова растение! Колко много радост изживяват майките! Тогава разбрах как неговата майка е могла да живее и да понася нещастieto си. Ето, господине, най-голямото събитие в моя живот, а сега ще ви разкажа за катастрофата, която ме запрати в този кантон. Ще ви разкажа най-незабележителната, най-обикновената история на света, но за мен най-ужасната.

След като в продължение на няколко години отдавах всичките си грижи на детето, от което исках да направя мъж, моята самота ме уплаши; синът ми растеше, един ден щеше да ме напусне. А за моята душа любовта бе жизнено необходим принцип. Стремях се към обич, ала винаги напразно, така или иначе, копнежът ми се възраждаше с още по-голяма сила и се задълбочаваше с възрастта. По онова време у мен вече бяха назрели всички предпоставки за истинска привързаност. Бях вече подложен на изпитание, разбирах и прелестта на постоянството, и щастieto да превърнеш саможертвата в удоволствие; действията и мислите ми трябваше да са подчинени на първо място на обичаната жена. Приятно ми беше да си представям любов, достигнала до онази степен на доверие, при която чувствата така дълбоко са проникнали и в двамата, че щастieto става неделимо от всекидневието, от погледите, от думите и вече не предизвиква сътресения. Подобна любов е за живота това, което е религиозното чувство за душата, тя го одухотворява, подкрепя и направлява. Разбрах съпругеската любов другояче, не както я разбират повечето мъже, и намирах, че нейната красота, нейното великолепие се крият именно в онези неща, заради които в много семейства тя угасва.

Чувствувах с цялата си душа моралното величие на съпругеския живот, при който двамата споделят дори най-съкровеното, така че и най-прозаичните действия вече не могат да разклатят устойчивостта на чувствата. Но къде са сърцата, чиито удари са в пълен синхрон, простете за научния израз, за да може да се извърши това божествено единение? Ако съществуват такива, то природата или случайността ги захвърлят на толкова големи разстояния, че те не могат да се срещнат или пък се запознават твърде късно, или твърде рано ги разделя смъртта. Навярно тази съдбовност има някакъв смисъл, но никога не съм го търсил. Твърде много страдам от раната си, за да я човъркам. Може пък идеалното щастие да е като рядко чудовище, неспособно да продължи нашия род. Страстното ми желание за подобен брак бе изострено и по други причини. Нямах приятели. За мен светът бе пуст. Има нещо в мен, което пречи на сладостното сливане на душите. Няколко познати ме потърсиха отново, но нищо не ги задържах при мен, каквито и усилия да полагах. Заради мнозина аз потиснах онова, което обществото нарича превъзходство; движех се като тях, възприемах техните идеи, смеех се като тях, прощавах им слабостите на характера; ако бих се домогнал до славата, щях да им я продам за малко топлина. Тези хора ме напуснаха без съжаление. В Париж е пълно с капани и премеждия за онези, които се стремят към истински чувства. Където и в обществото да стъпеше кракът ми, около мен опустяваше като след пожар. За едни моята благосклонност бе проява на слабост; ако пък си покажех ноктите на човек, който чувства в себе си сили един ден да ръководи, ставах лош; за други пък очарователният смях, който обикновено секва на двадесетгодишна възраст и по-късно почти се срамуваме да се смеем така, беше повод за подигравки, аз ги забавлявах. В наше време обществото скучае, но в същото време изисква сериозност и в най-вятърничавите изказвания. Отвратително време! Епоха, в която се прекланят пред учтивия, посредствен и студен човек, когото мразят, но на когото се подчиняват. По-късно разбрах причините за тези привидни несъобразности. Господине, посредствеността изпълва всеки миг от живота; тя е всекидневната дреха на обществото; всеки, който излиза от приятната сянка на нищожните хора, изглежда твърде ослепителен; талантът, самобитността са украшения, които крием и пазим и с тях се кичим само в определени дни. И така, господине, бях самотен в Париж, не

можех да намеря нищо в обществото, което нищо не ми даваше, докато аз му се раздавах; а и синът ми не бе достатъчен да запълни сърцето ми, тъй като бях мъж! Един ден, когато почувствах, че животът ми изстива, когато се огънах под товара на скритата си мъка, срещнах жената, която щеше да ми вдъхне пламенна любов, уважение към споделената любов, към нейните плодоносни блянове за щастие, с една дума — просто към любовта! Бях възобновил познанството си със стария приятел на баща ми, който някога се грижеше за моите интереси; именно в дома му видях младата особа, в която се влюбих и това чувство няма да ме напусне до края на живота ми. Господине, колкото повече мъжът остарява, толкова по-ясно той разбира изумителното влияние на идеите върху събитията. Съвсем почтени предразсъдъци, породени от благородни религиозни разбирания, станаха причина за моето нещастие. Девойката произхождаше от изключително благочестиво семейство, което изповядваше католическите принципи на секта, неправилно наричана янсенистка и заради която навремето във Франция избухнаха вълнения. Знаете ли защо?

— Не — отвърна Жьонеста.

— Янсениус^[5], епископ от Ипр, написал книга, в която сметнали, че има постановки, противоречащи на догмите на папския престол. По-късно тези положения вече не изглеждали като ерес, а някои автори стигнали дори дотам да отричат материалното съществуване на учението. На основание на тези маловажни прения в галиканската^[6] църква се образували два лагера — лагерът на янсенистите и лагерът на йезуитите. И от двете страни се възправили велики мъже. Това била борба между два мощни организма. А янсенистите обвинявали йезуитите, че проповядват твърде свободен морал, и възприели крайна чистота на нравите и принципите, така че янсенистите били във Франция нещо като католически пуритани, ако изобщо тези две понятия могат да вървят заедно. По време на Френската революция вследствие незначителното църковно разцепление, предизвикано от Конкордата^[7], се оформи братство от чисти католици, които не признаваха епископите, утвърдени от революционната власт и одобрени от папата. Това паство от вярващи образува тъй наречената *Малка църква*, чиито правоверни проповядват също като янсенистите образец начин на живот; изглежда, това бе необходим закон за

просъществуването на всички забранени и преследвани секти. Много янсенистки семейства бяха свързани с Малката църква. Родителите на тази девойка бяха възприели и двете еднакво строги проявления на пуританизма, които придават на характера някаква величественост; защото типично за абсолютните доктрини е, че възвеличават и най-обикновените постъпки, свързвайки ги с бъдещия живот. С това се обяснява прекрасната, пленителна чистота на душата, уважението към другите и към себе си, тънкото чувство за справедливост и несправедливост. Освен това те притежават голямо милосърдие, но също и сурова, дори бих казал неумолима безпристрастност, отвращават се от пороците, особено от лъжата, която включва всички останали. Не си спомням да съм преживял по-божествени мигове от онези, когато в дома на моя стар приятел за първи път се любувах на младото момиче, непосредствено, срамежливо, възпитано в пълно послушание, у което блестяха всички свойствени за тази секта добродетели, без обаче тя ни най-малко да се възгордява от това. Гъвкавата, кръшна снага на девойката придаваше на движенията ѝ грациозност, която целомъдрената ѝ строгост не можеше да прикрие; овалът на лицето и изящните ѝ черти издаваха благородническото потекло; погледът ѝ беше и нежен, и горд, челото — спокойно; около главата ѝ се виеха гъсти коси, скромно сплетени на плитки, които ѝ служеха за украса, без тя да подозира. Капитане, за мен тя бе образец на съвършенство, какъвто ние винаги откриваме в жената, по която сме увлечени; нали за да се влюбим, трябва да открием в нея чертите на красотата, която отговаря на бляновете и представите ни? Когато я заговорих, тя ми отвърна протичко, без припряност и без фалшива срамежливост; тя не съзнаваше каква наслада бе за околните съзвучието между гласа и външността ѝ. Всички тези ангели имат едни и същи белези, по които сърцето ги разпознава: благ глас, нежен поглед, бледо лице, някаква красота в жестовете. Тези качества са в пълна хармония, преливат едно в друго и се допълват, за да омагьосват, без човек да си дава сметка къде се крие очарованието. Божественото излъчване на душата се проявява във всяко движение. Бях страстно влюбен. Тази любов пробуди и удовлетвори чувствата, които някога напираха в мен: честолюбиви стремежи, богатство, с една дума всичките ми мечти! Красива, благородна, богата и добре възпитана, тази девойка притежаваше предимствата, които обществото по

възможност изисква от жена с високо положение, до каквото исках да достигна; образована, тя се изразяваше остроумно и красноречиво, което хем е рядко срещано, хем е обикновено за Франция, защото у много жени и най-изящните слова са кухи, докато нейните мисли бяха дълбоко съдържателни. И най-важното, във всичко прозираше ясното съзнание за собствено достойнство, което внушава уважение! Какво по-хубаво за една съпруга! Но, капитане, спирам! Винаги твърде несвършено обрисоваме любимата жена; между нея и нас още от първия момент се появяват загадки, които не се поддават на анализ. Не след дълго аз признах любовта си на моя възрастен приятел, който ме представи на семейството и неговото достойнство и авторитет поръчителствуваха за мен. Отначало бях приет с хладната учтивост, присъща на необикновените личности, които не отдават веднага приятелството си, но затова пък никога не изоставят приятелите си; по-късно успях да ги накарам да ме посрещат като близък човек. Навярно ми засвидетелствуваха това уважение заради подobaващото ми поведение. Въпреки пламенното си чувство не направих нищо, което да ме опозори в собствените ми очи, изобщо не угодничех, не хвалех тези, от които зависеше съдбата ми, показвах се такъв, какъвто съм, и преди всичко човек. Когато те добре опознах характера ми, моят стар приятел, който не по-малко от мен искаше тъжното ми ергенство най-сетне да свърши, говори на семейството за моите надежди. Те бяха приети благосклонно, но с онази съдържана деликатност, която рядко напуска светските хора; в желанието си да склуча изгоден брак, израз, който превръща този толкова тържествен акт в търговска сделка, като единият от двамата съпрузи се стреми да измами другия, старецът премълча онова, което той наричаше грешка на младостта ми. Според него съществуването на моето дете би предизвикало у семейството на момичето морална отврата, в сравнение с която въпросът за имотното ми състояние би бил без значение и би довел неизбежно до разрив. Той беше прав. „Тази работа, каза ми той, ще уредите чудесно помежду си и вие лесно ще издействувате от съпругата си благородно и добросърдечно опрощение.“ За да заглуши скрупулите ми, той не пропусна да приведе нито един от подлъгващите доводи, които обикновено изтъква обществената мъдрост. Ще ви призная, господине, че въпреки моето обещание, първата ми реакция бе да разкрия всичко честно на главата

на семейството; но неговата строгост ме накара да размисля и аз се уплаших от евентуалните последици на това признание; направих подло компромис със съвестта си, реших да изчакам и да получа от моята невяста достатъчно доказателства за обич, за да не може после щастиято ми да бъде помрачено от страшното признание. Намерението ми всичко да призна в подходящ момент бе оправдано и от софизмите на обществото и на предпазливия старец. И така, без да разгласяват на приятелите на семейството, мен ме приемаха в дома на родителите на девойката като неин бъдещ съпруг. Отличителна черта на тези набожни семейства е безкрайната дискретност, те премълчават всички неща, дори и маловажните. Не можете да си представите, господине, каква дълбочина придава на чувствата тази блага строгост, с която подхождат и към най-дребните постъпки. В този дом всички занимания бяха полезни; жените използваха свободното си време, за да шият бельо за бедните; разговорът никога не биваше лекомислен, но смехът не бе прокуден, макар че шегите бяха простосърдечни и безобидни. Отначало словата на тези правоверни ми се сториха странни, лишени от пикантността, която злословието и скандалните истории притурят на светските разговори; единствени бащата и чичото четяха вестници и моята невяста никога не бе поглеждала към тези листове, и в най-невинния от които се разказва за престъпления или за обществени пороци. Но по-късно в тази атмосфера на чистота душата ми започна да изпитва същото усещане, каквото очите от убитите тонове — приятен покой, сладостна отмора. Такъв живот привидно изглеждаше ужасно еднообразен. Обстановката в дома излъчваше хлад: всеки ден виждах всички мебели, дори най-често използваните, поставени винаги по един и същ начин, а и най-дребните предмети — винаги еднакво чисти. Въпреки всичко този начин на живот силно привързваше. След като превъзмогнах първоначалната си съпротива на човек, привикнал с удоволствията на разнообразието, на разкоша и на парижкия кипеж, аз оцених предимствата на подобно съществуване. То разгръща мислите в цялата им широта и човек неволно изпада в съзерцание; сърцето владува над всичко, нищо не го разсейва и в някой момент то съзира нещо голямо, необятно като морето. В този дом също както в манастирите, когато непрестанно гледате едни и същи неща, мисълта, ще не ще, се откъсва от вещите и всецяло се насочва към безкрайния мир на чувствата. За толкова искрено влюбен

като мен мъж тишината, скромният живот, почти монашеското повторение на едни и същи действия по едно и също време засилиха любовта. При този съвършен покой и най-дребните движения, една дума, един жест придобиваха изключително значение. Не беше необходимо да пресилваме изразяването на чувствата си, защото една усмивка, един поглед рисуваха за сърцата, които се разбират, безброй картини на техните радости и мъки. Едва тогава разбрах, че езикът с великолепието на своите изречени слова не може да се сравни по разнообразие, по красноречие със сходството в погледите и с хармонията в усмивките. Колко пъти се опитвах душата ми да заговори чрез очите или устните, тъй като бях принуден с мълчание да изразя цялата сила на обичта си пред девойка, която винаги стоеше до мен спокойна и на която все още не бяха разкрили тайната на моето присъствие в техния дом. Нейните родители искаха да я оставят свободно да направи своя избор за най-важното събитие в живота ѝ. Но когато изпитваме истинска страст, нима присъствието на любимото същество не утолява и най-буйните ни желаниа? А когато ни допускат при нея, не прилича ли това на щастието, което християнинът изпитва, когато се възправя пред Бога? Да виждаш, не значи ли да се прекланяш пред своето божество? Макар че за мен повече, отколкото за всеки друг бе наказание да нямам право да изразя сърдечните си пориви, макар че трябваше дълбоко да погребя изгарящите думи, които всъщност бледнееха пред пламенните ми чувства, въпреки че тази принуда оковаваше страстта ми, тя избликваше с още по-голяма сила в дребните неща и тогава и най-незначителните случки придобиваха изключително значение. За мен всякакви дреболии, свързани с нея, се превръщаха в големи събития: с часове да ѝ се люблювам и да чакам нейния отговор, наслаждавайки се дълго време на сладостните извивки на гласа ѝ и прониквайки в най-съкровениите ѝ мисли; да дебна потреперването на нейните пръсти, когато ѝ подавах предмет, който бе търсила; да си измислям поводи, за да докосна роклята или косите ѝ, за да докосна ръката ѝ, за да я накарам да говори повече, отколкото ѝ се искаше. Когато си изпаднал в такова възторжено състояние, очите, жестът, гласът даряват душата с непознати дотогава доказателства за обич. Такива бяха моите изразни средства, единствените, които ми позволяваше хладната, целомъдрена въздържаност на тази девойка. Нейното поведение не се променяше, тя продължаваше да се държи

като сестра с брат си. Само че страстта ми нарастваше и контрастът между моите думи и нейните, между моите погледи и нейните ставаше по-очевиден и накрая аз се досетих, че срамежливото мълчание бе единственият начин, по който девойката можеше да изрази чувствата си. Та нали когато идвах у тях, тя винаги бе в салона, та нали винаги оставаше до края на очакваното и може би предчувствувано мое посещение?! Нима мълчаливата ѝ вярност не издаваше тайната на невинната ѝ душа? Освен това, нали тя слушаше думите ми с удоволствие, което не умееше да скрива? Родителите ѝ вероятно изгубиха търпение от нашите невинни отношения и от меланхолната ни любов и като видяха, че съм почти толкова срамежлив, колкото и дъщеря им, те ме оцениха благоприятно и вече гледаха на мен като на мъж, достоен за тяхното уважение. Бащата и майката споделиха това с моя по-възрастен приятел, казали му най-хвалебствени неща за мен; приемаха ме вече като техен осиновен син, възхищаваха се най-вече от нравствената чистота на чувствата ми. И наистина, тогава отново се почувствувах млад. В тази благочестива и непорочна среда аз, тридесет и две годишният мъж, отново ставах юношата от едно време, изпълнен с надежди и вяра. Лятото си отиваше, а различни задължения бяха задържали семейството в Париж, противно на навиците му; но през септември то се освободи и можеше вече да замине за имението им в Оверн, а бащата ме покани да прекарам с тях два месеца в стария замък, някъде далеч в планините на Кантал^[8]. Аз не отговорих веднага на тази приятелска покана. Моето колебание предизвика най-нежния, най-очарователния неволен израз на лицето, с който скромната девойка издаде тайните на сърцето си. Евелина... Боже Господи! — възкликна Бьонаси и дълбоко се замисли.

— Извинете ме, капитан Блюто — продължи той след дълго мълчание. — За първи път от дванадесет години произнасям името, което непрекъснато кръжи в мислите ми и което някакъв глас често крещи в съня ми. Та Евелина, щом вече я назовах, рязко вдигна глава, което контрастираше с вродената мекота на движенията ѝ; тя ме погледна без гордост, но с мъчително безпокойство, изчерви се и сведе очи. Клепачите ѝ бавно, постепенно се повдигнаха, което ми достави неизживяно до този момент удоволствие. Едва успях да отговоря, мънкайки, с пресекващ глас. Развълнуваната ми душа страстно

заговори на нейната, а тя ми благодари с нежен, почти влажен поглед. Бяхме си казали всичко.

Заминах със семейството за имението им. От деня, в който нашите сърца се бяха разбрали, нещата около нас започнаха да ни изглеждат съвсем различни; вече нищо не ни беше безразлично. Макар че истинската любов винаги да е една и съща, тя заимствува проявленията си от мислите ни и по този начин е и еднаква, и различна при всяко същество, което е в плен единствено на страстта и на нищо друго. Затова само философът и поетът разбират дълбочината на популярното определение за любовта: егоизъм на двама. Ние обичахме себе си в *другия*. Наистина, проявлението на любовта е съвсем различно при всяка двойка, която не се повтаря във времето, но въпреки това тя се подчинява на едни и същи начини в изразяването на страстта. Така че девойките, дори и най-набожните, най-непорочните използват еднакъв език и се различават една от друга само по изяществото на мислите си. Само че, ако за друга девойка невинното споделяне на вълненията си било естествено, то за Евелина това би било отстъпление пред бурните чувства, вземащи връх над обичайния покой на младата ѝ набожна душа, затова като че ли и най-беглият неин поглед бе изтръгнат силом от любовта. Тази постоянна борба между поривите на сърцето и принципите ѝ придаваше и на най-незначителното събитие в нейния живот, толкова спокоен на повърхността, а всъщност бурен в дълбочина, много по-голяма сила от преувеличенията на момичетата, чието поведение светските нрави много бързо подправят. По време на пътуването Евелина откриваше в природата хубости, за които говореше особено възторжено. Когато смятаме, че нямаме право да изразим щастието, предизвикано от близостта на обичаното същество, ние изливаме чувствата, които напират в сърцето ни, върху заобикалящите ни предмети, разкрасявани от потулените ни страсти. Поетичната прелест на селищата, които преминаваха пред очите ни, бе за нас напълно разбираем посредник, а във възхвалите, които сипехме, прозираха тайните на нашата любов. На няколко пъти майката на Евелина хитро, по женски искаше да смути дъщеря си: „Мило дете, вие сте минавали десетки пъти през тази равнина, без да ѝ се възхищавате“ — каза тя след едно твърде приповдигнато изречение на Евелина. — „Майко, навярно не съм била достигнала възрастта, когато умеем да оценяваме такива красоти.“

Простете тази безлична за вас подробност, капитане, но простишкият отговор ме изпълни с неизразима радост, окуражена и от погледа, който ми бе отправен. Затова някое село, огряно от лъчите на изгряващото слънце, или пък развалини, обрасли в бръшлян, които заедно сме съзерцавали, запечатваха по-силно в душите ни чрез спомена за нещо материално сладостните вълнения, от които зависеше бъдещето ни. Пристигнахме в семейния замък, където останах около четиридесет дни. Това време, господине, е единственият период на пълно щастие, с което небето ме дари. Наслаждавах се на удоволствия, непознати за гражданите. Бяхме щастливи като двама влюбени, които живеят под един покрив, сякаш вече се свързали живота си, заедно се разхождат сред полята, понякога остават сами, сядат под някое дърво в китна долинка и наблюдават в далечината стара мелница, взаимно си изтръгват откровения в кратките, сладостни разговори, благодарение на които с всеки изминал ден любящите сърца се сближават малко повече. Ех, господине, животът сред природата, красотите на небето и земята така прекрасно хармонират със съвършенството и блаженството на душата! Нима да си разменяш усмивки с любимата, съзерцавайки небесата, да вплиташ прости думи, изречени под натезжалите от роса корони на дърветата, в песента на птиците, да крачим бавно към дома под звъна на камбаната, който винаги прекалено рано зове, да се любоваш на някоя дребна подробност от пейзажа, да следиш прищевките на насекомо, да разглеждаш някоя златна мушица или друго крехко създание, което любимата и непорочна девойка държи в дланта си, не ни възвисяват с всеки ден малко повече към Бога? През тези четиридесет дни щастие натрупах толкова много спомени, които можеха да оцветят цял един живот; наистина това бяха най-красивите и пространни спомени, още повече че след това никога и от никого нямаше да бъде разбран. Днес привидно съвсем обичайни гледки, но за разбитото ми сърце изпълнени с горчив смисъл, ми припомниха отлетялата, но не и забравена любов. Не знам дали забелязахте как играе залязващото слънце върху колибата на малкия Жак. В даден момент природата ярко засия от лъчите на слънцето, а после внезапно притъмня, пейзажът помрачня. Тези два противоположни облика на природата бяха за мен вярно изображение на онзи период от моя живот. Господине, аз получих от нея първото, единствено и върховно признание, което може да си позволи невинна девойка, а то, колкото е

по-бегло и мимолетно, толкова повече обвързва, пленително обещание за любов, то сякаш ми припомняше, че съществува друг, по-добър живот! И тогава, вече убеден, че съм обичан, аз се захлех в себе си всичко да ѝ разкажа, да нямам тайни от нея, дори се срамувах, че толкова съм се забавил да споделя огорченията, които сам си бях навлякъл. За нещастие, на другия ден след радостните мигове писмо от възпитателя на моя син ме накара да се разтрепера за живот, който ми бе безкрайно скъп. Заминах, без да разкажа тайната си на Евелина, като само съобщих на семейството, че ме зоват важни дела. В мое отсъствие родителите се разтревожили. Опасявайки се, че може би имам някаква любовна връзка, те писали в Париж, за да съберат сведения за мен. Непоследователни в своите религиозни принципи, те се усъмниха в мен, без обаче да ми дадат възможност да разсея съмненията им; един техен приятел ги осведомил без мое знание за събитията от младостта ми, преувеличил грешките ми, главно наблегнал на съществуването на детето, което според него умишлено съм скрил. Когато писах на бъдещите си родители, не получих отговор; те се върнаха в Париж, отидох у тях, но не бях приет. Обезпокоен, изпратих стария си приятел да научи подбудите за поведението им, което не проумявах. Когато разбрал причината, добрият старец благородно се застъпил за мен, поел върху себе си вината за нечестното ми мълчание, поискал да ме оправдае, но нищо не могъл да постигне. За това семейство материалните и морални основания бяха твърде важни, предразсъдъците му бяха непоклатими и то отказа да промени решението си. Отчаянието ми беше безгранично. Отначало се опитах да предотвратя бурята, но ми връщаха писмата неразпечатани. Когато изчерпах всички човешки средства, когато бащата и майката казаха на стареца, причинил моята беда, че те никога не ще приемат да свържат в брачен съюз дъщеря си с мъж, на чиято съвест тегнат смъртта на една жена и животът на извънбрачно дете, дори и Евелина да ги помоли на колене, тогава, господине, ми остана само една, последна надежда, крехка като върбовата клонка, за която се хваща давец се нещастник. Аз се осмелих да вярвам, че любовта на Евелина ще се окаже по-силна от бащините решения и че тя ще съумее да сломи непреклонността на родителите си; може би баща ѝ бе скрил от нея мотивите за отказа, който убиваше любовта ни, а аз исках тя да реши съдбата ми, след като узнае всички подробности, и затова ѝ

писах. Уви! През сълзи и болка, господине, след мъчителни колебания аз написах единственото любовно писмо в живота си. Днес вече твърде смътно си спомням какво ми продиктува отчаянието; навярно писах на моята Евелина, че ако е била искрена и откровена, тя не можеше, не трябваше никога да обича друго освен мен; не беше ли вече нейният живот провален, не беше ли тя обречена да мами или бъдещия си съпруг, или мен? Пиших ѝ, че потъпква женските си добродетели, като лишава любимия си, отхвърлен от родителите ѝ, от същата преданост, която би му засвидетелствувала, ако бракът, извършен вече в нашите сърца, бе осветен от закона? А коя жена, питах я аз, не би предпочела да бъде свързана по-скоро с обета на сърцето, отколкото с веригите на закона? Оправдавах грешките си, изтъквайки младежката си непорочност, без да пропускам всичко онова, което би могло да разчувствува едно благородно и великодушно сърце. Но, така и така споделям с вас всичко, по-добре да донеса нейния отговор и моето последно писмо! — каза Бьонаси и отиде до своята стая.

Скоро се върна с овехтяла чанта, от която с дълбоко вълнение извади безразборно пъхнати листа. Те трепереха в ръцете му.

— Ето фаталното писмо — показа го той. — Детето, изписало тези букви, не е знаело какво голямо значение ще придобие за мен листът с нейните мисли. А ето — каза той, показвайки друго писмо — последният вик, изтръгнал се от един страдащ човек. След малко ще можете сам да прецените всичко. Старият ми приятел занесе моята смирена молба, предал я тайно на Евелина и потъпквайки достойнството на белите си коси, я помолил да я прочете и да отговори. Ето какво ми писа тя:

— „Господине...“

Преди бях нейният *любим*, целомъдрено обръщение, с което тя изразяваше целомъдрената си любов, а сега ме наричаше господине! Само тази думичка изразяваше всичко. Но, чуйте писмото.

„Много е жестоко за една девойка да открие неискреност у мъжа, комуто предстои да бъде поверен нейният живот; и все пак трябва да Ви извиня — толкова сме слаби! Вашето писмо ме трогна, но повече не ми пишете, почеркът Ви ми причинява мъчителни вълнения.

Разделени сме завинаги. Обясненията, които ми дадохте, ме спечелиха, те потушиха чувството, което се бе надигнало в душата ми срещу Вас; толкова ми се искаше да сте неопетнен! Но и Вие, и аз се оказахме твърде слаби пред баща ми! Да, господине, аз се осмелих да говоря във Ваша полза. За да моля родителите си, трябваше да преодолеем най-големия ужас, който някога съм изживявала, и почти да изменя на житейските си правила. И сега отново отстъпвам пред молбите Ви и съм виновна, че Ви отговарям без знанието на баща ми; но майка ми знае. Нейната снизходителност ми позволи сега да остана за малко насаме с Вас, с това ми доказа колко много ме обича и укрепи преклонението ми пред волята на моето семейство, която бях на прага да не зачета. Затова, господине, Ви пиша за първи и последен път. Прощавам Ви чистосърдечно нещастията, които посяхте в живота ми. Да, прав сте, първата любов не се заличава. Вече не съм предишната невинна девойка и не бих могла да бъда непорочна съпруга. Затова не знам каква ще бъде съдбата ми. Както виждате, господине, годината от моя живот, която Вие запълнихте, ще има дълготрайни отгласи в бъдещето; но съвсем не ви обвинявам. Ще ме обичате вечно! Защо ли трябваше да ми казвате това? Ще смирят ли тези думи смутната душа на нещастното самотно момиче? Нима Вие не погубихте вече и мен и бъдещия ми живот, като ме дарихте със спомени, които винаги ще се завръщат! Сега аз мога да принадлежа единствено на Исус Христос, но дали той ще приеме разбитото ми сърце? Ненаправно ми е изпратил той тези огорчения, има някакви намерения и навярно е искал да ме върне към себе си — към единственото ми убежище днес. Господине, вече нищо не остава на тази земя. За да заглушите мъката си, Вие можете да се отдадете на честолюбивите стремежи, естествени за мъжа. Това съвсем не е упрек, а нещо като религиозна утеха. Мисля си, че ако в този момент и двамата носим болезнено бреме, то на мен се пада по-тежкия дял. ТОЗИ, у когото е цялата ми надежда и от когото не можете да

ревнувате, свързва нашия живот; той ще съумее да го развърже според волята си. Забелязах, че Вашите религиозни вярвания не се основават на онази пламенна и чиста вяра, която ни помага да търпим болките си тук, на земята. Господине, ако Бог благоволи да изпълни пожеланията на моята постоянна и гореща молитва, той ще Ви озари със своята светлина. Сбогом, сбогом на Вас, който трябваше да ми бъдете водач, на Вас, когото можех да нарека *любими мой* без грях и за когото все още мога да се моля, без да се срамувам. Господ разполага с нашите дни, той би могъл пръв Вас от нас двамата да повика при себе си; но ако остана сама на този свят, то тогава, господине, поверете ми Вашето дете.“

— Това писмо, изпълнено с великодушни чувства, не оправдаваше надеждите ми — продължи Бьонаси. — Затова отначало се отдадох само на мъката си, но по-късно вдъхнах балсама, с който тази девойка се опитваше да облекчава раните на душата ми, пренебрегвайки своите собствени; но в отчаянието си аз ѝ писах малко сурово.

„Госпожице, тази дума ви подсказва, че се отказвам от Вас и Ви се подчинявам! Мъжът все пак намира сили да се подчини на обичаното същество с някаква болезнена наслада дори тогава, когато то му повелява да се разделят. Вие сте права и аз самият се осъждам. Някога аз пренебрегнах верността на една девойка, днес моето чувство ще бъде пренебрегнато. Но не вярвах, че единствената жена, на която дарих цялата си душа, ще се нагърби да отмъсти. Никога не бих допуснал, че сърцето, което ми изглеждаше тъй нежно и любещо, таи такава жестокост, а може би всъщност добродетел. Сега разбрах колко безмерна е любовта ми, тя устоя на най-невероятната от всички болки: на Вашето пренебрежение; Вие без съжаление прекъсвате връзките, които ни бяха съединили. Сбогом навеки. Смирен и горд в разкаянието, аз ще

потърся начин да изкупя грешките, към които Вие, моята застъпница пред Бога, бяхте безмилостна. Може би Господ няма да бъде толкова жесток, колкото Вас. Моите страдания, изпълнени с мисли за Вас, ще накажат раненото ми сърце, което ще кърви вечно в самота; за ранените сърца — усамотение и покой. Сърцето ми вече нивга не ще бъде докоснато от любовта. Макар да не съм жена, но аз също като вас разбрах, че изричайки: *Обичам те*, се вричах за цял живот. Да, тези думи, произнесени на ухото на *моята любима*, не бяха лъжа; ако бих се променил, нейното презрение би било оправдано. И така, Вие завинаги ще останете кумирът на моята самота. Разкаянието и любовта са добродетели, които трябва да вдъхновяват всички останали; затова, въпреки пропастите, които ще ни разделят, Вие винаги ще направлявате действията ми. Независимо че изпълнихте сърцето ми с горчивина, не ще храня горчиви мисли към Вас: нима не е лошо да започвам новите си дела, преди да съм прочистил душата си от всякакъв плевел? Сбогом, единствено сърце, което обичам на този свят и от което съм прогонен. Никога сбогуване не е преливало от толкова много чувства и нежност; нима това сбогуване не отнася една душа и един живот, които вече никой не ще може да възкреси? Сбогом, вам — мир, а за мен — цялата мъка!“

Когато лекарят прочете двете писма, Жьонеста и Бьонаси се гледаха известно време в плен на тъжни размисли, които обаче не споделиха.

— След като изпратих това последно писмо, чиято чернова, както виждате, съм запазил и което за мен днес е единствената ми, уви, посърнала радост — продължи Бьонаси, — изпаднах в неописуемо униние. Всички връзки, които могат тук, на земята, да свързват човека с живота, бяха събрани в чистата ми, но вече изгубена надежда за щастие. Трябваше да се простя с насладите на позволената любов и да погребя благородните помисли, които покълваха дълбоко в мен. Въжделенията на една разкаяла се душа, която бе жадна за красивото,

за доброто, за почитеното, бяха отблъснати от истински набожни хора. Господине, в първия момент бях склонен да взема най-невероятни решения, но благодарение на присъствието на сина ми успешно се преборих с тях. Тогава почувствувах как моята привързаност към него нараства още повече след всички нещастия, за които той бе невинната причина, но всъщност трябваше да обвинявам само себе си. Синът стана моята единствена утеха. На тридесет и четири години все още можех да се надявам да бъда безкористно полезен на страната си и аз реших да стана известна личност, за да мога благодарение на славата или на блясъка на властта си да залича грешката, която петнеше раждането на сина ми. Колко възвишени чувства му дължа, аз възкръснах за нов живот, докато се занимавах с бъдещето му! Ах, задушавам се! — извика Бьонаси. — Минали са вече единадесет години, а аз все още не мога да мисля за тази злокобна година... Господине, загубих детето си.

Лекарят замълча, скри лицето си в шепи и чак след като се поуспокои, свали ръцете си. Тогава Жьонеста развълнуван видя в очите на домакина си сълзи.

— Господине, отначало този ненадеен удар ме изтръгна от равновесие — продължи Бьонаси. — Едва след като се откъснах от обществото и заживях в друг свят, прозрях истините на здравия морал. Едва по-късно разпознах Божиата намеса в моите злочестини и съумях да се примиря, вслушвайки се в Гласа Господен. Аз не се примирих изведнъж, в мен трябваше да се пробуди фанатичността; изразходвах сетните искрици жар в последната буря — дълго време се колебаех какъв да бъде единствено верният избор за един католик. Отначало исках да се самоубия. Тъй като всички преживени събития бяха в крайна степен развили у мен меланхолия, аз съвсем хладнокръвно се реших на това отчаяно действие. Мислех си, че ни е позволено да напуснем живота, щом като самият живот ни напуска. Струваше ми се, че самата природа допуска самоубийството. Навярно мъките предизвикват в душата на човека такива опустошения, каквито непоносимата болка — в тялото му; при това положение разумното същество, страдащо от нравствена болест, има право да се самоубие на същото основание, на което овцата, тласкана от *въртоглавие*, си разбива главата в някое дърво. Нима душевните страдания се лекуват по-лесно от телесните? Все още се съмнявам в това. Между онзи,

който все още се надява, и този, който вече е изгубил надежда, не знам кой е по-страхлив. Мислех си, че самоубийството е последната криза на нравствената болест, както естествената смърт е края на физическото заболяване; но тъй като нравственият живот е подчинен на специфичните закони на човешката воля, то не би ли следвало неговото прекратяване да зависи от повелята на разума? Значи, именно мисълта убива, а не пистолетът. Всъщност случайността, поразила ни смъртоносно в момент, когато животът ни е напълно щастлив, не оправдава ли човека, който отказва да влачи нещастно съществуване? Но, господине, разсъждавайки през тези дни на траур, аз издигнах на по-висша степен умозаклученията си. Известно време споделях великите чувства на езическата древност; но, издирвайки в тях нови права за човека, аз повярвах, че като използвам постиженията на съвременното познание, бих могъл да проникна по-дълбоко от древните във въпросите, които те някога са превърнали в системи.

Епикур^[9] е разрешавал самоубийството. Нали това бе допълнението към неговото нравоучение? Според него не може да се живее без чувствени наслади; ако това условие липсва, за живота същество е приятно и позволено да се оттегли сред покоя на мъртвата природа; тъй като според него единствената цел на човека е щастието или надеждата за щастие, то за онзи, който страда и страда безнадеждно, смъртта се превръща в благо. Доброволното приемане на смъртта било последната разумна постъпка. Епикур не възхвалява, но и не осъжда този акт; той се задоволявал да казва, отдавайки дължимото на Бакхус^[10]: „Да умреш, не е нито смешно, нито тъжно.“ Зенон и изобщо стоиците^[11], проповядващи по-висок морал и по-сериозно отношение към дълга от епикурейците, в някои случаи препоръчваха на стойка самоубийството. Ето как разсъждавал Зенон: човекът се различава от животното, защото пълновластно разполага със себе си; ако му отнемете правото да решава в полза на живота или смъртта, вие ще го превърнете в роб на хората и събитията. Това признато право на живот и смърт представлява успешна противотежест на всички природни и обществени страдания; същото това право обаче, упражнявано от човек над човека, поражда тиранията. Така че силата на човека не може да съществува, ако той няма неограничена свобода на действията си; трябва ли човек да избяга от срамните последици на една непоправима грешка? Простият

човек преглъща срама и живее, мъдрият поглъща отрова и умира; трябва ли човек да се бори за последните искрици живот с подаграта, която смазва костите, с рака, който разяжда лицето; мъдрецът преценява сгодния момент, изгонва шарлатаните и казва последно сбогом на своите приятели, които е натъжавал с присъствието си. Попаднал под властта на тиранин, срещу когото си се борил с оръжие в ръка, какво трябва да правиш? Документът за твоето робство е изготвен, остава ти само да подпишеш или да подложиш врат: глупакът подлага шията си, страхливецът подписва, а мъдрецът извършва последния си акт на свободна воля: сам слага край на живота си. „Свободни люде, провикнал се стоикът, бъдете винаги свободни! Свободни от страстите си, като ги жертвувате в името на дълга, свободни от себеподобните си, като им покажете оръжието или отровата, благодарение на които оставате извън техните посегателства, свободни да пренебрегнете съдбата, като сами си определяте границата, отвъд която не ѝ оставяте никаква възможност да ви подчини, свободни от предразсъдъците, като не ги смесвате с дълга, свободни от всички животински страхове, като съумявате да преодолявате просташкия инстинкт, който привързва за живота толкова много нещастници.“ След като извлякох тази обосновка от древната философска неразбория, реших да ѝ придам християнски облик, подкрепяйки я със законите на свободната воля, които Господ ни е дал, за да може един ден да ни изправи пред своя съд. Тогава си казах: „Там ще се защитавам!“ Обаче, господине, тези разсъждения ме наведоха на мисълта какво ни чака след смъртта и се сблъсках със старите си разклатени вярвания. Когато вечността натезава и върху най-незначителното ни решение, тогава всичко в човешкия живот придобива изключителна важност. Нещата необяснимо се променят, когато мисълта за вечността въздействува с цялата си мощ върху човешката душа и те кара да почувствуваш в себе си някаква необятност, която сякаш те приобщава към безкрайността. От тази гледна точка животът е и много възвишен, и много нищожен. Чувството ми за вина не ми позволяваше да мисля за небето, докато все още имах надежди на земята, докато намирах облекчение за мъките си в някои обществени дейности. Нима да обичам, да се посветя на щастието на една жена, да бъда глава на семейство не бе благородна храна за потребността ми да изкупя грешките, които ме

измъчваха? Тъй като този опит се провали, тогава пълното отдаване на детето не бе ли също изкупление? Но когато след тези две душевни усилия презрението и смъртта обрекоха сърцето ми на вечен траур, когато всички мои чувства едновременно бяха наранени и за мен повече нищо не съществуваше на земята, аз вдигнах поглед към небето и срещнах Бог. Тогава се опитах да привлека религията като съучастница в моята смърт. Препрочетох Евангелието и никъде не срещнах текст, който да забранява самоубийството; но този прочит ме изпълни с божествената мисъл на Спасителя. Той наистина нищо не казва за безсмъртието на душата, но говори за прекрасното царство на баща си; освен това никъде не забранява отцеубийството, но осъжда всяко зло. Славата на неговите апостоли и доказателството за тяхната мисия са не толкова в това, че са създали закони, колкото че са разпространили на земята духа на новите закони. Тогава ми се стори, че смелостта на човека, който се самоубива, всъщност се превръща в негова собствена присъда: след като чувствува сили да се самоубие, трябва да има сили и да се бори; да отхвърлиш страданието не е проява на сила, а на слабост; прочее да напуснеш живота от отчаяние означава да се отречеш от християнската вяра, в основата на която са върховните слова на Исус: *Блажени са страдащите!* Самоубийството вече не ми изглеждаше простимо при никаква криза, дори у човек, който поради погрешно разбиране на величието на душата сам избира съдбата си миг преди палачът да го съсече с брадвата си. Нали Христос се е оставил да бъде разпнат, за да ни учи да се подчиняваме на всички човешки закони, дори и когато се прилагат несправедливо. Именно тогава проумях божествения смисъл на думата *Примирение*, издълбана на кръста, тъй разбираема за онези, които умеят да разчитат свещените писмена.

Тогава притежавах осемдесет хиляди франка и отначало исках да отида някъде далеч от хората, да преживея, вегетирайки, в някое затънтено кътче; но човеконенавистничеството, което е вид суета, прикрита под таралежови бодли, не е католическа добродетел. Сърцето на човекомразеца не кърви, то се свива, а моето кървеше отвсякъде. Мислейки за законите на църквата, за подкрепата, която тя оказва на огорчените, разбрах каква красота крие молитвата в усамотението на манастира и тогава си внуших, че трябва да дам обет, както красиво се изразяват нашите отци. Въпреки че бях твърдо решил да направя

това, си запазих правото да изуча начините, които щях да използвам, за да постигна целта си. След като се разпоредих с остатъците от състоянието си, тръгнах си почти спокоен. *Мир в лоното на всевишния* — тази мисъл ми вдъхваше надежда, която не можеше да ме разочарова. Отначало бях пленен от устава на свети Бруно^[12], дойдох до Гранд Шартрьоз пеш, отдаден на сериозните си мисли. За мен този ден бе тържествен. Не очаквах да видя такава величествена гледка покрай пътя, където на всяка крачка се чувствава свръхчовешко присъствие. Надвисналите скали, пропастите, кънтящият рев на водопадите в тишината, безлюдната земя, заобиколена от планински върхове, но въпреки това безпределна, убежището, където достига единствено безплодното любопитство на човека, дивият страх, смекчен от причудливите творения на природата, хилядолетните ели и едnodневните растения — всичко те настройва към задълбочен размисъл. Трудно е да се засмееш, прекосявайки пустинята на свети Бруно, тъй като там имаш усещането за безкрайна печал. Видях манастира „Гранд Шартрьоз“, разходих се под неговите стари, притихнали сводове, слушах, застанал под аркадите, как бавно капеше изворната вода. Влязох в една килия, за да почувствувам цялото си нищожество, вдъхвах дълбокия покой, на който се е наслаждавал моят предшественик, и прочетох с умиление надписа, който той бе издълбал на вратата според манастирския обичай; всички предписания на живота, който исках да водя, бяха обобщени в три латински думи: *Fuge, late, lace*^[13].

Жьонеста кимна, сякаш разбираше.

— И аз се реших — продължи Бьонаси. — Тази килия, облицована с борово дърво, това твърдо легло, това отшелничество, всичко прилягаше на душата ми. Шартрьозките монаси бяха в параклиса, отидох да се моля с тях. И тук моята решимост се изпари. Господине, не искам да съдя католическата църква, аз съм дълбоко вярващ, убеден съм в нейните дела и закони. Но като слушах тези старци, неизвестни и мъртви за света, да пеят своите молитви, стигнах до извода, че в основата на манастирското уединение се крие егоизъм, наистина възвишен, но егоизъм. Това усамотяване е изгодно само за човека и представлява чисто и просто бавно самоубийство, но аз, господине, не го осъждам. Щом църквата е създала тези гробове, навярно те са необходими за някои християни, напълно ненужни на

света. Сметнах, че ще постъпя по-справедливо, ако разкаянието ми принесе полза на обществото. На връщане разсъждавах за условията, при които бих могъл да осъществя замислите си за самоотричане. Представях си как живея като обикновен моряк, обричах се да служа на отечеството, заставайки скромно в последните редици, отказвайки се от всякакви духовни изяви; но, макар такъв живот да бе трудов и самопожертвувателен, той не ми се стори достатъчно полезен. Не изменях ли по този начин на Божиите предназначения? След като Бог ме е надарил с някакви умствени възможности, не беше ли мой дълг да ги използвам за благо на себеподобните си? Освен това, ако трябва да говоря откровенно, чувствавах необходимост от себераздаване, която не можеше да бъде удовлетворена с едни чисто механични задължения. Не виждах как бих могъл да проявя в моряшкия живот добротата, присъща на моята душевна нагласа — всяко цвете изпуска свой неповторим аромат. Бях, както вече ви казах, принуден да преспя тук. През нощта ми се стори, че чувам Божия заповед в духа на състрадателните мисли, които ми навя окаяното състояние на този беден край. Бях изпитал вече мъчителните радости на майчинството и реших изцяло да му се отдам, да удовлетвори това чувство в по-широка сфера на действие от тази на майките, превръщайки се в милосърдна сестра за цял един край, лекувайки непрестанно язвите на бедния. Божият пръст съвсем ясно бе очертал съдбата ми още когато първата ми сериозна мисъл на младини ме бе насочила към лекарската професия и припомняйки си това, аз реших да я упражнявам тук, в този край. Пък и в писмото си бях писал: за *ранените сърца — усамотение и покой*; сега исках да изпълня това, което се бях заклел да направя. И така, избрах пътя на мълчанието и примирението. Думите *fuge, late, late* на отшелника сега са мой девиз, моят труд е действена молитва, моето морално самоубийство е този кантон, в който обичам да сея щастие и радост, да давам това, което нямам. Навикът да живея сред селяни, откъсването ми от обществото истински ме преобрази. Лицето ми промени своя израз, то свикна със слънцето, от което се набръчка и задебеля. Възприех походката на селянина, неговата реч, дрехи, неговата небрежност и пренебрежението му към преструвките. Моите приятели или кокетките от Париж, които *ухажвах*, никога не биха познали в мен мъжа, бил известно време на мода в салоните, безделният блудник, свикнал с труфилата, разкоша и парижката

изисканост. Днес всичко външно ми е напълно безразлично като на хората, подчиняващи се на една-единствена мисъл. Нямам вече друга цел в живота, освен да го напусна, не искам нищо да правя, за да предотвратя или ускоря края; но ще легна да умра без съжаление в деня, когато дойде болестта.

Това е, господине, разказах ви напълно искрено събитията от живота си, предхождащ този, който сега водя тук. Не скрих нищо от грешките си, те бяха големи и общи с грешките и на някои други мъже. Много страдах и сега всеки ден продължавам да страдам, но в това се крие условието за щастлива бъднина. Все пак, въпреки примирението ми има мъки, срещу които съм безсилен. Днес, без да искам, за малко не се поддадох пред вас на скритата си болка...

Жьонеста подскочи на стола си.

— Да, капитан Блюто, вие бяхте там. Нали ми посочихте леглото на майка Кола, след като положихме Жак на постелята? Не мога да видя дете, без да си спомня за ангела, който загубих. В състояние ли сте тогава да си представите каква болка изпитах, когато сложих в леглото дете, обречено на смърт? Не мога да гледам хладнокръвно децата.

Жьонеста пребледня.

— Да, красивите руси главици, невинните детски главици, които срещам, винаги ми напомнят за моите нещастия и възкресяват мъката ми. Изобщо ужасно е, като си помисля, че толкова много хора тук ми благодарят за малкото добро, което правя, когато всъщност то е плод на моите угризения. Само вие, капитане, знаете тайната на моя живот. Ако бях черпил сила от чувство, по-чисто от съзнанието за моите прегрешения, то бих бил щастлив! Но тогава пък нямаше да има какво да ви разкажа за себе си.

[1] *Сорез* — град в департамента Гарп, Южна Франция. ↑

[2] *Ораторианци* — монаси от католическия духовен орден Оратоар, основан в Париж през 1611 г., посветили се на възпитанието на младежите и ръководили много колежи във Франция. ↑

[3] *Латински квартал* — парижки квартал на левия бряг на Сена, който още от XII в. е бил университетски център. ↑

[4] „*Сен Сюлпис*“ — общество на бялото духовенство, основано през 1641 г. и чието седалище става църквата „Сен Сюлпис“ в Париж,

където се организира семинар за подготовка на свещеници. ↑

[5] *Янсениус, Корнелиус* (1585–1638) — холандски теолог. През 1635 г. става епископ в белгийския град Ипр. След смъртта му е издаден неговият труд „Августинус“, в който от своя гледна точка излага доктрината на свети Августин за опрощението, за свободната воля и за предопределението. Това произведение е в основата на бурния спор между неговите последователи янсенистите и йезуитите.

↑

[6] *Галиканска църква* — т.е. френската църква. ↑

[7] *Конкордат* — конвенция между папския престол и суверенна държава, уреждаща отношенията между католическата църква и държавата. В случая става дума за конкордата, сключен от Бонапарт и папа Пий VII на 16 юли 1801 г. Той е регулирал взаимоотношенията на Франция със Светия престол чак до 1905 г. ↑

[8] *Кантал* — департамент в областта Оверн, Южна Франция. ↑

[9] *Епикур* (341–270 пр.н.е.) — гръцки философ, материалист и атеист от епохата на елинизма. Той отрича намесата на боговете в човешките дела и признава вечността на материята. В теорията на познанието той е сенсуалист. Неговото учение превръща усещанията в критерий на познанията в морала, тъй като те сами по себе си са винаги истинни, а грешките възникват от тълкуването на усещанията.

Насладата, избягването на страданията, радостното състояние на духа са в основата на щастието. Привържениците на неговата школа в Атина се наричат епикурейци. ↑

[10] *Бакхус* — латинското име на гръцкия бог Дионис — бог на растителността и най-вече на лозата и виното. Култът към Дионис е допринесъл за развитието на търговията и поезията. ↑

[11] *Зенон и стоиците* — Зенон от Китион (около 335 — около 264 г. пр.н.е.) е основател на стоицизма. Според стоиците трябва да се живее в хармония със самия себе си, със себеподобните си и с природата, т.е. трябва да се избягват вълненията. Щастието е в освобождаването от страстите, в спокойствието на духа, в равнодушието. Човешкото благо било в развитието на висока нравственост, основана на разума. ↑

[12] *Свети Бруно* (около 1030 — около 1101) — основател на Ордена на шартръозите. Манастирът на Ордена е близо до Гренобъл, в планините Гранд Шартръоз, дали името на Ордена. ↑

[13] *Fuge, late, tace...* (лат.) — Бягай, скрий се, мълчи. ↑

5. ЕЛЕГИИ

Като свърши разказа си, Бьонаси забеляза върху лицето на военния дълбока загриженост, която го изненада. Трогнат от отзивчивостта му, той почти се разкая, че е натъжил така гостенина си, и му каза:

— Но, капитан Блюто, моите нещастия...

— Не ме наричайте капитан Блюто — извика Жьонеста, прекъсвайки лекаря, и скочи от стола с рязко движение, което издаваше вътрешно недоволство. — Не съществува никакъв капитан Блюто, аз съм един мерзавец!

Бьонаси удивено погледна Жьонеста, а той се разхождаше из салона като случайно попаднала земна пчела, която търси изход, за да излети от стаята.

— Но, господине, кой сте вие тогава? — попита Бьонаси.

— Ами там е работата! — отвърна военният, като застана пред лекаря, без да се осмели да го погледне. Аз ви измамих! — продължи той сконфузен. — За първи път в живота си излъгах и съм наказан, защото вече не мога да ви кажа причината за посещението си, нито за моето проклето шпиониране. Откакто успях, така да се каже, да надникна в душата ви, бих предпочел да ми ударят шамар, отколкото да слушам как ме наричат Блюто! Вие може би ще ми простите измамата, но аз никога не ще си я простя — аз, Пиер-Жозеф Жьонеста, който не би излъгал дори пред военен съд, за да спаси живота си.

— О, вие сте командирът Жьонеста — възкликна Бьонаси и стана. Той много сърдечно стисна ръката на офицера и каза: — Господине, както преди малко твърдахте, ние вече бяхме приятели, без да се познаваме. Много ми се искаше да се запознаем, когато слушах разказите на господин Гравие за вас. Той ви наричаше Плутархов герой^[1].

— Какъв ти Плутархов герой — отвърна Жьонеста, — аз съм недостоеен за вас и ще се накажа за това. Трябваше чисто и просто да ви разкрия тайната си. Но не! Всъщност добре направих, че надянах

тази маска и дойдох лично да събера сведения за вас. Сега вече знам, че трябва да си мълча. Ако бях действувал открито, щях да ви причиня болка. Опазил ме Бог! Не бих искал да бъда виновен и за най-малката ваша скръб!

— Но, господин офицер, не ви разбирам.

— Да оставим това. Не съм болен, прекарах хубав ден и утре си тръгвам. Когато дойдете в Гренобъл, ще имате още един приятел, и то сериозен, не само за весела компания. Всичко у Пиер-Жозеф Жьонеста е ваше: и кесията, и сабята, и кръвта. Изобщо, вашите слова попаднаха в добра почва. Когато изляза в оставка, ще отида в някое затънтено място, ще стана кмет и ще се опитам да ви подражавам. Ако не ми достигат вашите знания, ще се уча.

— Имате право, господине, земевладелецът, който използва времето си, за да отстрани в общината най-обикновен недостатък в стопанисването, прави за своя край толкова добро, колкото би могъл да направи най-добрият лекар: единият облекчава мъките на няколко души, а другият лекува раните на отечеството. Но вие твърде силно възбудихте любопитството ми. Бих ли могъл да ви бъда полезен с нещо?

— Полезен — въздъхна развълнуван военният. — Боже Господи! Скъпи господин Бьонаси, услугата, за която идвах да ви помоля, е почти неосъществима. Вижте, през живота си наистина съм убивал християни, но можеш да убиваш хора и да имаш добро сърце; така че, колкото и суров да изглеждам, все още мога да разбера някои неща.

— А защо не говорите?

— Не, не искам умишлено да ви измъчвам.

— Ех, капитане, аз мога да изтърпя много неща.

— Господине — обади се разтреперан военният, — става дума за живота на едно дете.

Бьонаси конвулсивно сбърчи чело, но с жест подкани Жьонеста да продължи.

— Става дума за дете — продължи офицерът, — което все още може да бъде спасено с постоянни и усърдни грижи. Къде можеш да намеря лекар, способен да се посвети на един-единствен болен? Ясно беше, че в града не мога да открия такъв. Бях слушал, че сте чудесен човек, но се страхувах да не се подлъжа по измамна, преувеличена слава. Затова, преди да поверя детето си на този господин Бьонаси, за

когото са ми разказвали такива прекрасни неща, исках сам да го проуча. Сега...

— Достатъчно — прекъсна го лекарят. — Детето ваше ли е?

— Не, драги господин Бьонаси, не. За да ви обясня тази загадка, трябва да ви разкажа една история, в която не играя особено положителна роля; но вие ми доверихте тайните си, така че аз също мога да ви доверя своите.

— Почакайте — обади се лекарят и повика Жакот, която дотича веднага и Бьонаси ѝ поръча чая си. — Виждате ли, капитане, вечер, когато всички спят, аз не спя!... Тогава ме наляга цялата мъка и аз се старая да я забравя, пиейки чай. Тази напитка предизвиква нервно опиянение и сън, без който не бих могъл да живея. Пак ли ще се откажете от чашата чай?

— Предпочитам вашето вино от Ермитаж — отвърна Жьонеста.

— Така да бъде, Жакот — каза Бьонаси на прислужницата, — донесете вино и бисквити.

— Ще се подкрепим за през нощта — обърна се лекарят към госта си.

— Чая навярно ви причинява болки — поинтересува се Жьонеста.

— Причинява ми ужасни пристъпи от подагра, но не бих могъл да се откажа от този толкова приятен навик, благодарение на който всяка вечер прекарвам мигове, когато животът не ми тежи. Е, хайде, слушам ви, може би вашият разказ ще заличи мъчителното въздействие на изплувалите спомени.

— Скъпи господине — започна Жьонеста, поставяйки върху камината празната си чаша, — след отстъплението при Москва моят полк се възстановяваше в малко градче в Полша. Отново закупихме коне на баснословни цени и останахме там на гарнизон до завръщането на императора. Дотук всичко бе наред. Трябва да ви кажа, че тогава имах приятел. По време на отстъплението на няколко пъти грижите на един подофицер на име Рьонар ми спасяваха живота. Той направи за мен такива неща, след каквито двама мъже стават братя, без, разбира, се да нарушаваме военната дисциплина. Бяхме настанени в дървен дом, същинско мишо леговище, в който живееше цяло едно семейство, а вие не бихте настанили дори коня си. Къщурката бе собственост на евреи, които се занимаваха с безбройните си

търговийки, и старият евреин, чиито пръсти не бяха премръзнали да държат златото, си бе гледал много добре гешефтите по време на нашето отстъпление. Тези хора живеят в мръсотия, а умират сред злато. Под къщата имаше зимник, разбира се, също дървен, в който бяха натъпкали децата си и по-специално една красавица дъщеря, каквито се срещат сред еврейките, когато са чисти и не са руси. Беше на седемнадесет години, със снежнобяла кожа, с кадифени очи, черни мигли като миши опашки, с лъскави, гъсти коси, които ти идваше да галиш — наистина съвършено създание. И така, господине, аз пръв забелязах тези необичайни припаси една вечер, когато те си мислех, че съм си легнал, а аз си пуших кротко лулата и се разхождах по улицата. Децата гъмжаха едно връз друго като котило. Беше смешна гледка. Майката и бащата вечеряха заедно с тях. След като дълго гледах, открих в гъстия дим, който бащата стелеше, пуфкайки своя тютюн, млада еврейка, която се открояваше като нов-новеничък, лъскав наполеон, сред петачета. Аз, драги Бьонаси, никога не бях имал време да размишлявам за любовта; обаче, когато видях тази девойка, разбрах, че дотогава само съм се оставял на инстинктите си, а този път целият бях заразен — и главата, и сърцето, и всичко останало. И така, влюбих се до уши, ама здравата. Стоях си на улицата, пуших лула и гледах еврейката, докато духна свещта и си легна. Не можах да мигна! Цяла нощ тъпчех лулата си, пуших и се разхождах по улицата. Никога преди това не съм бил в такова състояние. Тогава за пръв и единствен път ми мина мисълта за женитба. Когато съмна, оседлах коня си и цели два часа препусках в полето, за да се освежа; и без да забележа, крайно изтощих животното... Жьонеста млъкна, обезпокоен погледна новия си приятел и му каза:

— Извинете ме, Бьонаси, не съм оратор, говоря, както ми дойде, ако бях в светски салон, бих се притеснявал, но тук, с вас, на село...

— Продължавайте — обади се лекарят.

— Когато се върнах в стаята си, заварих Рьонар да се суети. Той си мислел, че съм убит на дуел, чистеше пистолетите и си бе наумил да отиде да иска сметка на този, който може би ме е пратил на оня свят... Ах, ама какъв шмекер! Споделих с Рьонар любовта си и му показах котилото деца. Тъй като приятелят ми разбираше техния шантав език, го помолих да ми помогне да направя своето предложение на бащата и майката и да се опита да уреди кореспонденцията ми с Юдит. Тя се

казваше Юдит. С една дума, господине, петнадесет дни аз бях най-щастливият мъж, защото всяка вечер еврейният и жена му ни канеха на вечеря с Юдит. Тези неща са ви добре познати, не искам да ви дотягам; обаче, ако нямате отношение към тютюна, не познавате удоволствието на порядъчния мъж, който си пуши спокойно лулата със своя приятел Рьонар и с бащата на момичето и гледа принцесата. Много е приятно. Трябва да ви кажа, че Рьонар беше парижанин, син на заможно семейство. Баща му, който въртеше голяма търговия с бакалски стоки, го готвел да стане нотариус и той имаше понятие от тези неща; но го хванала военната повинност и трябвало да се раздели с писарщината. Всъщност бе добре сложен, сякаш роден да носи униформа, имаше нежно лице на момиче и отлично владееше изкуството да прави мили очи. Именно него обичаше Юдит и се интересуваше от мен колкото кон от печени пилета. И докато аз се превъзнасях и витаех из облаците, гледайки Юдит, моят Рьонар^[2], който неслучайно носеше това име, както се досещате, си опичаше работата; предателят се разбрал с момичето, и то толкова добре, че в крайна сметка се оженили според местните обичаи, тъй като разрешителното щяло дълго да се бави. Но той обещал да се венчаят и според френските закони, ако случайно бракът не бъде признат. Фактът е, че във Франция госпожа Рьонар отново станала госпожица Юдит. Ако бях научил това, щях да убия Рьонар с един удар, без да му оставя време да си поеме дъх; но бащата, майката, момичето и моят подофицер, всички те се бяха сдушили и наговорили да ме измамат. Докато си пушех лулата и боготворях Юдит като светото причастие, моят Рьонар си уговарял с нея срещи и чудесно си редил работите. Единствено на вас разказвам тази история, която за мен е просто низост; винаги съм се питал защо човек, който би потънал от срам, ако вземе чужда златна монета, краде без всякакви задръжки жената, щастието, живота на своя приятел. И така, моите веселящи се бяха оженили и бяха щастливи, а аз продължавах да ходя да вечерям и глупаво да съзерцавам Юдит и отвърщах като *оперетен герой* на гримасите, които тя ми правеше, за да ми замаже очите. Трябва да ви кажа, че твърде скъпо заплатиха за своите лъжи. Честна дума, Господ бди за земните работи повече, отколкото ние си мислим. Ето че русите нападат нашите флангове. Започва кампанията от 1813 година. Притискат ни отвсякъде. Една прекрасна сутрин идва заповед да бъдем на бойното поле при Лютцен в точно определен час.

Императорът добре знаеше какво върши, като ни заповядваше да тръгнем веднага. Русите ни бяха нападнали в гръб. А в това време нашият полковник се оплита в дълги сбогувания с една полякия, която живееше на по-малко от четвърт левга извън града, и точно тогава авангардът на казаците го сгачва и него, и патрула му. Нашата кавалерия едва успя да се метне на конете и да се разгърне в боен строй, за да открием огън, да отблъснем русите и да имаме време да офейкаме през нощта. Нападахме цели три часа и извършихме истински чудеса от храброст. Докато ние се биехме, обозите вече се измъкваха. Имахме артилерийски парк и големи запаси от барут, безумно необходим на императора, и трябваше на всяка цена да му го предадем. Нашата отбрана подлъга русите и те решиха, че ни подкрепя армейски корпус. Но скоро, предупредени от шпиони за грешката си, те разбраха, че пред тях са само кавалерийски полк и резервите на пехотата. И тогава, господине, привечер те предприеха опустошителна атака и битката бе толкова разгорещена, че много от нас останаха на бойното поле. Бяхме обкръжени отвсякъде. Сражавах се на първата линия заедно с Ръонар и виждах как моят приятел стреля и се бие като дявол, защото е мислел за жена си. Благодарение на него успяхме да се доберем до града, който нашите болни бяха превърнали в отбранителен лагер; но картината бе жалка. Аз и Ръонар пристигнахме последни, на пътя ни се изпречи голяма група казаци и ние се нахвърлихме върху тях. Един от тези диваци щеше да ме наниже на пиката си, Ръонар го видя, спеша коня си и застана между двама ни, за да отклони удара; бедното му животно — по дяволите, какъв хубав кон! — бе пронизано и падайки, повлече Ръонар и казака. Убивам казака, хващам Ръонар за ръка, вдигам го и го слагам напъряко на коня пред мен като чувал с картофи. „Сбогом, капитане, всичко е свършено, ми казва Ръонар. — Не, отвърщам му аз, има време, ще видим.“ Вече бях стигнал в града, слизам от коня и го слагам да седне върху малко слама, опрян на ъгъла на една къща. Черепът му беше счупен, имаше мозък по косите му, а той говореше. Ех, горд мъж беше! „Сега сме квит, казва той. Аз си дадох живота за вас, но ви взех Юдит. Погрижете се за нея и за детето ѝ, ако тя роди. Всъщност, оженете се за нея.“ Господине, в първия момент го оставих там самичък като куче; но когато яростта ми премина, се върнах... Беше мъртъв. Казаците бяха подпалили града, тогава си спомних за Юдит и отидох да я взема, тя

възседна коня зад мен и добре, че беше бърз, та настигнах полка, който вече се бе изтеглил. Що се отнася до евреина и неговото семейство, от тях нямаше и помен! Бяха се изпокрили като мишки. Само Юдит чакаше Рьонар, нищо не й казах поне в началото, нали разбирате. Господине, сред опустошенията на военната кампания от 1813 година аз трябваше да помисля за тази жена, да я настаня някъде, да й осигуря удобства, да се грижа за нея и струва ми се, че тя не разбра в какво положение се намирахме. Намерението ми беше винаги да я държа на десет левги разстояние от мястото, където се намирахме ние, напред, по посока на Франция. Докато се биехме в Ханану^[3], тя роди момче. В тази битка бях ранен и отидох при Юдит в Страсбург, после се върнах в Париж, тъй като имах нещастieto да бъда на легло по време на военната кампания във Франция. Ако не беше тази тъжна случайност, щях да премина към гренадирите на императорската гвардия, тъй като Наполеон ме бе повишил. И така, господине, бях принуден да издържам жена, дете, което не беше мое, а на всичкото отгоре имах три счупени ребра! А, както се досещате, заплатата ми не беше царска. Старият Рьонар, дърта беззъба акула, не пожела да приеме снаха си; бащата евреин бе потънал неизвестно къде, а Юдит чезнеше от мъка. Една сутрин тя се разплака, докато ме превързваше. „Юдит, казах й аз, положението с вашето дете е безнадеждно. — И моето също, отвърна тя. — Нищо подобно, отвърнах аз, ще осигурим необходимите документи, ще се ожения за вас и ще припозная детето на...“ Не можах да довърша. Ех, господине, човек е готов на всичко, само и само да го стопли благодарния поглед, с който ме дари умиращата Юдит; разбрах, че все още я обичам, и от този ден вече не ми излезе от ума нейното момченце. Докато документите, бащата и майката евреи бяха на път, бедната жена гаснеше. Деня преди смъртта си тя намери сили да се облаче, да се премени, да извърши всички обичайни формалности и да подпише целия куп документи; когато детето й получи фамилия и баща, тя отново си легна, целунах ръцете и челото й, после Юдит умря. Това беше сватбата ми. На следния ден купих няколко стъпки земя, където почива нещастното момиче и се озовах баща на сираче. Дадох го на дойка, докато траеше военната кампания през 1815 година. От този момент аз се грижа за това човече, все едно че е мое, и никой не знае моята история, която не е много за разказване. Дядо му се запиля нанякъде много далеч, разорен е и снове със семейството си

между Персия и Русия. Има изгледи да забогатее, защото май разбира от търговия със скъпоценни камъни. Дадох детето в колеж, но напоследък като че ли повечко го попресиших с математиката, за да го приемат в Политехническото училище и да излезе оттам с добро положение, та горкото момче заболя. Дробовете му са слаби. Според парижките лекари все още имало възможност да оздравее, ако тича по планините, ако се намери човек да го лекува както трябва и по всяко време. Затова се сетих за вас и бях дошъл да разузная вашите възгледи, начина ви на живот. Но след това, което ми казахте, не бих си позволил да ви причиня такава мъка, макар че вече сме добри приятели.

— Капитане — обади се Бьонаси след малко, — доведете ми детето на Юдит. Навярно Господ иска да премина и през това последно изпитание и аз ще го изтърпя. Ще принеса тези страдания в жертва на Бога, чийто син умря на кръста. Всъщност, докато разказвахте, ме вълнуваха хубави чувства и мисля, че това е благоприятно предзнаменование, нали?

Жьонеста буйно стисна двете ръце на Бьонаси, без да успее да сдържи няколко сълзи, които навлажниха очите му и се търкулнаха по загорелите му бузи.

— Нека запазим в тайна всичко това — каза офицерът.

— Добре, командире. Но вие не сте пили?

— Не ми се пие — отвърна Жьонеста. — Чувствувам се съвсем глупаво.

— И кога ще го доведете?

— Ами, още утре, ако желаете. От два дни е в Гренобъл.

— Е, тогава тръгнете утре сутрин и се връщайте, ще ви чакам при Фосьоз, където ще обядваме четиримата заедно.

— Разбрано — каза Жьонеста.

Двамата приятели си пожелаха лека нощ и отидоха да си легнат. Като стигнаха до площадката, която разделяше техните стаи, Жьонеста постави свещника на перваза на прозореца и се приближи до Бьонаси.

— По дяволите! — възкликна той въодушевено. — Не мога да се разделя с вас тази вечер, преди да ви кажа, че вие сте третият християнин, който ми даде да разбера, че там, горе, има нещо! — И Жьонеста посочи небето.

Лекарят отвърна с тъжна усмивка и много сърдечно стисна ръката, която Жьонеста му подаде.

На другата сутрин, още преди разсъмване Жьонеста замина за града, а около обед, връщайки се по големия път от Гренобъл за селището, вече бе стигнал до пътеката, която водеше до къщата на Фосьоз. Той караше четириколка, теглена от един кон, каквито се срещат по всички пътища на тези планински райони. Жьонеста водеше със себе си слаб, хилав юноша, който изглеждаше дванадесетгодишен, въпреки че вече започваше шестнадесетата си година. Преди да слезе, офицерът се огледа на всички посоки, за да открие в полето селянин, който да върне четириколката у Бьонаси, тъй като тясната пътека не позволяваше да се стигне с нея до дома на Фосьоз. И тогава съвсем случайно на пътя се показва полският пазач и извади от затруднение Жьонеста, който заедно с осиновения си син тръгна пеш към мястото на срещата.

— Адриен, не сте ли щастлив, че ще можете цяла година да тичате на воля в този красив край, ще се научите да ловувате, да яздите кон, вместо да се терзаете над учебниците си? Ето, вижте!

Адриен, безразличен като всички млади хора към природните хубости, хвърли на долината угаснал, болнав поглед и каза, без да спира:

— Много сте добър към мен, татко.

Сърцето на Жьонеста се сви, стана му някак обидно от това болезнено безразличие и стигна до къщата на Фосьоз, без повече да продума на сина си.

— Капитане, вие сте точен — извика Бьонаси и стана от дървената пейка.

Но отново седна и се замисли, виждайки Адриен. Той бавно огледа жълтото, посърнало лице на момчето, но се възхити на красивите овални линии, които преобладаваха в тази благородна физиономия. Детето, живо копие на майка си, бе наследило от нея мургавия тен и красивите черни очи, умни и печални. В тази гъстокоса глава, прекалено голяма за крехкото телце, можеха да се открият всички отличителни черти на полската еврейска хубост.

— Спите ли добре, момчето ми? — попита го Бьонаси.

— Да, господине.

— Покажете ми колената си, вдигнете крачолите на панталона.

Адриен, изчервявайки се, отпусна ластиците на чорапите и си показва коляното, което лекарят внимателно опипа.

— Добре. Говорете, викайте, силно викайте!

Адриен извика.

— Достатъчно! Дайте ми ръцете си...

Момчето му подаде безжизнени, бели ръце, целите в сини жилки като ръцете на жена.

— В Париж в кой колеж учехте?

— В „Сен Луи“.

— Вашият директор не четеше ли молитвеника си нощем?

— Да, господине.

— Значи, не заспивахте веднага?

Адриен не отговори, а Жьонеста каза на лекаря:

— Този директор е почтен свещеник, той ме посъветва да си взема войничето заради здравето му.

— Е, добре — отвърна Бьонаси и се втренчи с блеснал поглед в боязливите очи на Адриен, — още има надежда. Да-а, ще направим от това дете мъж. Ще живеем заедно като двама приятели, момчето ми! Ще лягаме и ще ставаме рано. Ще науча сина ви да язди кон, командире. След един или два месеца, докато оправя стомаха му с млечна диета, ще му издействувам позволително за носене на оръжие, разрешително за ловуване и ще го предам в ръцете на Бютифе и двамата ще ходят на лов за диви кози. Нека синът ви поживее пет или шест месеца на село и после няма да го познаете. Бютифе ще бъде много доволен! Знам си човека, ще ви заведе, малки ми приятелю, през Алпите чак до Швейцария, ще се катерите по върховете и за шест месеца ще пораснете с шест пръста; бузите ви ще порозовеят, нервите ви ще укрепнат и покрай него ще изгубите лошите си ученически навици. След това ще можете да подновите учението си и ще станете мъж. Бютифе е почтен човек, можем да му поверим необходимата сума за разноските по пътуванията и лова, а отговорността, която ще поеме за момчето, ще го вразуми за половин година; за него и това не е малко.

С всяка дума на лекаря лицето на Жьонеста все повече и повече просветваше.

— Хайде да обядваме. Фосьоз е нетърпелива да ви види — каза Бьонаси и потупа леко Адриен по бузата.

— Значи, не е туберкулозен, така ли? — попита Жьонеста, като хвана лекаря за ръка и го дръпна настрана.

— Колкото ние с вас.

— Но какво му е?

— О-о — отвърна Бьонаси, — просто преживява лоша възраст.

Фосьоз се показва на прага и Жьонеста с учудване забеляза простичкото ѝ, но кокетно облекло. Това вече не беше селянката от предния ден, а пременена и изящна парижанка, на това отгоре го погледна така, че коленете му омекнаха. Военният отвърна поглед към една орехова маса без покривка, но тъй добре излъскана, сякаш бе лакирана, върху нея бяха сложени яйца, масло, пастет, ухаещи горски ягоди. Бедното момиче навсякъде бе сложило цветя, за да покаже, че за нея този ден е празник. При вида на всичко това военният завидя на обикновения дом и на моравата, той погледна селянката с надежда, но и със съмнение; после наведе очи към Адриен, на когото Фосьоз, съблюдавайки доброто възпитание, сервираше яйца и го отрупваше с внимание.

— Капитане — каза Бьонаси, — нали знаете на каква цена ви оказват тук гостоприемство. Трябва да разкажете на моята Фосьоз нещо из военния живот.

— Нека първо оставим господина спокойно да се нахрани, но след като си изпие кафето...

— Разбира се, с удоволствие — отвърна офицерът, — все пак поставям едно условие за моя разказ, вие пък ще ни разкажете някое приключение от миналото си.

— Но, господине — отвърна тя, изчервявайки се, — никога не ми се е случвало нещо, което си заслужава да бъде разказано.

— Искате ли още малко от този оризов пастет, малки приятелю? — попита тя, като видя, че чинията на Адриен е празна.

— Да, госпожице.

— Пастетът е превъзходен — обади се Жьонеста.

— А какво ще кажете за нейното кафе с каймак? — възкликна Бьонаси.

— Бих предпочел да чуя нашата красива домакиня.

— Лошо подходате, Жьонеста — обади се Бьонаси. — Слушай, дете мое — продължи лекарят към Фосьоз и ѝ стисна ръката. — Офицерът, който виждаш тук, до себе си, крие прекрасна душа под строга външност и ти спокойно можеш да говориш пред него. Ако искаш говори, ако ли не, си мълчи, няма да ти досаждаме. Мило дете,

ако изобщо някога можеш да бъдеш изслушана и разбрана, то това ще бъде от тримата души, които в момента се намират тук. Разкажи ни миналите си любовни истории, което съвсем не означава да ни разкриваш сегашните си сърдечни тайни.

— Ето, Мариет ни носи кафето — отвърна тя. — Щом сервира на всички, ще ви разкажа за моите влюбвания. Но господин офицерът няма да забрави обещанието си — добави тя и погледна Жьонеста хем свенливо, хем дръзко.

— Не мога да не изпълня дадената дума, госпожице — отвърна почтително Жьонеста.

— На шестнадесет години — започна Фосьоз, — макар че боледувах често, бях принудена да прося прехраната си по пътищата на Савоя. Спях в Ешел^[4], в широка ясла, пълна със слама. Ханджията, който ме подслони, беше добър човек, но жена му не можеше да ме понася и все ме ругаеше. Ставаше ми много мъчно, защото не бях проклета просякиня; молах се на Бога вечер и сутрин, изобщо не крадах, оставях се на Божията воля да ми помогне да преживявам, защото не умеех нищо и наистина бях болна, напълно неспособна да вдигна мотика или да мотая прежда. Но ме изгониха от това убежище заради едно куче. Нямах родители, нито приятели, от рождение никой никога не ме бе поглеждал с внимание, със състрадание. Добрата Морен, която ме бе отгледала, беше починала, тя наистина се отнасяше много добре с мен; но вече не си спомнях нейните милувки. Всъщност, бедната старица работеше на полето като мъж; тя бе нежна с мен, но и ме удряше с лъжицата през пръстите, когато много бързо гребях супата от нейната паница. Клетата старица! Не минава ден, без да я спомена в молитвите си! Дано Бог я дари там, горе, с по-щастлив живот от този на земята, особено с по-удобно легло. Тя винаги се оплакваше от одъра, на който двете спяхме. Не можете да си представите, скъпи господа, как душата ви заболява от постоянните ругатни, от грубите откази и от погледите, пронизващи сърцето като с нож. Бивала съм със стари бедняци, които бяха претръпнали, но аз не бях родена за този занаят. Плачех при всяко *не*. Вечер се прибирах все по-тъжна и се утешавах едва след като си кажех молитвата. В целия свят, сътворен от Бога, нямаше ни едно сърце, в което да намеря упование! Само небесната синева ми беше приятел. Винаги съм била щастлива, когато небето беше синьо, синьо. Когато вятърът издухваше облаците, аз

лягах някъде край скалите и гледах нагоре, в пространството. Тогава си мечтаех, че съм дама от висшето общество. От продължителното виране имах чувството, че се къпя в тази синева. С мислите си сякаш живеех там, горе, не усещах никаква тежест, издигах се все по-нагоре и нагоре, ставаше ми леко на душата. Но да се върнем към моите влюбвания. Трябва да ви кажа, че кучката на ханджията роди кученце, мило като детенце, с черни петънца по лапите. Още е пред очите ми това ангелче! По онова време единствено бедното малко създание ме е поглеждало приятелски. Запазвах му най-вкусните хапки храна, то ме познаваше, вечер идваше при мен, не се срамуваше от моята бедност, скачаше върху мен, ближеше краката ми; в очите му имаше такава доброта, такава признателност, че често плачех, когато го видех. „Ето единственото същество, което ме обича“, мислех си аз. Зиме си лягаше в краката ми. Толкова много страдах, когато го биеха, че го приучих да не влиза в къщите да краде кокали и то се задоволяваше с моя хляб. Ако бях тъжна, то заставаше пред мен, гледаше ме в очите и сякаш ми казваше: „Тъжна ли си, моя бедна Фосьоз?“ Ако пътниците му хвърляха дребни монети, малкото кученце ги събираше в прахта и ми ги носеше. Когато вече имах този приятел, не бях така нещастна. Всеки ден отделях по няколко су, за да събера петдесет франка и да го купя от татко Мансо. Един ден жена му, като видя, че кучето ме обича, си науми да лудее по него. Трябва да ви кажа, че кучето не можеше да я търпи. Тези животни имат нюх за хората! Веднага усещат кой ги обича. Имах една златна двадесетфранкова монета, зашита високо във фустата, и казах на господин Мансо: „Скъпи господине, имах намерение да ви предложа едногодишните си спестявания, за да купя вашето кученце; но преди жена ви да го е поискала за себе си, макар че хич не й до него, продайте ми го за двадесет франка; ето, вземете ги.“ — „Не, мъничката ми, нека Господ ме опази да взимам парите на бедните! Задръжте кучето. Ако жена ми много вика, вървете си.“ Жена му ми направи такъв скандал за кучето... Ох, Боже Господи! Човек би казал, че къщата гореше. И знаете ли какво измисли? Като видя, че кучето е привързано към мен, че никога няма да го спечели, тя го отрови. Моето бедно кученце умря в ръцете ми, плаках за него, сякаш ми беше дете, и го погребях под една ела. Не можете да си представите какво зарових в тази яма. Седнах там и си казах, че явно винаги ще бъда сама на тази земя, че в нищо няма да ми върви, че отново ще

остана както преди, без никого на света, и че вече никой няма да ме погледне ласкаво. Стоях там цялата нощ под ясното звездно небе и се молах на Бога да се смили над мен. Когато излязох на пътя, видях бедно десетгодишно момче без ръце. Помислих, че Бог е чул молбата ми. Никога не бях го молила така горещо както тази нощ. Реших да се грижа за нещастното момченце, заедно да просим и аз да му бъда като майка; двамата може би щяхме да имаме по-голям късмет; мислех си, че заради него ще стана по-смела, отколкото заради себе си! Отначало малкият изглеждаше доволен, пък и как да не бъде доволен, след като изпълнявах всичките му желания, давах му най-хубавото, което имах, с една дума, бях негова робиня, той ме тиранизираше. Въпреки това смятах, че е по-добре така, отколкото да остана сама. Но щом малкият пияница научи, че в роклята си имам двадесет франка, той я разпори и ми открадна златната монета, цената на клетото ми кученце! Искях да ги дам да отслужат литургия. Да го направи дете без ръце! Ужасно е! Тази кражба ме разочарова най-силно от живота. Значи всичко, което обичах, загиваше в ръцете ми. Един ден виждам красива френска каляска, която изкачваше хълма при Ешел. Вътре седяха госпожица, красива като Дева Мария, и младеж, който приличаше на нея. „Я виж какво хубаво момиче!“ — каза младежът и ми хвърли сребърна монета. Само вие, господин Бьонаси, можете да разберете колко бях щастлива от този комплимент, единственият, който бях чувала; но по-добре господинът да не ми бе хвърлял пари. Веднага след това, подтиквана от хиляди необясними неща, които ми завъртяха главата, се затичах по преки пътечки — и ето ме при скалите край Ешел преди каляската, която се изкачваше бавно. Можях отново да зърна младежа, той беше много изненадан, че отново ме вижда, а на мен ми беше толкова хубаво, че сърцето ми биеше чак в гърлото; нещо ме теглеше към него. Когато ме позна, аз отново хукнах, защото предполагах, че той и госпожицата ще спрат да разгледат водопада Куз. Когато слязоха от каляската, отново ме забелязаха под ореховите дървета край пътя и ме заразпитваха, сякаш се интересуваха от мен. Никога през живота си не бях чувала по-нежни гласове от тези на красивия младеж и на сестра му, защото това сигурно беше сестра му; цяла година мислех за тях, все се надявах, че пак ще дойдат. Бях готова да дам две години от живота си, само и само отново да видя този пътник, изглеждаше толкова благ! Ето, това са най-големите събития в живота ми до деня, в

който се запознах с господин Бьонаси, понеже, когато моята господарка ме изгони заради жалката си бална рокля, която бях облякла, аз я съжалих и ѝ простих; и ако трябва да бъде откровена, честна дума, почувствувах се много по-добра от нея, макар че тя беше графиня.

— Да, както виждате — обади се след кратко мълчание Жьонеста, — Бог ви е взел под крилото си; тук сте като риба във вода.

При тези думи Фосьоз погледна Бьонаси с дълбока признателност.

— Ех, как бих искал да бъда богат — въздъхна офицерът.

След неговото възклицание се възцари пълна тишина.

— Дължите ми една история — чу се накрая дяволитият глас на Фосьоз.

— Ще ви я разкажа — потвърди Жьонеста.

В навечерието на битката при Фридланд^[5] — започна той след малко — бях изпратен с мисия до щаба на генерал Даву^[6] и вече се прибирах в моя бивак, когато на един завой се озовах лице в лице с императора. Наполеон ме поглежда.

— Ти си капитан Жьонеста, нали? — попита ме той.

— Да, ваше величество.

— Беше ли в Египет?

— Да, ваше величество.

— Не продължавай по този път — ми казва той, — тръгни наляво, така по-бързо ще стигнеш до дивизията си.

— Не можете да си представите с каква доброта в гласа императорът ми рече тези думи; а той си имаше достатъчно грижи на главата, тъкмо обикаляше областта, за да направи разузнаване на бойното поле. Разказвам ви тази случка, за да видите каква памет имаше той и за да ви кажа, че бях един от онези военни, чиято физиономия му беше позната. През 1815 година положих клетва. Без тази грешка днес може би щях да бъда полковник; но никога не съм имал намерение да изменя на Бурбоните; по онова време за мен бе важна само Франция, която трябваше да бъде защищавана. Станах командир на ескадрон при гренадирите от императорската гвардия и въпреки болките от раната, които още се обаждаха, участвувах в касапницата при Ватерло. След като всичко свърши, придружих Наполеон до Париж; после го последвах в Рошфор^[7] въпреки

нарежданията му; бях доволен, че бдя над него да не би да му се случи някакво нещастие по пътя. Затова, когато дойде да се разхожда край брега на морето, ме видя на пост на десет крачки от себе си.

— О, Жьонеста — приближи се той към мен, — значи, не сме мъртви?

Сърцето ме заболя от тези думи. Ако го бяхте чули, щяхте и вие като мен да потръпнете от главата до петите. Той ми посочи злодейския английски кораб, който препречваше входа на пристанището, и ми каза:

— Като гледам това, съжалявам, че не съм се удавил в кръвта на моята гвардия!

— Да-а — каза Жьонеста, поглеждайки лекаря и Фосьоз, — това са неговите собствени думи.

— Маршалите, които ви попречиха лично да атакувате — казах му аз — и ви качиха във вашата таратайка, не ви бяха приятели.

— Ела с мен — възкликна той неочаквано, — играта още не е свършила.

— Ваше височество, на драго сърце бих дошъл с вас, но сега на мен чака дете без майка и не съм свободен. Така че заради Адриен не отидох на Света Елена.

— Знаеш ли — каза той, — никога нищо не съм ти дал, ти не беше от онези, на които едната им ръка винаги беше пълна, а другата протегната; вземи моята табакера, която ми служеше през последната военна кампания. Остани във Франция, какво пък, на нея са й нужни смелчаци! Продължавай да служиш и си спомняй за мен. Ти си последният от моята армия, който е воювал в Египет и когото виждам здрав и читав във Франция. — И ми подаде малка табакера. — Гравирай отгоре: *Чест и Отечество*, каза ми той, това е историята на последните ни две кампании. После тези, които го придружаваха, го настигнаха и аз останах цялата сутрин с тях. Императорът се разхождаше напред-назад по брега, беше спокоен, но понякога свъсваше вежди. На обед качването му на кораб се оказа напълно невъзможно. Англичаните знаеха, че е в Рошфор, и трябваше или да се предаде, или отново да прекоси цяла Франция. Всички бяхме обезпокоени! Минутите ни се струваха часове. Наполеон се намираше между Бурбоните, които на драго сърце биха го разстреляли, и англичаните, които изобщо не са почтени хора; те никога не ще могат

да измият позора, с който се покриха, захвърляйки на една скала неприятел, помолил ги за подслон. В тази тревожна обстановка някой от свитата му представи лейтенант Доре, моряк, който му предлагаше да го прехвърли в Америка. Наистина в пристанището имаше американски брик и някакъв търговски кораб. — Капитане — обърна се Наполеон към него, — как смятате да постъпите? — Ваше величество — отвърна човекът, — вие ще бъдете на търговския кораб, аз заедно с предани хора ще се кача на брика с бяло знаме, ще се приближим до английския кораб, ще го запалим, ще скочим, а вие ще минете. — Ще дойдем с вас! — извиках на капитана. Наполеон ни изгледа всички и каза: — Капитан Доре, останете да служите на Франция. Тогава за първи път видях Наполеон дълбоко покъртен. После ни махна с ръка и се прибра. Тръгнах си, когато той се доближи до английския кораб. Беше обречен и знаеше това. В пристанището имаше предател, който със сигнали предупреждаваше неприятеля за присъствието на императора. Тогава Наполеон използва едно последно средство, постъпи така, както правеше на бойното поле. Отиде при неприятеля, вместо да го остави той да дойде при него. Вие говорите за мъка, но с нищо не може да се опише отчаянието на хората, които го обичаха заради самия него.

— Къде е табакерата му? — попита Фосьоз.

— В Гренобъл, в една кутия — отвърна военният.

— Ако ми позволите, ще дойда да я видя. Ех, притежавате нещо, до което са се докосвали пръстите му. Хубава ли беше ръката му?

— Много хубава.

— Вярно ли е, че е умрял? — попита тя. — Но ми кажете истината.

— Да, бедното ми дете, умря.

— През 1815 година бях толкова малка, че успях да зърна само шапката му и едва не ме смазаха в Гренобъл.

— Какво чудесно кафе с каймак — каза Жьонеста. — Е, Адриен, ще ви допадне ли този край? Ще идвате ли на гости у госпожицата?

Момчето не отговори, сякаш се страхуваше да погледне Фосьоз. Бьонаси продължаваше да наблюдава младежа и сякаш четеше в душата му.

— Разбира се, че ще идва — обади се Бьонаси. — Но да се връщаме у дома, трябва да взема един от конете си, защото ме чака

дълъг път. Докато ме няма, ще се разберете с Жак.

— Елате с нас — обърна се Жьонеста към Фосьоз.

— На драго сърце — отвърна тя, — имам да връщам разни неща на госпожа Жакот.

Тръгнаха към дома на лекаря и Фосьоз, развеселена от компанията, ги поведе по малки пътечки през най-дивите планински кътчета.

— Господин офицер — обади се тя след кратко мълчание, — нищо не ми казахте за себе си и бих искала да разправите някакво военно приключение. Много ми харесва това за Наполеон, но ми стана мъчно... Бъдете така любезен да...

— Тя е права — подкрепи я Бьонаси, — би трябвало да ни разкажете някое интересно приключение, докато вървим. Хайде, опишете ни някоя случка като тази за гредата при Березина.

— Моите спомени са малко — отвърна Жьонеста. — Има хора, на които все нещо им се случва, а аз никога не съм бил герой на някоя история. А, ще ви разкажа единственото забавно произшествие, което ми се случи. През 1805 година бях още младши лейтенант във Великата армия и участвах в сражението при Аустерлиц. Преди да превземем Улм^[8], трябваше на няколко пъти да се сражаваме и там особено се прояви кавалерията. Тогава служех под командуването на Мюра, който не прощаваше. След едно от първите сражения завзехме област с плодородни земи. Вечерта моят полк бе разквартируван в парка на красив замък, обитаван от млада, хубава графиня; аз естествено отивам да се настаня в замъка и бързам, за да попреча на грабежите. Пристигам в салона в момент, когато моят подофицер бе взел на прицел графинята и грубо искаше от нея да му даде онова, което естествено тя не можеше да му даде — той беше прекалено грозен. С един замах на сабята избивам карабината му, а куршумът разбива някакво огледало. После удрям с опакото на ръката моя човек и той се просва на земята. Чули виковете на графинята и изстрела, всички нейни хора дотичват да ме заплашват. „Спрете, казва тя на немски на тези, които искаха да ме намушкат, този офицер ми спаси живота!“ И те се оттеглиха. Дамата ми даде красивата си бродирана носна кърпичка, която още пазя, и ми каза, че винаги съм добре дошъл в нейните земи и ако ме измъчва каквото и да било, в нейно лице винаги ще имам сестра и вярна приятелка; с една дума — завъртя ми

главата. Тази жена беше красива като младоженка, гальовна като котка. Вечеряхме заедно. На другия ден бях лудо влюбен; но на по-другия трябваше да бъда на бойната линия, мисля, че беше при Гюнцбург^[9], и напуснах замъка с кърпичката в джоба. Битката започна, а аз си казвах: „Насам, куршуми! Господи, от всички тези куршуми няма ли един за мен“? Но не исках да е в бедрото, защото нямаше да мога да се върна в замъка. Не, не ми беше омръзнал животът, просто исках една хубавичка рана в ръката, за да ме превързва и гали красавицата. Хвърлях се като луд срещу неприятеля. Но нямах късмет, излязох от сражението здрав и читав. И сбогом, графиньо, трябваше да продължаваме напред. Това е.

Бяха стигнали до дома на Бьонаси, който бързо възседна коня и изчезна. Когато лекарят се върна, готвачката, на която Жьонеста бе поверил сина си, вече се бе заела с Адриен и го бе настанила в прословутата стая на господин Гравие. Тя се слиса, когато господарят ѝ нареди да приготви за младежа обикновено сгъваемо легло в неговата стая, и то с такъв заповеднически тон, че Жакот не можа изобщо да възрази. След вечерята командирът замина за Гренобъл, щастлив от новите уверения, които му даде Бьонаси за скорошното възстановяване на детето.

В първите дни на декември, осем месеца след като бе поверил детето си на лекаря, Жьонеста бе назначен подполковник в един полк на гарнизон в Поатие^[10]. Той се канеше да съобщи на Бьонаси за своето заминаване, когато получи от него писмо, с което приятелят му го известяваше за пълното възстановяване на Адриен.

„Малкият, пишеше той, порасна и стана силен, чувства се отлично. Откакто не сте го виждали той така добре се възползува от уроците на Бютифе, че сега е също толкова умел стрелец, колкото самия контрабандист; освен това е пъргав и ловък, издръжлив на ходене и добър ездач. Всичко в него се промени. Момчето, което само преди няколко месеца изглеждаше на дванадесет, а всъщност бе на шестнадесет години, в момента има вид на двадесетгодишен младеж. Погледът му е уверен, горд. Вече е мъж, и то мъж, за чието бъдеще е време да помислите.“

„Ще трябва утре да отида да се видя с Бьонаси и да се посъветвам с него относно професията, към която да насоча момчето“ — помисли си Жьонеста, отивайки на прощалната вечеря, която

офицерите даваха в негова чест, тъй като щеше да остане в Гренобъл само още няколко дни.

Когато подполковникът се върна от вечерята, прислужникът му даде писмо, донесено от куриер, който дълго време бе чакал за отговор. Макар че бе позамаян от тостовете, които офицерите бяха вдигали в негова чест, Жьонеста позна почерка на сина си, помисли, че го моли да задоволи някаква младежка прищявка, и остави писмото на масата, откъдето го взе, за да го прочете, на другия ден, когато бе преминало опиянението от шампанското.

„Скъпи татко...“

Ах, малък хитрецо, помисли си той, никога не забравяш ми се умилкваш, когато искаш нещо! После продължи и прочете следното:

„Добрият господин Бьонаси почина...“

Жьонеста изпусна писмото и след дълго мълчание продължи да чете.

„Това нещастие потопи целия край в дълбока скръб и силно ни изненада, тъй като предния ден господин Бьонаси бе съвсем добре и нямаше никакви признаци за разболяване. Онзи ден, сякаш е знаел за смъртта си, посети всичките си болни дори и по най-отдалечените места, разговарял с всички хора, които срещнал, и им казвал: «Сбогом, приятели!». Прибра се както обикновено, за да обядва с мен в пет часа. На Жакот ѝ се стори, че лицето му е малко мораво, но понеже беше студено, тя не му накісна краката във вода, както правеше винаги когато кръвта му се качваше в главата. Затова сега бедната жена, цялата обляна в сълзи, от два дни нарежда: «Ако му бях накіснала краката, щеше още да е жив!» Господин Бьонаси беше

гладен, яде много и беше по-весел от обикновено. Много се смяхме, преди това никога не го бях виждал така да се смее. След вечеря, към седем часа един мъж от Сен Лоран дю Пон дойде да го повика за някакъв спешен случай. Той ми каза: «Трябва да отида; обаче още храносмилам и не обичам да яздя в такова състояние, особено пък в това студено време; то си е жива смърт!» И въпреки това тръгна. Към девет часа пощальонът Гогла донесе писмо за господин Бьонаси. Жакот беше уморена от прането и отиде да си легне, като ми даде писмото и ме помоли да приготвя чая на огнището в нашата стая — стаята на господин Бьонаси, тъй като аз продължавах да спя до него на малкото походно легло. Угасих огъня в салона и се качих в стаята да чакам добрия си приятел. Преди да поставя писмото на камината, погледнах от любопитство марката и почерка. Писмото беше от Париж и ми се стори, че адресът е написан от жена. Говоря ви за това поради влиянието, което въпросното писмо оказа върху хода на събитието. Към десет часа чух тропота от коня на господин Бьонаси. Той каза на Никол: «Навън е кучешки студ и не се чувствам добре.» — «Искате ли да събудя Жакот» — попита го Никол. «Не, не!» И се качи. «Приготвих ви чая» — казах му аз. «Благодаря, Адриен! — отвърна ми той и ми се усмихна така, както само той умееше. Това беше последната му усмивка. После си свали вратовръзката, сякаш се задушаваше. — Топло е тук» — рече и се отпусна в едно кресло. «Донесоха писмо за вас, скъпи приятелю, ето го» — казвам му аз. Бьонаси взе писмото, погледна почерка и извика: «О, Боже, тя може би е свободна!» Отметна глава назад, ръцете му се разтрепериха; сложи свещник на масата и разпечата писмото. Гласът му беше толкова страшен, когато възкликна, че докато четеше, го наблюдавах и видях как се зачерви и заплака. После изведнъж се строполи с главата напред, аз го вдигнах и видях, че лицето му бе съвсем виолетово. «Умирам — изрече той едва чуто и с нечовешки усилия се опитваше да се изправи. — Пуснете ми кръв, бързо, пуснете ми кръв! —

извика той и ме хвана за ръката. — Адриен, изгорете това писмо!» И ми подаде писмото, което хвърлих в огъня. Извиках Жакот и Никол; но ме чу само Никол; той се качи и ми помогна да сложим господин Бьонаси на моето легло. Нашият добър приятел вече не чуваше! По-късно наистина отвори очи, но вече нищо не виждаше. Никол яхна коня и отиде за господин Бордие, хирургът, което вся тревога в селището. И само за миг всички бяха на крак. Господин Жанвие, господин Дюфо и останалите, които познавате, дойдоха първи. Господин Бьонаси бе полумъртъв, вече нямаше надежда. Господин Бордие му изгори стъпалото на крака, без да предизвика признак на живот. Беше едновременно пристъп на подаграта и мозъчен кръвоизлив. Предавам точно всички подробности, защото знам, скъпи татко, колко много обичате господин Бьонаси. А аз съм много тъжен и нещастен. Мога да Ви кажа, че освен Вас никого не съм обичал така. За мен разговорите вечер с добрия господин Бьонаси бяха много по-полезни от всичко, което съм научил в колежа. Когато на другия ден в селото се разчу за неговата смърт, стана нещо невероятно. Дворът и градината се изпълниха с народ. То бяха плачове, викове; никой не работи този ден, всеки разказваше какво му бе казал господин Бьонаси, когато разговарял с него за последен път; един разправяше колко добрини му бил сторил; по-спокойните говореха вместо другите; тълпата нарастваше от час на час и всеки искаше да го види. Скръбната новина бързо се разнесе, хората от кантона и дори тези от околностите постъпиха по един и същ начин: всички — мъже, жени, момичета и момчета, надойдоха в селото от десет левги наоколо. Когато се сформира шествието, ковчегът беше занесен до църквата от четиримата най-стари в общината, и то с големи мъки, защото между къщата на господин Бьонаси и църквата имаше около пет хиляди души, повечето от които бяха коленичили като на религиозна процесия. Църквата не можеше да побере всички. Когато литургията започна, плачовете секнаха и настана такава дълбока тишина, че

камбанката и пението се чуваха чак в края на голямата улица. Но когато трябваше да пренесем тялото в новото гробище, което господин Бьонаси бе предоставил на селото, без клетият човек да подозира, че ще бъде погребан пръв в него, тогава се понесе страхотен вик. Господин Жанвие четеше молитвите, ридаейки, и на всички, които бяха там, очите им бяха пълни със сълзи. И така, погребяхме го. Вечерта тълпата се разотиде и всеки се прибра у дома си, разнасяйки траур и плачове по цялата област. На другата сутрин Гондрен, Гогла, Бютифе, полският пазач и още няколко души се заловиха да издигнат на мястото, където почива господин Бьонаси, нещо като пирамида от пръст, висока двадесет стъпки, която сега затревяват и в това начинание участвуват всички. Такива са, татко, събитията, които се случиха тук през последните три дни. Господин Дюфо намери завещанието на господин Бьонаси отворено в писалището му. Нашият добър приятел така се е разпоредил с имуществото си, че засили още повече, ако изобщо е възможно, привързаността на хората към него и задълбочи тяхната скръб по него. Сега, скъпи татко, чакам по Бютифе, който ви носи писмото, да ми отговорите какво да правя по-нататък. Дали Вие ще дойдете да ме вземете, или аз трябва да дойда при Вас в Гренобъл? Пишете ми как искате да постъпя и бъдете уверен в моето безпрекословно послушание.

Сбогом татко, най-сърдечни поздрави от любящия Ви син.

Адриен Жьонеста“

— Бързо, трябва да вървя — възкликна военният.

Той нареди да оседлаят коня му и тръгна в една от онези ранни декемврийски утрини, когато небето е забулено от сивкав воал, а вятърът не е достатъчно силен, за да прогони мъглата, през която оголените дървета и мокрите къщи изглеждат призрачно. Този ден цареше глуха тишина, за разлика от дните, когато тя е някак звънка.

При хубаво време и най-слабият шум весело кънти, но в мрачно време природата не е просто смълчана, тя онемява. Мъглата полепваше по дърветата, обръщаше се на капки, които бавно падаха върху листата, същински сълзи. Всеки шум замираше във въздуха. Душата на Жьонеста се бе свила от мрачни мисли за смъртта и от дълбока тъга, съзвучна с опечалената природа. Той неволно сравняваше ведрото пролетно небе и жизнерадостната долина, която бе видял при първото си пътуване, с печалната гледка на оловносивото небе, на оголените от зелените си премени планини, които още не бяха надянали своите снежни одежди, също нелишени от прелест. Голата земя представлява скръбна картина за човек, който отива да се поклони на нечий гроб; струва му се, че този гроб е навсякъде. Черните ели, които тук-таме красяха планинските върхове, притуряха мрачни краски към дълбоката печал, обхванала офицера; затова всеки път, когато оглеждаше долината, той неволно се връщаше в мислите си към нещастиято, което тегнеше над кантона, и към огромната празнота, образувала се след смъртта на един човек. Скоро Жьонеста стигна до мястото, където при първото си пътуване бе пил чаша мляко. Видя дима от колибата, в която растяха децата от приюта, припомни си благодетелния дух на Бьонаси и му се прииска да влезе и в негова памет да даде милостиня на бедната жена. След като завърза коня си за едно дърво, Жьонеста отвори вратата на къщата, без да почука.

— Добър ден, майко — поздрави той старицата, която седеше край огъня, заобиколена от наклеякалите деца, — познахте ли ме?

— Че как, разбира се, скъпи ми господине! Вие идвахте у нас през пролетта и ми дадохте две екю.

— Вземете, майко, това е за вас и за децата.

— Благодаря ви, добри ми господине. Бог да ви благослови!

— Не ми благодарете, дължите тези пари на паметта на клетия Бьонаси.

Старата жена вдигна глава и погледна Жьонеста.

— Ех, господине, макар че раздаде имота си на нашия беден край и че всички сме негови наследници, ние изгубихме най-голямото си богатство, защото благодарение на него нашия край процъфтя.

— Сбогом майко, молете се за него! — каза ѝ Жьонеста, след като леко потупа децата с нагайката си.

После, съпроводен от всички дечица и от старицата, отново възседна коня и замина. Следвайки пътя през долината, той попадна на широката пътека, която водеше към дома на Фосьоз. Изкачи се на склона, откъдето можеше да види къщата, но разтревожен забеляза, че вратите и капациите на прозорците са затворени. Тогава се върна по големия път с тополите, чиито листа вече бяха окапали. Когато излезе на равното, той зърна стария копач, облечен като за празник, който бавно вървеше сам и без сечива.

— Добър ден, татко Моро.

— О, добър ден, господине! Познах ви — добави след малко. — Вие сте приятел на покойни ни кмет. Ех, господине, не беше ли по-правилно вместо него Господ да прибере един нещастник като мен, скован от ишиас. Тук аз съм нищо, а той бе радостта на всички.

— Знаете ли защо няма никого у Фосьоз?

Човекът погледна небето.

— Колко е часът, господине? — попита той. — Слънцето не се вижда.

— Десет.

— А, тогава тя е или на църква, или на гробищата. Всеки ден ходи там, тя наследи от господин Бьонаси петстотин франка пожизнена рента и къщата му доживот, но не може да дойде на себе си, откак той се спомина.

— Къде отивате, драги?

— На погребението на клетия Жак, племенник ми е. Това нефелно момче почина вчера сутринта. Изглежда, само нашият непрежалим господин Бьонаси го крепеше. Ама че мрат тези млади хора! — добави полужаловито, полунасмешливо.

При влизането в селото Жьонеста спря коня си, защото забеляза Гондрен и Гогла, и двамата с лопати и кирки.

— Е, стара пехото — извика им той, — какво нещастие ни сполетя с неговата загуба...

— Стига, стига, драги офицере — отвърна Гогла мрачно, — знаем си, току-що извадихме чимове за гроба му.

— Какъв прекрасен живот, има какво да се разказва, нали? — попита Жьонеста.

— Да — продължи Гогла, — като изключим сраженията, той е Наполеон на нашата равнина.

Когато стигнаха до дома на свещеника, Жьонеста видя на вратата Бютифе и Адриен; те разговаряха с отец Жанвие, който навярно току-що беше завършил литургията. Щом Бютифе забеляза, че офицерът се готви да слезе от коня, отиде да държи поводите, а Адриен се хвърли на врата на баща си, който се трогна от тази спонтанна нежност. Но военният не издаде пред сина си своите чувства, а му каза:

— Колко добре изглеждате, Адриен! Ей богу, благодарение на нашия нещастен приятел вие сте станали почти мъж. Не забравям и вашия учител Бютифе.

— Господин полковник — обади се Бютифе, — вземете ме във вашия полк! Откакто господин кметът почина, се страхувам от себе си. Нали той искаше да стана войник. Е, добре, ще изпълня волята му! Той ви е казал какъв бях, надявам се да бъдете малко снизходителен към мен...

— Готово, драги — съгласи се Жьонеста и си удариха ръцете. — Бъди спокоен, ще те зачисля на някоя добра служба.

— Ех, господин свещеник...

— Господин полковник, и аз като всички в кантона съм нажален, но по-силно от тях чувствавам колко е непоправима загубата ни. Този човек беше ангел. Слава богу, че умря, без да страда. Господ с милостива ръка прекъсна нишките на живот, всецяло отдаден в името на нашето благо.

— Мога ли, ако не е нескромно, да ви помоля да ме придружите до гробищата? Искам да се сбогувам с него.

Бютифе и Адриен последваха Жьонеста и свещеника, които вървяха на няколко крачки пред тях и разговаряха. Когато офицерът излезе от селото и тръгна към малкото езеро, той забеляза от другата страна на планината голям каменист терен, ограден със стена.

— Това са гробищата — поясни свещеникът. — Три месеца преди той пръв да почива тук, Бьонеси с учудване откри какви неудобства крие съседството на гробищата и църквата. И за да приложи закона, който повелява те да бъдат премествани на известно разстояние от жилищата, той подари този терен на общината. Днес погребваме там едно нещастно дете: така че новите гробища приютиха най-напред Невинността и Добродетелта. Дали смъртта е възнаграждение? Не ни ли дава Господ урок, като повика при себе си две безукорни създания? Дали пък не отиваме при него само след

тежко изпитание — физически страдания на младини и душевни терзания в по-напреднала възраст? Ето, това е скромният селски паметник, който му въздигнахме.

Жьонеста видя пирамида от пръст, висока около двадесет стъпки, още гола, но по края вече бе започнала да се затревява благодарение на работливите ръце на неколцина жители. Фосьоз горко ридаеше, закрила лице с длани, седнала върху камъните, които поддържаха огромен кръст от необелено елхово дърво. На него Жьонеста прочете следния надпис, издълбан с големи букви:

Господи, приеми душата му!

Тук почива

ДОБРИЯТ ГОСПОДИН БЪОНАСИ

баща на всички ни.

Молете се за него!

— Вие ли, отче — попита Жьонеста, — сте...

— Не — отвърна свещеникът, — написахме словата, които хората повтаряха от върха на тази планина чак до Гренобъл.

След като известно време постоя мълчаливо близо до Фосьоз, която не го усети, Жьонеста каза на свещеника:

— Щом изляза в оставка, ще дойда да прекарам остатъка от живота си сред вас.

Октомври 1832 — юли 1833 година

[1] *Плутарх* (около 50 — около 125) — гръцки мислител. Написал е голям брой трактати, които още от древността се делят на две групи: „Нравоучения“ и „Успоредни животописи“, биографични разкази за велики мъже, за силните личности на Гърция и Рим. ↑

[2] *Рьонар* (renard) — на френски лисица: хитър човек. ↑

[3] *Ханау* — сега град във ФРГ, на река Майн. Там през 1813 г. Наполеон победил австро-баварската войска. ↑

[4] *Ешел* — град, кантонален център в Източна Франция, близо до Гренобъл. ↑

[5] *Фридланд* — днес град Правдинск в Руската федерация, Калининградска област. Някога град в Германия, Източна Прусия. Победа на Наполеон над русите на 14 юни 1807 г. ↑

[6] *Даву, Луи Никола, херцог на Ауерцет, принц на Екмьол* (1770–1823) — маршал на Франция. Считан за най-добрия помощник

на Наполеон. Разбил прусите през 1806 г. и австрийците през 1807 г. ↑

[7] *Рошфор* — пристанищен град в Западна Франция, на брега на Атлантическия океан. Тук през 1815 г. след поражението при Ватерло и своето абдикиране Наполеон се предава на англичаните. ↑

[8] *Улм* — сега град във ФРГ, на брега на Дунав. Тук на 20 октомври 1805 г. австрийската армия капитулира пред французите. ↑

[9] *Гюнцбург* — град в Бавария, ФРГ. ↑

[10] *Поатие* — град в Югозападна Франция. Някога религиозен център на областта Галия. Сега университетски център. ↑

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.